
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

УКРАЇНСЬКА МОВА

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНИЙ ЖУРНАЛ

2(78) 2021

ЗАСНОВАНИЙ
У ЖОВТНІ 2001 р.

ВИХОДИТЬ
4 РАЗИ НА РІК

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор	Андрій ДАНИЛЕНКО
Заступники головного редактора	Павло ГРИЦЕНКО Катерина ГОРОДЕНСЬКА
Відповідальний секретар	Оксана ЯЦЕВСЬКА
Ніна ГОРГОЛЮК	Марина НАВАЛЬНА
Василь ГРЕЩУК	Світлана СОКОЛОВА
Світлана ГРИЦЕНКО	Микола СТЕПАНЕНКО
Світлана ЄРМОЛЕНКО	Фелікс ЧИЖЕВСЬКИЙ
Євгенія КАРПІЛОВСЬКА	Марія ЧИЖМАРОВА
Андрій КОЛЕСНИКОВ	Світлана ШАБАТ-САВКА
Мирослава МАМИЧ	Ірина ШКІЦЬКА
Людмила МАРЧУК	Віктор ШУЛЬГАЧ

Засновники

*Національна академія наук України,
Інститут української мови НАН України*

Видавець

Інститут української мови НАН України

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації 05.09.2000 р. Перереєстроване 12.01.2007 р. (серія КВ № 12180 — 1064ПР) Міністерством юстиції України.

Включено до Переліку друкованих наукових фахових видань України категорії “Б” (наказ МОН України № 420 від 15.04.21)

Адреса редакції

Україна. 01001, Київ-1, вул. М. Грушевського, 4, к. 706

Електронна пошта: movajournal@ukr.net

сайт: ukrmova.iul-nasu.org.ua

Тел.: 278-12-09, 279-18-85

У Києві кореспонденцію, адресовану редакції журналу, можна передавати через експедицію Президії НАН України

*Рекомендувала до друку вчена рада
Інституту української мови НАН України,
протокол № 4 від 30.03.2021р.*

Редагування

Лілія Петренко

Оксана Лебедівна (англомовні тексти)

Комп’ютерне верстання

Наталія Яременко

Підписано до друку 12.08.21. Формат 70 × 108/16. Гарн. Newton C.
Ум. друк. арк. 12,95. Обл.-вид. арк. 11,83. Наклад 199 прим. Зам. 6390.

Оригінал-макет виготовлено і тираж віддруковано
ВД «Академперіодика» НАН України,
вул. Терещенківська, 4, м. Київ, 01024

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб’єкта
видавничої справи серії ДК № 544 від 27.07.2001 р.

<https://doi.org/10.15407/ukrmova2021.02.003>
УДК 81'38

С.П. БИБИК, доктор філологічних наук, професор,
провідний науковий співробітник відділу стилістики, культури мови
та соціолінгвістики, Інститут української мови НАН України
вул. М. Грушевського, 4, м. Київ, 01001
E-mail: sbybyk2016@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-9765-497X>

ЛІНГВОСОФІЯ ВІЙНИ ТА ЛЮДИНИ В ХУДОЖНІХ ТВОРАХ Б. ГУМЕНЮКА

У статті проаналізовано віршові та прозові твори Бориса Гуменюка, присвячені темі війни на Сході України, що розпочалася в 2014 р. Закцентовано увагу на вербалізації філософії війни в авторській інтерпретації конкретно-чуттєвих образів, що виникають у митця як безпосереднього учасника подій. У творах різного жанрового спрямування виділено спільні наскрізні асоціативно-образні лінії: «війна — людина — природа», «життя — смерть». Наголошено на актуалізації мілітарного лексику в художньому стилі української мови. Виокремлено стилістичні функції національних, загальнокультурних слів-символів, які в структурі метафоричних та епітетних образів розкривають архетипову семантику. Визначено таку індивідуально-авторську особливість мовотворчості Б. Гуменюка, як актуалізація стилістики числівника, числа, цифрового коду.

Ключові слова: художня мова, наскрізна асоціативно-образна лінія, метафора, епітет, числівник, слово-символ, архетип.

Серед численних авторів сучасної художньої літератури на тему війни, що почалася 2014 р. як російська агресія в Україні, найбільш відомим є Борис Гуменюк. Його збірка поезій «Вірші з війни» (2018) цікава як одне з перших безпосередніх художніх свідчень війни на Сході [4: 11]; її перекладено кримськотатарською та польською мовами, номіновано на Шевченківську премію [2]. Так само і його «100 новел про війну» (2018), як вихоплені з вогнищ воєнних подій жарини-оповіді про реальні ситуації, є поетичною прозою про соціально вагомні реалії сучасного світу.

Знайомство з мовотворчістю Б. Гуменюка стимулює роздуми про роль в українській мовно-естетичній культурі асоціативно-образних структур-симулякрів. Останні пов'язані з семіозисом лінгвокультурам «земля»,

«сонце», «небо», «місяць», «кров», «життя», «смерть», «війна» та ін. Саме через ці знаки письменник апелює до архетипових глибин у свідомості читача, використовуючи симуляцію гіперреальності, ілюзію живого зв'язку між людиною і природою навіть у період лихоліття (а швидше за все, саме в цей час такі зв'язки сприймаються загострено). З нашого погляду, в аналізованих текстах поєдналися два плани словесно-образного зображення суспільно-політичної дійсності, що від 2014 р. змінилася в Україні. Один — це індивідуально-авторська лінгвософія війни та людини з війни, на війні, поза війною, орієнтована на публіцистичне представлення під кутом соціальної оцінності, суб'єктивності реалістичних подій (ситуацій). Другий план — вербальні химерні, сюрреалістичні копії того, що актуалізувалося в асоціативно-образній уяві митця під впливом пережитої соціально-психологічної травми (і реальних фізичних травм — контузія, поранення, відчуття крові, ран, смертей, страху, ейфорії, пригнічення тощо). Увага до другого семантико-стилістичного плану актуальна, бо, як визначає В.В. М'яленко: «Психологічні стратегії опрацювання травматичного досвіду суспільства ми визначаємо як колективний феномен переживання подій, які інтерпретуються як травматичні; це частково не усвідомлювані, спрощені моделі поведінки, які можна проаналізувати за проявами когнітивного, конативного та поведінкового компонентів. Вважаємо, що такий підхід дасть змогу «схопити» кумулятивний ефект впливу соціуму на особу, досягнути усвідомлене або неусвідомлене прагнення суб'єкта відповідати еталонам реагування / поведінки референтної для нього групи, урізноманітнювати канали соціальних стосунків тощо» [3: 124]. Саме прийоми лінгвостилістичного аналізу уможливають простеження на прикладі художнього тексту як рефлексії учасника бойових дій взаємодію трьох психологічних векторів — суб'єктність, рефлексивність і травмованість, — що визначають сприймання воєнного конфлікту та вербалізацію його лінгвокогнітивних моделей.

Отже, мілітарний мотив у ліро-епічній мовотворчості Б. Гуменюка пов'язаний із наскрізними асоціативно-образними лініями: 1) «війна — людина («воїн», «ворог») — природа (жива і нежива)», 2) «життя — смерть». Колективна соціопсихологічна травма стилістично інтерпретована через опору на архетипові феномени світосприйняття, світорозуміння, через різні конкретно-чуттєві канали — зорового, слухового, одоративного, колірної, смакового, психологічного — відчуття і передачі суб'єктивізованої реальності у Слові. Прочитуваність породжених, реактуалізованих давніх метафор забезпечена апеляцією до сакрального, фольклорного, етно побутового мовомислення українців. Подібна рефлексія виявляє інтроспективну спрямованість травмованої психіки на пошук позитивного образу себе і світу.

Насамперед про ядерний компонент зазначених асоціативно-образних ліній — **ВІЙНА**. Як і спостереження психологів, так і наші, лінгвістичні, виявляють суб'єктивізоване сприймання поетом збройного змагання. Адже не випадково ключове слово «війна» увійшло в показові не-

одновимірні в семантичному плані епітети *персональна війна, своя війна*. Це внутрішнє протиборство, емоційно-психологічний конфлікт. А ще ліричний герой бачить війну як арифметику: облік смертям, патронам, набоям — людям і металу, викреслюючи із буття роки мирного життя: *Дивне це відчуття коли відкриваєш рахунок / Другого дня другого місяця своєї персональної війни / Відкриваєш рахунок своїм убитим; Свої війни завжди носять із собою*.

За СУМ-11 в усталеному вжитку *війна* — це «1. Організована збройна боротьба між державами, суспільними групами тощо. 2. *перен.* Стан ворожнечі між ким-небудь; суперечка, сварка з кимсь; боротьба» (СУМ-11 I: 699). Отже, семантичне ядро лексеми *війна* — «боротьба, суперечка». Суб'єктивізованість же психоемоційного сприймання сучасної війни актуалізує нові рефлексії, і тепер *своя війна* — це 'боротьба Я з ворогом', 'зведення рахунків Я з ворогом країни'. Суспільне «ми» розподілене між «я»-воїнами, перекладене на індивідуальний облік знешкоджених протиборців.

Індивідуально-авторське сприймання війни уможливило в художніх текстах Б. Гуменюка актуалізацію категорії **Кількість**: увага до числівника, до числа, до обліку, рахунку. Отож, в індивідуально-авторському осягненні війни стає визначальною символна, конкретно-зображальна функція числівників.

Числівники, цифрові позначення в Гуменюкових «Віршах з війни» допомагають увиразнити конкретно-чуттєве просторове уявлення, а отже, невидимими нитками «втягують» свідомість читача в середовище, на яке звертає увагу поет-воїн: *Чия розвідка виявиться спритнішою і божевільнішою / 150 м до нас / 150 м до них*. Лише власний життєвий досвід читача підкаже: далеко чи близько ворог. Поняття «відстань» двопланове: «1. Простір, який розділяє два пункти, предмети тощо; віддаль. 2. *перен.* Різниця між ким-небудь у поглядах, у соціальному становищі і т. ін.» (СУМ-11 I: 641). На цій багатозначності будує епічно-філософський контекст письменник. Адже з погляду геометрії відстань має конкретне числове вираження (у представленому контексті — *шістсот метрів*). Завдяки риторичним синтаксичним прийомам, градації вона набуває символічного значення, гіперболізується та знаходить ситуативне визначення: 600 м = «мільйони світових літ». Чому? Адже це відстань у поглядах, яку, на відміну від першої, неможливо подолати: *Шістсот метрів. Така відстань поміж ними і нами. Що таке, командире, шістсот метрів на війні? Хоча, якщо по правді, шістсот метрів — це відстань поміж нашими вогневидами рубежами. Насправді відстань між моїм та його світом становить мільйони світових літ* («Поєдинок»). На стилістичній грі можливого і неможливого, вираженого в конкретиці кількості й того, що не піддається обліку, формується лінгвософське осягнення взаємодії людей під час війни, на війні, у стані війни.

Так само числове позначення часу актуалізує предметний образ годинника або компаса з відповідно розставленими на ньому стрілками

(пригадаймо сюрреалістичну картину Сальвадора Далі «Постійність пам'яті» із зображенням «м'якого» годинника). Це знову ж таки суб'єктивізований просторовий образ, у якому є «я»-точка відліку, спостереження: *Терикон від мене на дванадцятку / Донецьк — на першу / Аеропорт — на одинадцятку / Перетворююся на вогонь*. Ліричний герой займає соціальну позицію, пропонує сприймання часо-простору з його точки сприймання, позиціонує себе як частину соціально-професійної групи людей — воїнів.

Символічним стало в новелістиці Гуменюка число 25. Снайпер здобуває позивний, псевдонім у формі порядкового числівника після відповідної кількості вбитих ворогів. Кількість убитих — мірило війни, її концептуальна ознака: *Тепер у мене інший підрозділ, інший позивний. Тепер я «25-ий». Чому «25-ий»? Після того бою. Так. Хлопці нарекли...*

Вони набігали напроти сонця, в давнину романісти писали — у світлі вечірньої зорі. Я бив, навіть не заглядаючи в приціл. Це була легка здобич. Вони билися, наче гуси, які увечері сіли на водойму, а на ранок вросли в лід. Єдине, що мене непокоїло, аби не підвела зброя, затвор не заклинило, дуло не перегрілося, не перекосило набій. Коли вони зупинилися, я сказав: «25-тий». Ми вчотирьох покладали роту, брате! Тоді я плакав і землю їв. 25! У пекло спровадив. За один бій! Гадаєш, легше від того, що у пекло? У проміжку між сходи ти до вітру і сходити до вітру, між два рази напиться води («Довбуш»).

Числове позначення часу, маси тіла воїна, його амуніції — це саме оті засоби, якими давні філософи вимірювали божественну красу світу, її гармонію. Тут, на війні, письменник також шукає гармонії. Результат — оказіоналізм «краса війни». Апеляція до точних цифр — спосіб занурення в реальність, актуалізації її конкретно-чуттєвого сприймання в кількісному піфагорійсько-платонівському вимірі, це напрямок моделювання у свідомості читача образу сильного бійця-опришка на позивний Довбуш, пробудження соціально-територіальних і етносоціокультурних рефлексій, пор. один із контекстів: *Пробач мій гріх. Дурні ми тоді були, як усі цивільні. Як усі цивільні, ми не тямали жорстокої краси війни. То вже потім бій перетворюється на медитації, то вже потім козак стає мамаєм. Тоді ми ще не були 24 годин на добу солдатами — на всі атоми, на всі 80 кілограмів ваги власного тіла, плюс — 40 кілограмів зброї та амуніції, — тоді, після бою, ми ще могли знову ставати слабкими, звичайними людьми («Довбуш»).*

Числове вираження набувають в умовах воєнних дій поняття «життя» — «смерть»: характерно, що однакове — 50%. В умовах воєнного часу, правда, кожне з понять здобуває перифрастичне вираження «життя» — *шанс вижити, вицілити, «смерть» — віддати власній країні*, пор.: *Що ти маєш на увазі командире / Коли оцінюєш у 50% мої шанси вижити / Вицілити на цій війні? / Які саме 50% я маю віддати власній країні?* Особливо добре для такого точного виміру прислужується верлібр.

Художні твори Б. Гуменюка змушують задуматися над тим, чи має значення форма вираження числа в тексті. Буквена, числова й цифрова інформація є соціальними за своєю природою. Вони апелюють до певного досвіду особистості. Якщо текст з буквеним вираженням числа —

з числівником, є однорідним, то текст з цифрами та умовними знаками м, км, % ускладнює зміст. Змістове наповнення цифр та чисел в одних випадках є символічним, потребує рефлексії читацької соціально-історичної свідомості, а в інших же, на нашу думку, лише сповільнює ритм висловлення, надає йому практичної офіційної тональності, актуалізує образи-орієнтири. Поєднання числа і часу, числа і відстані, числа і ваги ускладнює лінгвософію війни-боротьби та людини, переводить асоціативно-образну лінію «війна» на перехрестя з лініями «життя — смерть», «сила — слабкість», «свій — чужий».

Поет міфологізує війну, змальовуючи її як химерну істоту в розлогій метафорі: *Коли **війна** втомиться тебе лякати / Коли вона побачить що це не дає жодного результату / Коли зайде до тебе в бліндаж / Втомлено сяде на порожній ящик з-під набоїв / загляне у твій записник*. Вона — вимір боротьби, вона — надсила, що керує світом: *У війни свій бог / Свої жерці й капелани*.

Химерність війни підкреслюють дієслівні антропометафори, генитивні метафори, які транслюють характеристики людини на війні: *Він — пручався (було помітно), випручувався від війни, але вона мертвою хваткою міцно тримала його. Вона трималася за нього* («Аспірант»).

«Вірші...» та новели Б. Гуменюка розширюють коло перифраз війни, які вербалізують асоціативно-семантичні зв'язки — «війна» та:

випробування: *Ви пробували колись у душі відмитися від війни? / Ти — солдат / Війна — твій кат; Війна — твій пожиток: / Забирай зброю забирай набої / Забирай золоті цяцьки і готівку;*

хвороба: *Почавши з невротика Каїна, якому, бачте, забракло батьківської любові, і закінчуючи нинішнім завойовником, **війна** — це історія хвороби* («Четверта ротація»);

психологічна травма: *Війна, наче сільська курва, якщо один раз далася чоловікові до рук, чоловік навіки пропав* («Друга ротація»);

розвиток людини: *До того ж **війна** — це завжди нові можливості. Вона ще розкриває нові імена, нові таланти* («Третя ротація»);

чоловіча робота: *Жінка колесала дитину — співала, готувала їжу — розмальовувала піч, а чоловіки вляпалися в творення культури з нудьги, коли не було **війни** — основної чоловічої роботи* («Четверта ротація»);

особиста справа: *Напевне хочеш запитати, що я роблю другий рік на фронті і чому знову їду туди? Я стою там, і якщо доведеться — здохну точно не за них. **Війна** — це моя особиста справа* («Четверта ротація»).

Наскрізний символ війни — *кров*. Метафора *крові-пам'яті*, *крові-болю* пронизує «Вірші...» Б. Гуменюка: *Здригаюся / На слові **кров** усе згадую / **Кров** усе пам'ятає / **Кров** має власну біль і пам'ять / Щойно крові було по коліна / А зараз її по шию / Нічого окрім **крові** / **Війна***.

У новелі «Марево» *кров* — особливий словесний образ, на якому сконцентровує увагу письменник, створюючи її конкретно-чуттєвий динамічний образ, у якому спирається на семантику епітетики, на обігрування метафоричного і прямого вживання дієслівної лексики, пор.: *Кров знайшла*

шпарину, витікає зі скаліченого взуття, залишає помітний слід на сухій мимолітній траві, на масному снігу, на розкисломому чорноземі. Письменник не випадково вдається до гіперболізації кількості крові, антропоморфізації образу крові: *Спершу я намагався ухилитися від того потоку крові, але у мене нічого не виходило. Я просто таки купався в крові ворога — незнайомого чоловіка, я чув його кров усюди, — на руках, на обличчі, на грудях, скрізь на собі, я чув її голос, запах, смак, тепло. Його кров була повсюди. Здається я навіть чув, як вона до мене говорить незрозумілою мовою. І це був голос чужої крові. Уперше в житті до мене говорила кров* («Дивне відчуття»). Семантичне ототожнення «війна — кров» спочатку ґрунтується на неможливості кількісно виміряти ту та іншу реалію, адже і війну, і кров ліричний герой сприймає візуально; зокрема кров подразнює його нюхові, смакові відчуття, а далі — і звукові... Що це? *Голос крові* — знайомий усім фразеологізм, метафора, що виражає одне зі значень лексеми *кров* — «4. перен. Про рід, походження, національність людини; з'являється голос крові — «з'являється почуття кровної спорідненості з кимось» (СУМ-11 IV: 358). У даному ж тексті «голос крові» — це персоніфікація, що уможливує появу химерного образу живої крові, яку проливає ворог. Семантичний зсув спричинює епітет *чужа* (кров): це вже йдеться не про психологічне відчуття спорідненості, а про одивнений образ крові як самостійної субстанції з фільмів жахів, де панує смерть і ворожість.

Війна в поета має ще й одоративний асоціативно-семантичний відповідник. Простежуємо концептуальний ланцюжок: війна → смерть → тіло → сморід ≈ «шанель № 5». Адже одним із асоціативів війни є запах загиблих ворогів: *Тіла убитих непроханих гостей досі лежать вздовж зеленки, не прикопані, недоїдені собаками та звірами, смердять, але для справжнього солдата сморід згиблого ворога — це наче «шанель № 5»* («Друга ротация»). Сморід як «неприємний, смердючий запах» (СУМ-11 IX: 416) здобуває синонімічний відповідник — номінацію одного з популярних дорогих парфумів, іронічну, тому й залапковану автором. Чому саме так інтерпретує письменник запаховий образ війни? Бо йдеться про справжнього воїна, який сприймає цей запах, і він не відчуває відрази й слабкості перед ним.

Зазначені способи стилістичної актуалізації стали знаряддям лінгво-софського осягнення соціально-політичній взаємодії «ВІЙНА — ЛЮДИНА», яка набуває конкретного й абстрактного, символічного, узагальнювального характеру. Стереотип фізичної і морально-психологічної стійкості ВОЇНА письменник підтримує наскрізно. Епітетика й метафорика воїна створює словесний образ героя — жорсткого, напруженого, впевненого.

Тематично зв'язані лексеми *війна* і *солдат* уможливають метафору народження воїна, пор.: *Чи знаєте ви як народжуються солдати? / Ви не знаєте як народжуються солдати / Солдати народжуються з війни / Солдати народжуються з болю / Любов може обернути чоловіка на солдата / Солдатом можна стати з ненависті — / Довелося й таких бачити — / Але*

найчастіше солдати народжуються / З війни. Незвична граматична модель дієслівної метафори: замість «народитися від війни / від болю» (загально-вживане — *народитися від батька-матері*) використовується морфологічна форма «прийменник з + Р. в. одн. іменника» (загально-вживане — *вийти / народитися з лона*). Так само названо й поетичну збірку — «Вірші з війни». Тут поетові важливо підкреслити те, що дія йде ізсередини чогось, адже в 1-му знач. прийменник «з» виражає просторові відношення — «з род. в. Уживається при вказуванні на предмет, середовище, зсередини яких спрямовані дія, рух або що-небудь виймається, добувається і т. ін.» (СУМ-11 III: 7).

Російсько-українська війна 2014 року знову актуалізувала для називання солдата загально-вживане *доброволець*, інтимізоване *брат*, а також зробила словом нового часу назву воїна *майданівець*: *Те що можуть собі дозволити поети / Добровольцю не до лиця; І каже: хлопці я усе розумію ви мене ненавидите / і є за що / Не женіть мене хочу бути вам братом / Хочу кров'ю змити свою ганьбу / Коли їхній підрозділ потрапив у засідку / Закінчилися набої і усі довкола вже були мертві / Залишився лише він і майданівець Павло / Вони подивилися один одному в очі обнялися / Пробач мені брате.* Сучасний поетичний текст Б. Гуменюка на тему війни привертає увагу до назв військових професій: *Вистежуємо ворожих кориктувальників возню; В цю мить у місячному світлі цей солдат / більше нагадував астронома / Аніж кулеметника піхотного батальйону / Який в телескоп розглядає зоряне небо / Сподіваючись вловити порух далеких незнаних світів.*

Оновилися активність назв *оунівець* («учасник громадсько-політичного руху ОУН», лексема відома від 30-х рр. ХХ ст., Західна Україна), *хунта* («група людей, що прийшла до влади насильницьким шляхом», відоме від ХVІ ст. з Іспанії). З уст одних ці вторинні номінації українських солдатів звучать як образливі, лайливі, негативно оцінні, у невласно-прямій «чужій» мові персонажа — як іронічні самоназви (фактично, непрямі цитати вторинних номінацій ворога, що набули поширення в мові засобів масової комунікації, в усній загальній практиці деяких груп населення стосовно українців-патріотів, готових захищати рідну землю зі зброєю): *..покинув лікування і поперся в Піски. Теж не навоювався. Оунівці. Хунта. Ну що з них візьмеш?* («Третя рота»).

Один із аспектів лінгвософії війни — солдат та його ім'я, що вписується в історію народу. Із концептом «власне ім'я» пов'язані епітетні іменниково-іменникові, займенниково-числівникові структури. Це ліро-епічні назви осіб за характером військової діяльності та місцем проживання (*Кулеметника Сашка з Боярки / І гранатометника Макса з Луганська*), за віком, як-от: *Далі кожен слухав лише власну зброю / І той якому 35 / І той котрому 49 / І той кому лише 21.*

На тлі трагізму мікроконтекстів виринають у новелах Б. Гуменюка й гумористичні конотації, зокрема пов'язані з власними умовними іменами бійців: *Бували бійці по-приколу різні позивні їм придумали. Том і Джері, Штангель і Циркуль, Хижак і Чужий. Генерали піщаних кар'єрів.* Чому піщаних?

Піски ж бо. А в Пісках у нас всі генерали. Щоб боялися. І трималися подалі відсіть («Третя ротація»).

Людина-воїн, людина-боєць протиставлена людині-**ВОРОГУ**. Співчутливо-іронічним є номінування ворога за допомогою епітетної структури з інтимізувальним займенниковим прикметником «мій»: *Поки втома засипає гарячим піском мої очі / Заливає рідким важкем свинцем мої повіки / Мій ворог лаштує на мене крупнокаліберний кулемет / Він тут зовсім близько за 300–400 метрів від мене.* І в поезіях, і в новелах засвідчено ряд вторинних номінацій ворога (*нелюди, покидьки, гади, причмелені, тварюки, рокенрольщики; беркутівець* тощо): *Навіть якщо ти не бачив обличчя свого ворога / В шоломі прикрите захисними латами / Ти бачив його очі / Чув його крики і сморід / Бачив як він пітніє під вагою обладунків зброї / І важкої роботи **війна-вбивці** / Як він падає поранений / Як кров і життя витікають з його рани / Як він конає / Ти міг підійти до нього запитати: / Привіт **чувак** як справи / Ти звідки такий **красивий** тут узявся; **Нелюди** прийшли з боку моря, з нелюдської сторони («Перша ротація»).*

У центрі предметного світу війни — **ЗБРОЯ**. Поетична свідомість відразу актуалізує гончарівський текст «Людина і зброя» 1960-го... Назви амуніції, зброї, устаткування і под., військова термінологія пронизують «Вірші з війни», а тим більше новели Б. Гуменюка, утворюючи наскрізну асоціативно-образну лінію. Це лексико-стилістична властивість творів на тему війни загалом, пригадаймо в Олесе Гончара: «Та хіба й не природно це? — думав він. — Снаряд зараз потрібніший, ніж ти, людина». Наведемо приклади лише деяких загальноновживаних назв, професіоналізмів: *Послабляю ремінець **каска**; Його одинока тінь бере **тепловізор** / Опиратся ліктями і грудьми на земляний **бруствер** / Ретельно оглядає **периметр**; Ця ікона на свіжому згарищі, у розбомбленій **«градами»** хаті, виглядала геть беззахисно і якимось навіть недоречно («Ікона»).* Інтимізоване сприймання зброї та амуніції солдата, які повсякчас із ним, найкраще передає такий контекст: *І от — вона твоя. Відточена до синього **саперна лопатка**, як **травневе небо в Бердянську на світанні** («Саперна лопатка»).*

Ніж — також інтимізована назва зброї, епітетами до якої є емоційно-оцінні прикметники *дорогий, свій*. Це і один із найдавніших засобів нападу-оборони, і засіб самознищення, щоб не стати здобиччю ворога. Тому доволі неочікувано сприймається твердження «люблю свою зброю»: *Як я люблю свою зброю! Особливо — **ніж!** Ось цей — **ручка ізолентою обмотана**, — **дорогий, свій** («Довбуш»).* *Танк* — це, у письменницькій уяві, химерна істота, сприйманню якої допомагають психологізовані епітети, порівняння, дієслівна метафоризувальна лексика, які створюють персоналіфікацію: *Ми бачимо це з десятків **ворожих танків**, які без поспіху **пересуваються по полю, наче химерні чудовиська з фільмів жахів. Гусеницями вишуковують наших** («Марево»).*

Словесний образ зброї суб'єктивізований у ліро-епічному віршовому контексті, адже ліричне «я» проступає через особові дієслівні форми, зокрема 2-ої ос. одн. у значенні 1-ої: *Коли **чистиш зброю** / Коли щодня*

чистиш зброю / Розтираєш її духмяними оліями / Затуляєш її собою а сам мокнеш на дощі / Пеленаєш її як малу дитину. Емоційне сприймання зброї передає інтимізований епітет, що входить у структуру порівняння, коли ототожнюється зброя з дитиною.

Гуманізм лінгвософії вбивства на війні прикриває мовно-психологічне виокремлення *гільзи* як предметної частини, що залишається від стрільби: рахувати тіла вбитих емоційно важко, травматично для психіки, а холодні металеві гільзи ніби легше. Так оберігає свої відчуття ліричний герой, дистанціюється від реальності смерті, братовбивства. У такому разі синекдохічне виокремлення *гільзи* спричинює приписування цій реалії функції мірила: *Я не міряю війну убитими — це не личить солдату — кількістю тобою знятих, пійманих на приціл. Але ще ганебніше рахувати ордени на грудях чи на погонах зірки. Я рахую гільзи. От і все* («Довбуш»).

Акцентований у лінгвософії воєнного буття мілітаризм *куля* втягнутий у мовну гру, що ґрунтується на багатозначності слова «важить». У дієслова *важити* в текстовому вживанні реалізуються два перші значення — «1. Мати певну вагу. 2. Мати значення; значити» (СУМ-11 I: 277). Письменник же як філософ співвідносить вагу кулі та душі, пор. у «Новелах»: *Пам'ятаю лише, що влучив. Час нічого не важить. Особливо для нього. У кого влучив. А якщо й важить, то набагато. Щось із дев'ять грамів. Вага кулі. І душі. Господній мікрочіп.* У результаті народжується новий сакралізований перифраз *куля = мікрочіп господній*.

Одним із центрів поетичної картини світу Б. Гуменюка є ДІМ. Частина його епітетики підтверджує позитивне емоційно-оцінне сприймання дому, будинку, хати, особливо коли засмучує руйнування звичного житла: *Не знайдуть своїх домів / батьківських хат / Родинних гнізд.* Епітетика творів про війну засвідчує, що дім, його наповнення пошкоджені: *Сотні зруйнованих будинків / Стертих з лиця землі / понівечених неприбраних / Полишених напризволяще / Якщо колись повернуться їхні господарі; Дві кулі залетіли у вибите вікно; Дім їх пам'ятає / Перекошеними віконними рамами / Відчиненими навстіж воротами* («Сон»). Привертають увагу описові епічні конструкції з нанизаними художніми означеннями, які почасти контрастують у такому контексті, як-от: *Звичайний будинок звичайної родини [...] / Розташований в умовному тилу — Прострелений сотні разів / Прошитий наскрізь кулями й осколками.* Війна пройшлася по маленьких містечках з невисокими будівлями та по великих містах з висотками, тому не раз поет акцентує увагу на відчислівниковому прикметникові в ролі характеристичного означення, що конкретизує зорове уявлення про будівлю, у якій колись жили: *Написи білою учнівською крейдою / на посіченій осколками стіні / Чотириповерхового будинку на три під'їзди; Він думає про Донецьк / Про шістнадцятиповерховий будинок.*

Якщо слово *будинок* пробуджує асоціацію з чимось великим, з міською забудовою, то номінація *хата* — інтимні почуття до осередку, що захищає, незалежно від його розміру. Метафора *хати-захисниці, хати-страдниці* — метафора України: *Коли прилетіла перша куля / Хата спершу*

*навіть не зрозуміла що сталося / Тихо зойкнула / І так само тихо заплакала: / Куля поранила стіну / Потім прилітали інші кулі / Хата ніколи не могла вгадати коли саме / Не могла до цього приготуватися / Прикритися руками / Кудись сховатися / На горище / Або в підвал. Хата — щит людини; зруйновані хати нагадують зомлілих від страху людей, Душі покоління, які знаходили в ній прихисток: **Хата здогадалася / У хати серце зомлівало від страху** — / **Люди — це сенс будь-якої хати** — / Коли кулі не знаходили людей / Вони особливо лютували / Й трошили все («Кіндрат»).*

*Хата — метафора миру, тому ліричний герой «Віршів...» зіставляє мирне (падають горіхи, яблука — не страшно) і воєнне (падають міни, снаряди — страшно) буття. Саме епічна верліброва форма вірша Б. Гуменюка забезпечує такі розлогі описи-зіставлення дій і станів, дій та їхнього психо-емоційного сприймання: **А потім прилетіла міна / Впала на дах / Хата любила слухати восени / Коли на її дах падали горіхи яблука / Коли горіхи чи яблука — / Не боляче не страшно / Хата чула від людей / Що міни — це боляче і страшно / Але не думала що аж так / А потім прилетів снаряд випущений з граду / І влучив прямісінько у хату / Хата підстригнула / Наче дівчина над вогнем на Купала / Якусь мить повисіла в повітрі / І поволі почала опускатися на землю / Але вже не так як стояла: / Дах стіни підлога дитячі іграшки хатній посуд / Меблі під годинник / Усе перемелене / Усі покусане війною / Усе над'їдене вогнем / Усе.** Переживання тваринного страху знову пробуджує архетипові асоціації стрибка хати вгору та дівчини над купальським вогнем. Вогонь там і там. Але наслідки різні: гра, що очищує вогнем — руйнування життя.*

Серед просторових конкретно-чуттєвих образів — **ПОЛЕ, ЗЕМЛЯ**. Наприклад, у «Віршах з війни» *поле бою і ромашкове поле* протиставлені як символи війни і миру, битви та любові: *Бачу сон... Ромашкове поле / У ромашках — квіткою ти / А у нас тут поле бою / А у нас тут блокпости...*

Незвично химерним є сюрреалістичний образ *землі*, понівеченої війною. Індивідуально-авторський розлогий епітет-дієприкметниковий зворот поєднав в одному асоціативно-образному ряду номінації *земля — шоколад* (асоціація за кольором і психологічним сприйманням) — (сибірський) *пельмень* (асоціація за розміром і психологічним сприйняттям): *Залишити цю спаскуджену землю / Над'їдену людьми і звірами наче плитка старого шоколаду / Нашпиговану мертвим м'ясом мовби / сибірський пельмень*. Такий слово-образ *землі* рефлексує з мистецтвом Пікассо, Далі, викликаючи неприємні внутрішньо-психологічні відчуття, що є наслідком душевної, може, й фізичної, травми.

Наскрізна асоціативно-образна лінія **ЖИТТЯ — СМЕРТЬ** представлена в поезії Б. Гуменюка через метафоричні структури, наприклад: *Виявляється вмирати зовсім не боляче / Жити — боляче. / У вас на землі усім так боляче! / Навіть звідси видно як вам боляче / Усе ваше життя — / Біль біль біль*. Біль, в осмисленні письменника, — частка життя людства, що має часовий вимір, метафора єднає концепти «біль + час», результатом якої є конкретно-чуттєве представлення болю як каменю, болю як цін-

ного досвіду, болю, що дає досвід — *У тебе стомлені очі. На дні попіл. Твій біль наче бурштин, що загусав мільйон років* («Заради цього»).

Журливо-елегійними, почасти відверто жорсткими, є поетичні контексти, у яких протиставлені ЖИТТЯ і СМЕРТЬ за їхніми:

фізичними ознаками: *Нехай вони запам'ятають наші гарячі губи / Наш гарячий подих / Наші палкі обійми / Нехай вони не торкаються нашого холодного чола / наших холодних вуст. / Не віддавайте нас дітям / Нехай діти запам'ятають наші теплі очі / Наші теплі посмішки / Наші теплі руки / Нехай діти не торкаються тремтливими губами / наших холодних рук.* Очевидно, через те, що пережити смерть побратима дуже складно, ліричний герой ототожнює її з щастям- долею, пор. неоднозначний оксиморон: *Смерть в бою — це твоє солдатське щастя*;

часовими циклічними та фізичними ознаками (життя — весна, смерть — зима: що переможе?): *Пригинаю голову Свистять кулі / Переповзую через мінне поле / Зорана снарядами земля / Свіжа Тепла / Присипаю землю / Дитя цього пропашого світу / Маленький принц / Маленький жолудь / Скоро сніг / Буду чекати весни / Будемо чекати весну / Побачимо що буде весною.*

Наскрізна асоціативно-образна лінія СМЕРТЬ виявляє себе і в перифразах, перифрастичних, компаративних метафорах, внутрішня форма яких містить відповідний семантичний складник, пор.: *Стеля обвалилася в хаті / Не могла сама довше її тримати / В один день усі троє вкрились небом / В один день усі троє стали небом / Одної погожої днини / Небо схотіло усіх трьох; Він потягнувся назустріч снаряду, щоб дотягнутися до неба; Місяць висить у небі наче трьохсотий / Охололий Знекровлений Ледь живий; Ваш Час прийде нечутно / Наче найманій вбивця.*

Крім численних індивідуально-авторських асоціативно-образних структур, письменник акцентує і сталі, наприклад, *смерть сміється, смерть беззуба, сміятися смерті в обличчя: Бачив, як сміється смерть, — красиво, беззубо, на всю свою чорну пащу. Бачив, як відважні люди сміялися їй у відповідь* («П'ята ротація»). Таких ліричних відступів чимало в новелах Б. Гуменюка.

Мовотворчість Б. Гуменюка з мотивом війни вирізняє епітетика. Ці стилістичні синтагми — маркери часу, ключової суспільної події. Мілітарна риторика просочується в кожен верліброву строфу поета. Показові прикметникові епітети, в яких означення вказує на пошкодженість, невпорядкованість, нецілісність реалій — предметів, людських тіл: *Літо прийшло / щоб залишити на шкірі опіки / від стріляних іл'яз / і піти на протезах / замість відірваних ніг; На подвір'ї початкової школи розкидані іграшки / Недобудовані піщані замки мости залізниці / Розтоптані дорослим чоботом / Вивернуті ранці / Покидані недочитані прибиті курявою книжки; Покинуті тварини Покинуті будинки Покинуті могили / Пробита стеля обірвана люстра вирвані розетки / Бите скло обсипана шукатурка виламані двері; Лише пісок від розтритих бетонних плит; Де прострелені голови розпороті животу / теплі нутрощі на твоїх руках / Коли ти марно намагаєшся*

затулити / в животі побратима **отакенну рану**? Стилiстичний ефект — відчуття бруталності війни, неминучості втрат, адже така словесна картина відбиває для більшості скінченність життя *ТУТ*, у *ЦЕЙ ЧАС*, відбиває травмованість насамперед Душі.

Засобом актуалізації часу війни є прикметники (*Волонтерські пряники і шоколад / Армійський сухпай; Цей світ йому не належить. Він — окупований* («Заради цього»)), метафороутворювальний епітет у структурі порівняння (*Сонце має догоріти наче палаюча шина*), дієприкметникового звороту (*Літо шкварчить / як начинений шрапнеллю голубець; літо покiрно лежить біля наших ніг / наче переляканий вибухами собака; Цьогорічна зима прострелена навиліт*), у складі ідентифікаційної метафори: *Місяць у нього це горло крупнокаліберної гармати; А море — це розплавлене олово; У нас тут літо Кіндрате. / Літо — як постріл з САУ / Літо — як пряме попадання в хату / в хату де ховалася від обстрілу та сім'я; Сонце як випалений вибухом окоп / Сонце як розплавлена броня; сонце висить над головою / як ворожий безпілотник* («Аспірант»). Або поєднання в поетичному образі, наприклад, *ночі, сонця*, кількох асоціативно-семантичних трансформацій — метафори, порівняння, перифраза: *А на зміну дню небо викотить на позицію / Крупнокаліберну гармату місяця / І попелом осиплеться ніч; Сонце розгорталось над Донецьком, наче підпалений диверсійною групою військовий склад, наче вхід у потойбіччя, який, мовби печера в пригодницьких сагах, відкривається враз, наче намальована мішень, наче тунель, з якого от-от виїде на нас пекельний поїзд* («Аспірант»).

Відповідно протиставлений усій мілітарній епітетиці «термінологічний» епітет із так званого мирного життя — *цивільний*: *Це відчуття важко описати, з чимось порівняти, з чимось слутати, а ще важче знайти відповідники у цивільній мові, у цивільному житті* («Заради цього»). Синонімом «цивільного», за спостереженнями письменника, стає епітет *мертвий*, «недонароджений» (а в результаті — субстантив), який означає морально-психологічний стан спільноти, яка територіально не втягнута у війну, а живе мирним життям, тими самими запитами. У зв'язку з цим актуалізована рефлексія над Шевченковим словом, у результаті чого актуалізується асоціативний ланцюжок «і мертвим, і живим, і недонародженим»: *Добре було Тарасу Шевченку. Той мав розкіш говорити до мертвих, живих і ненароджених. А тут є сенс говорити лише до мертвих, і хочеться говорити лише до них; говорити до живих переважно не хочеться. [...] А тут, в цивільному житті, усі якісь такі... Ні, не мертві. Не повністю. Не те, щоб... Недонародженні, чи що?* («Друга ротація»). Отже, *недонароджений* — синонім неповноцінного, несформованого, соціально (може, й морально) мертвого.

В епітеті *цивільний* письменник бачить особливу внутрішню форму: — *А що таке — бути **ци-вільним**? Ци — це Божья енергія, коли хочеш — Святий Дух, а **вільний** — це воля, наш тризуб, — але зиркнувши у пів-ока на розгубленого штабіста, чоловік зрозумів, що з того на перший раз досить* («Четверта ротація»).

Силу емоційного сприймання світу, багатовимірність його чуттєвого осягнення передають ускладнені багатоконпонентні епітети, наприклад, поєднання прикметникового та дієприкметникового означення: *Присіли на суху зрізану кулететними чергами / траву.*

Епітет відіграє провідну стилістичну функцію у створенні конкретно-чуттєвої картини кривавої, жертвовної війни, зорове сприймання якої пов'язане з контрастивними характеристиками: зміна чорного — червоного — білого — зеленого — жовтого — синього. Колір може бути означений прямо і перифрастично — встановлюється за зовнішньою ознакою предмета: кров, калина — *червоний*, земля, сажа — *чорний*, сонях — *жовтий*, 'зельонка' — *зелений*, небо, море — *синій* і т. ін. Пор.: *Літописці не шкодуватимуть для нас епітетів / З відтінком червоного / Вони скажуть що спочатку було слово / не вірте. Спочатку була кров; Згряя чорних круків (з боку сонця — скривавлених) / з криком здійнялася в небо / Хоча можливо то так кричало ошмаття зораної / вибухами землі; Білий світ виглядав наче перемашений кров'ю / та притрушений сажею* тощо.

Мілітаризована картина світу зумовлює актуалізацію концепту СМЕРТЬ і відповідних епітетів: *Ці чайки над полем бою — вони такі недоречні / Я ще можу зрозуміти круків / Вони здавна живляться плоттю загиблих воїнів.* Книжна епічна сполука «загиблій воїн» підкреслено беземоційна, закам'яніла, як пам'ятний знак на могилі. Військові події останніх років актуалізували (так, бо ці вторинні номінації народилися в афганській війні, в якій брав участь СРСР) дві нові номінації воїнів залежно від їхнього фізичного стану — *трьохсотий* 'поранений' і *двохсотий* 'загиблій': *Тут поранених називають трьохсоті / тут загиблих називають двохсоті / Юнак здригається коли чує як його товаришів / позначають цифрами — / Хто плаче за цифрами?*

Війна поглинає усе, накладає відбиток на все, а тому і людина, і природа стають неповноцінними. Тому в поетичних рядках автор нанизує прийменник *без*, частку *не*, пор.: *За генерала що шукає нагоди перебігти на бік ворога / Без наміру вижити / без наміру перемогти; Дерева без кроки будинки без стін / вітрила без човнів човни без моря; Чоловік без імені без минулого без обличчя / Без відбитків ніг і пальців.* Без імені, тобто без пам'яті, може залишитися страчений боєць. Можна сказати, що антропонімам у творах Б. Гуменюка протиставлений епітетний публіцистизм «безіменний солдат»: *До літа усі троє стануть безіменними солдатами.*

Слово-символ України, життя, сонячної енергії, *соняшник*, у ліро-епічних текстах Гуменюка є складником метафори смерті: *Коли починався обстріл і вибухи рвали на шматки поле, соняхи гинули як солдати, їм не було куди сховатися у чистому полі.* В одному з поетичних контекстів гіперболізовано зіставлення лункого осипання соняшникового насіння із загибеллю та кров'ю солдат. Пор. химерну метаморфозу, психологічне враження від якої підсилює кінцевий повтор: *Розвідники які затискають жертвам роти / Одягають чорні мішки на голови / Двоє скрадаються з боку поля / Де осипається на землю незібраний соняшник / Насіння голосно б'ється*

до землі / В мишей і ховрашків / Болять барабанні перетинки / Земля із-середини бубнявіє кров'ю / Чую як схлинують миші / Бачу крізь землю як тремтять ховрашки / Від жаху в могилах вмирають мерці / Бачу і чую кров / Бачу і чую («Вирушаю близько двадцятої»).

Отже, поетична і прозова мовотворчість Б. Гуменюка на тему війни має спільні ліро-епічні ознаки. Вони виявилися в актуалізації наскрізних асоціативно-образних ліній «війна — людина («воїн», «ворог») — природа (жива і нежива)», «життя — смерть». На епітетику й метафорику останніх наклала відбиток сублінгвостилістична категорія «Суб'ективізація». Лінгвософія людини і війни посприяли активізації архетипових асоціативно-образних складників (лексики та фразеології), назв із сакральною, фольклорною, міфогенною семантикою, а також семантико-стилістичних процесів персоніфікації, творення метаморфоз. Епітети й метафори «Віршів з війни» і збірки «100 новел про війну» зв'язали мілітарний, соціально-політичний та інтимно-ліричний сегменти української мовної картини світу. Ці словесно-образні механізми актуалізували конкретно-чуттєвий зміст, семантичне (книжне публіцистичне, розмовне невимушене та іронічне) наповнення виділених наскрізних ліній, створивши глибоко психологізовані картини буття України під час війни.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

СУМ-11 — Білодід І.К. (ред.). Словник української мови: в 11 т. Київ, 1970–1980.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білодід І.К. (ред.). Словник української мови: в 11 т. Київ, 1970–1980.
2. Головченко Н. Твори Бориса Гуменюка номіновані на Шевченківську премію. URL: <http://kroun.info/iz-pershih-vust/tvory-borysa-gumenyuka-nominovani-na-shevchenkivskupremiyu/> (дата звернення: 29.05.2020).
3. Мяленко В.В. Психологічні особливості опрацювання травматичного досвіду спільнотою воїнів, які набули бойовий досвід в АТО / ООС. *Проблеми політичної психології. Збірник наук. праць*. 2019. Вип. 8 (22). С. 115–126.
4. Поліщук Я. *Ars masacrae*, або про те, чи є поезія на війні. *Слово і час*. 2016. № 7. С. 3–11.

LEGEND

СУМ-11 — Bilodid, I.K. (Ed.). (1970–1980). *Dictionary of the Ukrainian language* (Vols. 1–11). Kyiv: Naukova Dumka (in Ukrainian).

REFERENCES

1. Bilodid, I.K. (Ed.). (1970–1980). *Dictionary of the Ukrainian language* (Vols. 1–11). Kyiv: Naukova Dumka (in Ukrainian).
2. Holovchenko, N. (2019). *Works by Borys Humeniuk are nominated for the Shevchenko Prize*. Retrieved May 29, 2020, from <http://kroun.info/iz-pershih-vust/tvory-borysa-gumenyuka-nominovani-na-shevchenkivskupremiyu/> (in Ukrainian).
3. Mialenko, V.V. (2019). Psychological peculiarities of processing traumatic experience by a community of soldiers who have gained their combat experience in the ATO / JFO. *Problemy Politychnoyi Psykholohiyi. Zbirnyk Naukovykh Prats'*, 8(22), 115–126 (in Ukrainian).
4. Polishchuk, J. (2016). *Ars masacrae*, or whether poetry is at war. *Slovo i Chas*, 7, 3–11 (in Ukrainian).

Статтю отримано 17.03.2021

Svitlana Bybyk, Doctor of Sciences in Philology, Professor, Leading Researcher in the Department of Stylistics, Culture of Language, and Sociolinguistics, Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine 4 Hrushevs'kyi St., Kyiv 01001, Ukraine
E-mail: sbybyk2016@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-9765-497X>

LINGUOSOPHY OF WAR AND MAN IN WORKS OF FICTION BY BORYS HUMENIUK

This article investigates the wartime poetry and prose by Borys Humeniuk dedicated to the current war in Eastern Ukraine started in 2014. Being of different genres, his works are marked by common through associative and figurative lines. Emphasis is placed on the ways of verbalization of the philosophy of war as an author's interpretation of concrete sensory images provided by the artist as a direct participant in hostilities. There are two main associative and figurative lines, i.e., *war — man — nature and life — death*.

The actualization of the military lexicon in the Ukrainian writing style is emphasized. Emphasis is also placed on the stylistic functions of a national and general cultural set of symbols (words) which reveal archetypal semantics in the structure of metaphorical and epithetical images. This article discusses such individual features of Humeniuk's language creativity as an actualization of stylistics of a numeral, number, and digital code.

Humeniuk's poetic and prose language contains lyric-epic characteristic features. The epithets and metaphors of end-to-end associative image lines have been imprinted by the sublingual stylistic category of subjectivization. Linguosophy of man and war actualizes archetypal associative and figurative components, sacred, folklore, and surrealist (mythogenic) semantics of real phenomena.

The epithets and metaphors of Humeniuk's *Poems from the War* and *100 Short Stories about the War* created and united the military, socio-political, and intimately lyrical segments of the Ukrainian language picture of the world. These verbal and figurative mechanisms actualized the concrete sensory content, semantic, conversational casual and ironic, filling of certain cross-cutting lines. Humeniuk's language attracts attention by expressive individual worldviews, the characteristic structural diversity of epithetics, intellectualized metaphors, which interact comprehensively and create deeply psychologized pictures of life during the war.

Keywords: *language of fiction, through associative-figurative lines, metaphor, epithet, numeral, word-symbol, archetype.*

<https://doi.org/10.15407/ukrmova2021.02.018>
УДК 811.161.2.081'42

М.В. МАМИЧ, доктор філологічних наук,
професор, завідувач кафедри прикладної лінгвістики,
Національний університет «Одеська юридична академія»
Фонтанська дорога, 23, м. Одеса, 65000
E-mail: miroslavamiroslav@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-2868-3953>

ВЕРБАЛЬНИЙ КОНТЕНТ І ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНЕ НАПОВНЕННЯ ТЕКСТУ

Стаття присвячена одному з актуальних питань сучасної інтегративної лінгвостилістики — обґрунтуванню змісту новітніх понять, що формуються в межах взаємопов'язаних дисциплін. Звернуто увагу на зміст терміна «медіастилістика», наведено аргументи щодо запровадження поняття «вербальний контент». На матеріалі мови журналу «Жінка» потрактовано такий вагомий аспект дослідження ЗМК, як «лінгвокультурологічне наповнення медійного тексту». Під останнім запропоновано розуміти, по-перше, ціннісно-змістове наповнення ЗМК, у якому розгортаються, конкретизуються загальні та національно марковані концепти, мовно-естетичні знаки культури, актуалізовані складники мовної та інформаційної картин світу («лінгвокультурологічні індикатори цінності»). По-друге — як узуальне вираження мовної норми в її часово-просторовому вимірі.

Ключові слова: медіастилістика, вербальний контент, лінгвокультурологічний індикатор цінності, асоціативно-образне поле, мовна норма, знак культури.

Доба інформаційного суспільства позначилася як на швидкості поширення будь-якої інформації та знань, їх удоступненні в цифровому, мультимедійному форматі завдяки розвинутим комунікаційним технологіям, так і на оновленні термінологічного апарату лінгвостилістики. Останнє спостерігаємо на матеріалі праць із вивчення мови засобів масової інформації (комунікації). Дослідники мови газет, журналів, телебачення, кіно, радіо, інтернету обстоюють виокремлення такої субгалузі лінгвостилістики, як медіастилістика. В Україні вона розвивається на основі попередньої нормативно-стилістичної методології, а також нових — комунікативно-стильового, комунікативно-прагматичного аспектів. Найприкметніше те, що медіастилістика розширює центральне поняття публіцистичного сти-

лю до меж «мова соціальних комунікацій» [9: 264–265], інтегрує принципи лінгвокультурологічного, психолінгвального, лінгвопрагматичного, текстологічного тощо підходів до медіатекстів. Зокрема, в аспектах лінгвокультурології мова ЗМК постає як ціннісно наповнений колективний продукт, створений під впливом загальних чи специфічних норм культури спілкування, інформування, що означені конкретними екстра- та інтралінгвальними чинниками. У зв'язку з цим ставимо за мету на матеріалі одного з тривалих українських медійних проєктів (журнал «Жінка», а впродовж 50–80-х рр. ХХ ст. — «Радянська жінка») обґрунтувати лінгвокультурологічний зміст ЗМК. Завдання дослідження бачимо в тому, щоб, по-перше, окреслити широке розуміння феномена «лінгвокультура», по-друге, схарактеризувати елементи лінгвокультурологічного (ціннісно-сміслового, структурно-змістового, структурно-рівневого) наповнення медійного тексту, що перебуває у відносній часово-просторовій динаміці, по-третє, запровадити поняття «вербальний контент», під яким обґрунтувати модель для вивчення лінгвальної культури окремого ЗМК, що відображає ціннісні орієнтири, динаміку літературних норм конкретної національної спільноти, жанрово-стильові пріоритети певного ЗМК.

Запропонований ракурс дослідження мови ЗМК пропонуємо апробувати на аналізі мови показового для українського інформаційного простору журналу «Жінка». Це джерело вважаємо доречним, оскільки воно: 1) має понад столітню історію, його вербальний контент якраз відображає зміни в загальній і медійній нормі, у жанрово-стильових пріоритетах мови журналістики, у ціннісному наповненні його текстів; 2) це видання політематичне й об'єднує тексти, що представляють інформацію різного ціннісного (зокрема українознавчого та гендероорієнтованого) спрямування.

Передбачаємо, що широке потрактування лінгвокультури уможливить формування нового фокусу оцінки змістового наповнення та мови ЗМК, розгляд останньої в діяхронії і взаємодії інтра- та екстралінгвальних змін у національній комунікації та культурі інформування, а запровадження в обіг медіастилістики нових понять посилить ціннісно орієнтований підхід до вивчення мови ЗМК, увагу до знаків національної та світової культури як індикаторів цінностей буття, а також стане методологічною основою для вивчення конкретних видань (газет, журналів, телевізійних та радійних програм) як цілісності.

Лінгвокультурологічний аспект вивчення ЗМК переносить дослідження на рівень концептуальний, поняттєвий, когнітивно-ідеологічний, посилює в ньому увагу до ціннісної інформації про стан культури суспільства (С.І. Сметаніна, Т.В. Кузнєцова).

Ціннісно-сміслові орієнтири усіх названих планів переплетені в тому чи тому друкованому газетно-журнальному джерелі, у його *вербальному* контенті (суть цього поняття пояснено нижче) і тісно взаємодіють з інформаційною структурою видання. Вони визначальні для неї, а також для рубрикації, відбиті в системі заголовків, за якими уявний читач орієнтується щодо змісту текстів, вибору текстів для читання. Знаки лінгво-

культури (у звуженому потрактуванні) — етномарковані слова, словосполучення, фразеологізми, перифрази, публіцистичні кліше, паремії, прецедентні імена, мовно-естетичні знаки культури, слова-носії історичного досвіду народу, навіть цілі тексти — пронизують усю медійну інформацію, створюючи контекст культури з ціннісно маркованими універсальними знаками та етнічними стереотипами. Усі вони відбивають ментальність та духовний світ соціуму на кожному конкретному відрізку його розвитку.

Насиченість текстів культури ціннісними смислами залежить від того, які сектори мовної картини світу вони покривають. Це вже розширює розуміння лінгвокультури в часово-просторовому й конкретно текстовому (жанрово-стильовому) вимірах. У проекції лінгвокультури на ЗМК *медійна інформація* відбиває кілька шкал *ціннісно-смислових орієнтирів* спільноти, вона має жанрово-стильове втілення, передана літературною мовою, якою вона є в момент творення тексту. Для того, щоб схарактеризувати те чи те медійне джерело, важливо побачити лінгвокультурологічні явища наскрізно, системно, окреслити їх місце у структурі медійного (гіпер)тексту. У цьому добре прислужився тривалий (майже 100 років із перервами) медійний проект — журнал «Жінка».

З метою лінгвокультурологічного підходу до мови ЗМК пропонуємо запровадження в медіастилістику поняття «вербальний контент». З ним пов'язане усвідомлення того, що будь-яка інформація потребує структурування для полегшення її сприймання, орієнтації аудиторії її споживачів щодо пошуку тих матеріалів, що становлять цінність для соціокультурної спільноти. Для цього у друкованих та електронних виданнях послуговуються методом рубрикування, завдяки якому підготовлена інформація вкладається у відпрацьовану модель видання. У сучасній журналістиці, а слідом за нею і в медіастилістиці, під *контентом* (буквально з англійської *content* — 'зміст, вміст') розуміють «загальний обсяг інформації інтернету або окремого інформаційного ресурсу, реалізований як сукупність текстів; сукупність вмісту певного (друкованого чи електронного) часопису» [7: 132; 10: 450]. Отже, *контент* — наповнення певного медіа, але не хаотичне, а структуроване за рубриками, тематичними блоками, жанровими різновидами текстів. *Вербальний контент* (словесне наповнення видання, сторінки інтернету, сайту тощо). Відповідно до сфери поширення у ЗМК вербальний контент може бути писемний (газетний, журнальний, телевізійний) та усний (телевізійний, радійний). За інформаційним же змістом таких різновидів можна виокремити безліч; їх пропонуємо кваліфікувати як субконтенти, що варто диференціювати як власне публіцистичний, офіційно-діловий, науково-просвітницький, адресно-діловий, рекламний, довідковий, естетичний тощо. Будь-який із субконтентів — носій певного різновиду інформації. Адже остання, «пропущена» крізь культурно орієнтовані знаки, завжди відбиває лінгвокультуру суспільства, адекватну процесам розвитку інформаційної, пізнавальної, естетичної, наукової, релігійної тощо його діяльності. Тут наведено розрізнення субконтентів за класифікацією інформації у ЗМК В.Й. Здоровеги [8].

Вербальний контент медіаресурсу (медіаконтент) — дзеркало національної лінгвокультури в часово-просторових координатах: літературно-мовної практики в її структурно-рівневому вираженні, жанрово-стильовому оформленні й ціннісно-змістовому наповненні.

За спостереженнями дослідників медіа, лексико-граматичне наповнення медіатекстів визначає їхня тематична структура, що, як зауважує Т.Г. Добросклонська, є чинником організації усіх текстів масової інформації [5: 43]. З погляду медіастилістики зв'язок вербального контенту з поняттям 'лінгвокультура' виявляється в тому, що контент конкретного видання в певній країні орієнтований на характерні теми, проблеми, актуальні для регіонів, а також на питання глобального змісту, що набувають у національних медіа характерної оцінки, особливого експресивного забарвлення. Суспільна, соціокультурна вагомість тематики ЗМК окреслює ціннісність певного джерела масової комунікації.

Нагадаємо, що цінність — це сформоване уявлення про значення об'єкта для суб'єкта, індивіда та суспільства [1: 7; 2: 93], тому визначальним для медіастилістики ХХІ ст. стало окреслення провідних тем, актуальних концептів, за якими пізнаються образи часу, ціннісні уявлення, ідеали, оцінки подій та людей, орієнтири, що задовольняють широке коло потреб. Лінгвокультурологів цікавлять здебільшого життєстверджувальні (життя, здоров'я, якість життя, довкілля тощо); соціальні (соціальний стан, статус, працьовитість, професія, родина, терплячість, рівність статей тощо); політичні (свобода слова, громадянська свобода, законність, мир тощо); моральні (добро, благо, любов, дружба, обов'язок, честь, порядність тощо); релігійні (Бог, Закон Божий, віра і под.); естетичні (краса, ідеал, гармонія) цінності [1: 7]. У мові та у предметах, що нас оточують, виражені певні духовні цінності — загальнолюдські (життєві істини, норми моралі, права людини), національні (вербалізовані в конкретних номінаціях — власних і загальних назвах), групові, родинні, індивідуально-особистісні.

Отже, цінність для соціуму — це щось вагоме, важливе з-поміж об'єктів чи суб'єктів довкілля, це те, з чим індивід чи соціальна група тісно пов'язані. Цінності не існують об'єктивно, вони лише об'єктивовані і становлять концептуалізацію бажаного.

Взаємодія усіх цих ціннісно-сміслових координат створює картину світу, виражену в мові й відбиту у вербальному контенті ЗМІ. Адже відома думка, що картина світу — це відображення досвіду певних народів за допомогою вербалізації та орієнтації на інтереси людини (В.В. Жайворонко, Л.А. Лисиченко та ін.). З позицій медіастилістики варто уточнити, що в колі її уваги лінгвокультурологічне насичення інформаційного медійного поля (або за термінологією Т.Г. Добросклонської, інформаційної картини світу), суспільство відображене в ньому через первинні і вторинні номінації об'єктів культури та духовно-ментальних цінностей буття.

Гіпотетично певне медійне джерело має свій реєстр культурно маркованих знаків. Вони всі закріплені у відповідних субконтентах медійного

джерела, корелюють з ціннісно-смісловим наповненням текстів. Тому увага дослідників вербального контенту ЗМК має бути сконцентрована насамперед на них, на їхніх асоціативно-семантичних полях.

Звичайно ж, реєстр знаків лінгвокультури у фольклорі, у мові художньої літератури та в мові публіцистики, науки, релігії різний, адже в кожній із цих сфер культури продукуються тексти з використанням специфічних механізмів мовомислення — конкретно-предметного, абстрактно-логічного чи образно-оцінного. Один і той самий універсальний концепт, або універсалія культури, — Добро, Зло, Правда, Омана, Краса, Дім, Воля, Честь, Справедливість, Любов, Щастя тощо — у різних системах знання, інформації, у різних дискурсивних практиках, контекстуально-стильових умовах буде розгортатися по-своєму в лінійній (синтагматичній) та вертикальній (парадигматичній) площині. Отже, мовна картина світу щоразу «різним боком повертається» як до творця інформації, так і до її споживача, який сприймає цю картину світу, образ світу в мові, культуру в мові кожного конкретного відрізка часу в контексті суспільної свідомості доби та власної індивідуальної свідомості й рівня розвитку духовності читача.

Тексти різних сфер інформування і пізнання дійсності по-різному ретранслюють культуру через *знаки лінгвокультури як ціннісно-сміслові символи сфер діяльності людини, оцінки її об'єктів у часі та просторі мовно-культурного розвитку суспільства*. Упорядковуючись у конкретному медійному контенті, *знаки лінгвокультури репрезентують духовно-ціннісні уявлення спільноти в ньому, тобто світорозуміння не лише окремої людини, але і суспільства*, а отже — свідомість культури, що відбивається, матеріалізується в семіотичній системі й без неї не існує. Ці знаки лінгвокультури, інформаційні, оцінні одиниці кваліфікуємо як *лінгвокультурологічні індикатори цінностей*. Вони виражають досвід як окремо взятої особистості, так і соціуму загалом.

Отже, лінгвокультурологічний контент журналу «Жінка» може бути, з нашого погляду, представлений у субконтентах, що корелюють з ціннісним наповненням ЗМК: 1) офіційно-діловий (офіційна, подієва, ділова інформація ↔ соціальні, політичні, юридичні, економічні, професійні, моральні, релігійні цінності (цінності наводимо за класифікаціями М.Ф. Алефіренка [1] та М.С. Бургіна, В.І. Кузнецова [7; 9]); 2) адресно-довідковий і рекламний (довідкова, рекламна інформація ↔ вітальні, предметні, тілесні цінності); 3) естетичний (естетична інформація ↔ естетичні, зокрема й інтелектуальні, когнітивні, предметні, тілесні цінності); 4) публіцистичний (публіцистична інформація). Оскільки під лінгвокультурологічним наповненням ЗМК запропоновано розуміти і його структурно-рівневі, стилістичні норми, то виокремлюємо і культуромовний субконтент, який засвідчує часові зміни загальнолітературної норми.

Вивчення вербального контенту з погляду лінгвокультурології відкриває певні можливості для пізнання мовомислення нації. Інформація, викладена українською мовою, є одним із джерел лінгвоукраїнознавства та засобом формування україноцентричного світогляду. З такого погляду,

сама мова українськомовних ЗМІ — це україноцентричний феномен, що його в аспекті медіастилістики варто розглядати у двох взаємодоповнювальних ракурсах: через асоціативно-образні польові структури з конкретними стрижневими номінаціями (лінгвокультурологічними індикаторами цінностей); через принципи реалізації медійної структурно-рівневої норми в ЗМК.

Вербальний контент як україноцентричний транслятор ціннісно-смилового наповнення текстів ЗМК. Медіатексти є засобами інформування, у процесі якого інформація пропускається через україноцентричні канали, тобто спирається, як правило, на концепти, створені лінгвокультурною спільнотою відповідно до її інтелектуальних, духовних, соціальних потреб (змістовий, ціннісно-аксіологічний ракурс). За спостереженнями ціннісно-змістового наповнення медіатекстів журналу «Жінка» (50-ті рр. ХХ ст. — 10-ті рр. ХХІ ст.), загальнодержавне політематичне видання в різних субконтентах зберігало і транслювало україноцентричні лінгвокультурологічні індикатори цінностей.

Асоціативно-образне поле «Україна» створюють різноманітні лінгвокультурологічні індикатори цінностей: онім *Україна* та похідний прикметник, українські географічні назви, назви творів національного мистецтва, власні імена історичних постатей (прецедентні імена) України, лексика на позначення предметів побуту та етнокультури, фольклоризми, а також мінітексти — цитати із творів українських письменників, українських пісенних текстів: *Образ Діви Марії об'єднує архаїчну, прадавню Україну та Україну модерну. Саме зв'язок епох є запорукою подальшого розвитку, в якому зливаються технологічність та ліричність, реалістичність та своєрідна магія цивілізації* (Жінка, 2010, № 12).

З кінця ХХ ст. у вербальному контенті журналу зросла частотність прикметника «український» у власне публіцистичних медіатекстах («портретне інтерв'ю з відомою особою», «обкладинка»), в адресно-довідковому субконтенті («кросворд», «конкурс», «схема та інструкція», «порада спеціаліста», «огляд моди», «мистецький огляд»). Наприклад, у такому специфічному медіажанрі, як кросворд, а саме: *український національний делікатес; старовинний український новорічний обряд; український письменник, автор роману «Мадонна»; український драматург, автор ліричної комедії «Спасибі тобі, моє кохання»; рослина, оспівана в українських народних піснях* тощо.

На жаль, лінгвокультурологічні індикатори цінностей *Україна, український, жінка* (та вторинні номінації з асоціативно-образним компонентом) набули й негативного, співчутливо-зневажливого забарвлення у зв'язку з оцінкою суспільно-політичних процесів у молодій незалежній державі, як-от: *Подеколи здавалося, що перемоги нам потрібні, як ліки: Україна стомилася бути не прекрасною, нас ображають безробіття, бідність, низька тривалість життя, заробітчанство в далеких краях. Нам потрібні перемоги, бо ми, жінки, народжуємо красивих, розумних дітей для щастя* (Жінка, 2012, № 9); *...Жінці, надто жінці в Україні, завжди було важко. Вона відповідала і відповідає за своє сімейне вогнище і має щоденний*

клопіт: нагодувати, випрати, напрасувати, прибрати, помити... (Жінка, 1994, № 7). Актуалізувалася «вічна» тема заробітчанства українців, яка вводиться за допомогою прийому непрямой негативної оцінки: асоціативно-образного зіставлення на основі засобів із відомих творів художньої літератури: *Поки що сотні подібних «Роксолан» [однойменне підприємство в Умані. — М.М.] потрапляють у «полон», стаючи «бранками» іноземних орендаторів та інвесторів* (Жінка, 1996, № 7).

Знаковими для національної лінгвокультури є апеляції до інформації про обряди й побутові традиції, фольклорні мотиви, тому фіксуємо в публіцистичному, а більше в естетичному та адресно-довідковому субконтентах заохочувальні україноцентричні висловлення: *...щоб не втрапився колорит національних страв, щоб не забулися українські давні рецепти, прибуті традиції приготування і пригощання* («Печу, печу хлібчик», Жінка, 2013, № 4); *Ви вже роздобули якісь давні рецепти українських страв?! Тоді хутчіш надсилайте до редакції журналу «Жінка» у рубрику «Із бабусиною кухні»* («Таємниці забутих страв», Жінка, 2005, № 1); *Походження витинанки сягає у глиб віків. Ще у давні часи свої оселі прикрашали виготовленими зі шкіри виробами козаки, жителі Півночі* (Жінка, 2007, № 3). Україноцентризм — це не визначальна риса актуалізованих у медійному просторі 90-х років гороскопів та магієскопів, астрологічних прогнозів, хоча такі приклади є. Вони ситуативно зумовлені: *До свята Великодня приготуйте строкатих крашанок* (Жінка, 2007, № 4).

Лінгвокультурологічний контекст створюють апеляції до ментальних національних рис українців — іронійне ставлення до буття та залюбленість у пісню: *Хотіли, щоб вона була веселою, адже в Україні завжди шанували гумор, дотепне слово* (Жінка, 1996, № 9); *Народ, мабуть, нічого так не шанує, як гарну пісню. Для українця вона не лише розрада, а це й історія роду, і літопис страждань, і сповідь душі* (Жінка, 2009, № 2). Варто підкреслити, що естетичний субконтент журналу концентрував і популяризував численні медіатексти пісень, народних і авторських, що завжди відповідали ціннісним орієнтирам українства: *З найбільшим задоволенням я співаю вдома. Особливо нам подобаються українські народні пісні* (Радянська жінка, 1970, № 6); *Це радісно і дуже відповідально. Часто на концертах виконую мамину улюблену пісню «Чорнобривці» і завжди згадую своє дитинство, росяні світанки, квітучі сади Херсонщини...* (Жінка, 2009, № 2).

З погляду зміни україноцентричного ракурсу в стилістиці журналу «Жінка» радянського періоду та часів Незалежності прикметно, що в публіцистичному субконтенті до 90-х років актуальними були номенклатурні назви машин, технічного знаряддя, сортів рослин і под., як-от: *Вийде техніка. Сіятимуть відбірним насінням — і заговорять, зашумлять опісля рясними рядками зелені листочки, усміхнуться в землі бокасті корені. «Одноростковий білоцерківський», «ялтушинський», полігібриди* (Радянська жінка, 1983, № 4). Вони були і засобами посилення офіційності, соціально-культурних акцентів у мові публіцистики, і репрезентували українські феномени.

Лише наприкінці 90-х суспільно-політичні зміни в Україні створили передумови для актуалізації релігійних цінностей буття: *Боже, великий, єдиний! Нам Україну храни!* (Радянська жінка, 1991, № 8).

Етнографічний компонент семантики певних мовно-естетичних знаків української культури увиразнений у вербальному контенті журналу «Жінка» в описах обрядів з відповідною фразеологією, що є складниками художніх творів: *Василь Гнатко молодих не чекав. [...] а вони в хату. — Просили мама й тато, — переступивши поріг, заговорив наречений. За ним увійшла і наречена [...] — Просили мати і я вас прошу з моїм судженням до нас на весілля, — весело проспівала Зіна* (В. Колодій, Радянська жінка, 1974, № 5); *«Вербна неділя... Вербна неділя...» — лунало навкруги, і такі ж, як у неї, брунатні гілочки з срібними «котиками» заповнили площу перед собором* (О. Богданова, Радянська жінка, 1991, № 3).

У рамках статті ми не в змозі перерахувати всі напрямки реалізації ідеологемі україноцентризму, утім, зрозуміло, що найбільше вона зреалізована в естетичному субконтенті — через поетичні, прозові, пісенні тексти, що публікувалися на сторінках видання «Жінка»: *Кетяги калинчарівниці. / Сніг в безодні білу бабу ліпить. / А мороз січе, як гострі спиці. / Ліс зимовий з жаху зуби ципить* (Л. Золотоноша, Жінка, 2003, № 1); *Тільки квітом своїм / при моєму вікні / не опав соняшник. / Я несу його в світ, / щоб не тільки мені, / щоб і вам — сонячно* (Б. Олійник, Радянська жінка, 1973, № 1). Прикметні медіатексти культурно-мистецької, географічної, туристичної тощо тематики, що популяризують Україну.

Вербальний контент як гендероцентричний транслятор ціннісно-смислового наповнення текстів ЗМК. Виразним знаком зміни ціннісно-смислових орієнтирів медіа від початку 90-х рр. ХХ ст. став і гендероцентричний складник. Показове виведення на обкладинку журналу «Жінка» відомої цитати Тараса Шевченка «І буде син, і буде мати» (кілька номерів з травня 1992 р.), що відповідає одному з основних лінгвокультурологічних індикаторів цінностей видання — *матір, материнство*.

Асоціативно-образне поле «Жінка-матір». Вербальний контент аналізованого видання гендерно акцентований, у ньому лексико-тематичний ряд *жінка, матір, подруга, дружина, чоловік, дитина* і т. ін. є найбільш частотний. Гендерні стереотипи пронизують увесь публіцистичний субконтент видання. Актуалізація відповідних слів пов'язана з увагою до вітальних цінностей (*З весною і святом вас, дорогі жінки!* (Радянська жінка, 1991, № 3); цінностей материнства — батьківства, родинності (*Хлопчик набігався і заснув. І сняться йому різні дива... І сняться мамина усмішка й татове плече, з якого він, малий, хоче злетіти, аби побачити і збагнути світ... Хай усе буде так насправді!* (Радянська жінка, 1991, № 6).

Зміну суспільних оцінок, публіцистичного лексику, ідеологем щодо визначення статусу жінки в суспільстві можна побачити за назвами рубрик субконтентів різних десятиліть: 50–70-х рр. — «Жінки братніх республік», «Жінки країн народної демократії»; «Жінки соціалістичних країн», «Жінки країн соціалізму», «Мир, жінки, боротьба», «По жіночих радах»

(варіанти назв «На допомогу жіночим радам», «Вісті з жіночих рад», «На пораду — до жінради»), «Видатні жінки минулого»; 80—90-х рр. — «Рід і родина», «Сім'я», «Жінка і політика»; початку ХХІ ст. — «До дня матері», «Жінка і ринок» і под.

Мова публіцистичного субконтенту насичена книжними номінаціями жіночих організацій України, зокрема нових, що актуалізувалися в 90-х рр. ХХ ст. (*Комітет у справах жінок, материнства і дитинства при Президентові України, Союз Українок, Спілка жінок України, Асоціація «Жінки в засобах масової інформації»*).

У медіатекстах інтерв'ю фіксуємо сентенції, що доповнюють образ жінки: — *Жінка так багато може? — Жінка, повірте... жінці, може все. — Це добре чи не дуже? — Часом добре, а часом... Кожній із нас так хочеться, щоб сильнішим був чоловік, який поруч, щоб хай не левову, та все ж добру частку із того «всього» він брав на себе* (Жінка, 2012, № 8).

Найбільше оцінних, асоціативно-образних складників, що репрезентують концепт «жінка-матір», об'єднав естетичний субконтент, пор. афористичні рядки: *Єдине ціле: Жінка і Весна — найдосконаліше творіння світу! Коли й меча торкається Вона — Кризь меч сталевий проростають квіти!* (Людмила Гнатюк, Жінка, 2006, № 5).

Вербальний контент як засіб формування лінгвокультури в етноспільноті. Розширюючи україноцентричні джерела сучасної літературної мови, дослідники кваліфікують норму як структурне, системне і функціональне, часово і просторово марковане явище, вивчають її в динаміці, дескриптивній (стильовій / стилістичній) реалізації. На сьогодні за доступністю текстової інформації і зацікавленням нею саме в таких функціонально-стильових і жанрових формах першість тримає публіцистичний стиль, мова ЗМІ — мережевих та друкованих традиційних [11: 225].

У нинішній ситуації розширення писемного спілкування в мережі (інтернеті), функціонального розширення української літературної мови, якою спілкуються як нерідною, припускаючись численних порушень норми, друковані та усні медіа відіграють украй важливу роль як платформи формування культури мови і стійких навичок літературно-мовного спілкування. Увага до вербального контенту медіа важлива в аспекті простеження конкретно-історичних змін української літературної норми як конститутивної ознаки літературної мови, яка осмислюється в кожному історичну добу по-своєму [11: 31].

Із зазначеного ракурсу т. зв. «культуромовний субконтент» медійного джерела наповнений конкретним змістом як у статичному, так і в діахронному розумінні. Якщо стилістичні медійні норми виявляються на рівні індивідуально-авторської репрезентації, специфіки мікрожанрів, то аналіз загальнолітературних норм відображає їхню стійкість, динамічну стабільність у межах припустимої варіантності. Це означає, що вербальний контент журналу «Жінка» віддзеркалює мовні смаки доби, прихильність соціуму до певних засобів вираження смислів, на зміну яким у наступні періоди історії мови можуть прийти інші.

Дослідження загальнолітературних норм у вербальному контенті жіночого журналу, або ж культуромовного (нормативного) субконтенту, є актуальним і перспективним саме з практичного погляду: воно уможливує фіксацію явищ мови, залежних від мовної політики суспільства (офіційний дискурс), пуристичних орієнтирів спільноти в кожний конкретний період часу [19].

Упродовж тривалого часу (40-ві — початок 90-х рр. ХХ ст.) мова перебувала у стані динамічної стабільності, оскільки практично не змінювалися суспільно-політичні орієнтири в запроваджуваній мовній політиці радянської спільноти. Роль зразка виконували стандартизовані тексти підручників, культуромовне наповнення текстів масово тиражованих газет та журналів, книжкової продукції широкої тематики, мова дикторів радіо й телебачення. При цьому писемний текст був найбільшим орієнтиром у формуванні та регулюванні мово- та слововживання, до того ж, він як найбільш доступний, легко відтворюваний, надійніше зберезуваний визнається як базовий для вивчення мови засобів масової інформації серед усіх різновидів текстів. Простір культурного, унормованого спілкування, який забезпечують друковані видання, спрямований на цілісний розвиток масової свідомості, зокрема й мовної [19: 138].

Т. зв. «культуромовний контент» — це вертикальний зріз динаміки вияву літературної норми. Провідна інтенція цього змістового компоненту — узуальність. Аналіз мови журналу засвідчив можливість диференціації двох часових відтинків щодо нормативної орієнтації: 50–80-ті рр. ХХ ст. (відчутна орієнтація на певні зразки слововживання російської книжної мови, на характерні правописні норми, відсутність жаргонізмів, надлишку іншомовних запозичень) та 90-ті рр. ХХ ст. — початок ХХІ ст. (чинність тенденцій посилення варіантності у слово- та формовживанні, орієнтація на питомі норми національної комунікації, переорієнтацією культуромовних смаків спільноти, що відбито зокрема й у вживанні варваризмів).

Так, вербальний контент жіночого видання 90-х засвідчує варіантність у вживанні слів: *процент* — *відсоток* (...*біда, що саме їм відводилася роль отого процента, за допомогою якого можна було удавати повновладдя* (Жінка, 1990, № 8); *Але ті тридцять з невеликим відсотків, котрі мали представляти жінок у парламенті...* (Жінка, 1990, № 9)); *дійсно* — *справді* (*Справді, всі раніше приховувані болячки вилізли на поверхню* (Жінка, 1999, № 5); *І фахівці фірми розповіли, що, дійсно, огірки колись становили більше половини продукції* (Жінка, 1994, № 1)); *слід* — *треба* — *варто* (*Слід сказати, що досі КБ не потерпало через плінність кадрів* (Жінка, 1990, № 8); *Треба пам'ятати, що зубні пастки, попри їх надзвичайно широкий асортимент, поділяються на дві групи: гігієнічні та лікувально-профілактичні* (Жінка, 1998, № 8); *Жарти жартами, але варто запитати в тих, хто три роки тому щедро обіцяв неодмінно підвищити, поліпшити* (Жінка, 1994, № 1).

Показове переважання в 60-х слова *інтерес* 'зацікавлення' змінюється в 90-ті актуалізацією і синоніма *зацікавлення*; редактори уникають нормативного в 60-х слова *добиватися*, замінюючи його варіантом *домагатися*.

Знаковою стала й заміна впродовж 90-х зворотів на зразок *перш за все*, у *першу чергу* словом *насамперед*, пор. у текстах: *...жінці необхідно в першу чергу займатися дітьми і домом* (Жінка, 1990, № 8); — *Зароблені кошти витрачаємо насамперед на придбання художньої літератури та періодики, екскурсії й мандрівки — зокрема, були всією сім'єю у Празі й Римі* (Жінка, 1997, № 2). При цьому слово *насамперед* більшість дописувачів і журналістів помилково вважають вставним і виділяють комами: *Здоровий глузд підказує, що там дбають, насамперед, про власних громадян, а приїжджі до того ж і шведської мови не знають* (Жінка, 1999, № 2).

Почасти словоформи з суфіксом *-уч-* / *-юч-* у субстантивованих дієприкметниках зафіксовано в 90-ті та на початку 2000-х рр.: *Саме вони становлять половину працюючих [треба — працівників] у республіці* (Жінка, 1990, № 8); *Обрану без підказок «головуючого» [треба — голови] тему* (Жінка, 1990, № 8); *...і золотаве різьблення були проявом пануючого [треба — панівного] тоді стилю бароко* (Жінка, 1990, № 8), а також у прикметниках: *Як і влітку, продовжуйте загартовуючі [треба — загартувальні] процедури, але вже в теплом приміщенні* (Жінка, 1997, № 10); *Отже, на основі норм діючого [треба — чинного] законодавства можна зробити висновок: громадянин має право самостійно обрати спосіб виплати його заробітної плати* (Жінка, 2014, № 6) і под.

Простежуємо виразну орієнтацію на чинні («Український правопис», 1993) норми графіки й орфографії: *Тримали її до Трійці, либонь після цього вона втрачає силу* (Жінка, 1997, № 4); *Перший прихід Сина Божого на землю — поєднання людей із Богом* (Жінка, 1993, № 2), *відмінювання абрєвіатур (Щоб було вам комфортно й затишно, щоб за рахунок економії можна було менше платити за ЖЕКівськими квитанціями...)* (Жінка, 2010, № 9)).

Статті журналу не відбивають послідовного дотримання правила чергування *у—в*, а тому поширений *в* на початку (*Втім, що означає це «мало»?*) (Жінка, 1990, № 8)); уживають прийменник *у* там, де мав би бути варіант *в* (*...заходилися влаштовувати безплатні вегетаріанські обіди у навчальних закладах, на вокзалах і просто на міських площах*) (Жінка, 1993, № 9).

Про те, що новітні слова тільки входили в ужиток, свідчить їхнє написання у лапках, виділення курсивом із супроводом додаткового тлумачення, введення вставних речень з тлумаченням слова: *Я з тих, кого нині величають «бізнес-леді», — написала Галина Петрівна ДЕЙНЕКО з Миколаєва. Маючи власну справу, — маленьку швейну майстерню, мушу мати оперативну інформацію... Мені просто необхідний «мобільник», та їх зараз стільки...* (Жінка, 1999, № 2); *...обмінюються ніжними посланнями, «валентинками», які підписують так само, як колись це зробив італійський священник* (Жінка, 1999, № 2); *Для того, щоб знищити птаха, не обов'язково його вбивати — достатньо знищити біотоп — місце його існування* (Жінка, 1999, № 2) і под.

Редакція орієнтувалася на форму звертання з використанням форми *пан / пані* у кличному відмінку: — *Пане Степане, погодьтеся, що роль жінки у всі часи була непересічною: як у впливі на політику, так і у зміцненні*

родинних стосунків, вихованні дітей (Жінка, 1993, № 2). У кличному відмінку формулюють і звертання до інтерв'юєрів: *Лесю Степановичу, напередодні першого вересня звертаємося саме до вас...* (Жінка, 1993, № 9).

За будь-яких обставин залишається актуальним питання моди на слова, вирази, звороти. У 90-х рр. знову актуалізувався прислівник *нині* (майже не вживають прислівник *тепер*): *Нині працюю у Комісії з питань культури та духовного відродження, є головою підкомісії з питань національних меншин* (Жінка, 1993, № 2). Вставне слово *приміром* витіснило «наприклад»: *Не має значення, до якої національної культури, приміром, належить пам'ятка архітектури — польської, єврейської, російської чи то німецької* (Жінка, 1993, № 2). Прислівник «звичайно» витісняється словом *звісно*: *Не пішла я з такої простої причини: їх дев'ятеро п'ятих чоловіків, то чи ж послухають мене одну тверезу жінку? Звісно, що ні* (Жінка, 2009, № 5). «Модним» стало слово-частка в ролі сполучника *аби*: *Дуже хочеться, аби з усіх куточків, близьких і далеких, до нас ішли та їхали, бо подібної краси, здається, і в Швейцарських Альпах нема!* (Жінка, 2002, № 12).

Прикметно, що редакція журналу віддає перевагу книжному сполучникові *котрий*, що заступає означальні синонімічні сполучники *який / що*: *Це вже сімнадцятий солдат, котрого цього року комісують* (Жінка, 1993, № 2); *До них належать жінки, котрі мають дітей віком до шести років, дітей-інвалідів, самотні матері* (Жінка, 2002, № 12). І це була одна з відчутних реакцій на послаблення непрямих заборон на варіанти в літературній мові із одиниць комунікації, притаманних західним етнічним регіонам України.

Актуалізовані в 2000-х жаргонізми редакція подає в текстах у лапках: *Сьогодні мій Сергій — підполковник, «опер», ліквідатор-чорнобилець* (Жінка, 2002, № 12); *Навіть у солідних «шопак», власники яких здають в оренду свої площі приватним особам, ніхто не несе відповідальності за якість товарів, які продаються!* (Жінка, 2002, № 12).

У 90-х у вербальному контенті журналу «Жінка» засвідчуємо й характерне написання назв-варваризмів: *Підготувала цікаву конкурсну програму з двох композицій та виступила на міжнародному фестивалі-конкурсі «Golden Lion» у Львові* (Жінка, 2014, № 7).

З нашого погляду, не можна обійти в контексті культури мови і підтримування у 90-х традиції попередніх десятиліть — ведення рубрик мовних порад. Зростання громадської уваги до питань культури мови мотивувало формування в українському мовознавстві 60-х рр. ХХ ст. окремої галузі наукового знання — «культури мови». Про ці наміри свого часу засвідчила редакція жіночого журналу «Жінка»: *Щоб збудити у наших читачів увагу до культури мови, допомогти їм з'ясувати конкретні питання мовної практики плануємо в одному з найближчих номерів журналу відкрити розділ «Наша мова». Тут публікуватимуться популярні бесіди про засоби збагачення мови — про невичерпні синонімічні джерела, які підказують вибір найпотрібніших слів, про іскристі фразеологічні скарби, що емоційно наснажують мову, про різноманітність художньо-образних прийомів та ін.*

Ми радо консультиватимемо з питань нормативності мови — слововживання, правопису, вимови, а також будемо повідомляти про мовознавчі новинки: науково-популярні видання, словники, довідники тощо (Радянська жінка, 1967, № 6).

Рубрикація подібних медіатекстів така: у 60–70-ті рр. — «Увага! Стиль!»; «Читач запитує, редакція відповідає», «Культура листування», «З історії прізвищ»; «Мовні браконьєри»; «Рідна мова»; «Як ми говоримо?»; у 90-ті й понині продовжують публікувати статті під гаслом «Що в імені твоїм», ведуть рубрику «Слово рідне», друкують матеріали, спрямовані на пояснення значень нових слів, як правило, запозичень на зразок «Нові речі — нові й терміни».

Якщо узагальнити лінгвокультурологічне спрямування таких медіатекстів, то можна виокремити основні індикатори цінностей:

повноцінність української мови (Сьогодні ставлення до рідної мови нам усім треба переосмислити. Треба проїнятися дивовижною силою і лункістю звукової гами українського слова; І майже на кожен випадок життя, чи не з кожного приводу людських стосунків українська мова має не один, а багато висловів — справжнє фразеологічне розмаїття. І знати це багатство, користуватися ним — ось та мета, до якої нам потрібно йти);

жінка-матір як трансформатор знання мови (У цій першій публікації порушимо лише одне питання: як мусить розмовляти жінка. Адже, крім усього, вона — мати. Її мова перейде до дітей, відчуття краси світу — саме через мову — також; Що не кажіть, а кожна наша жінка як не поетка, то співачка, як не гаптувальниця, то малярка, як не вихователька, то дипломатка — маємо на увазі її природну розважливість, спадкову кмітливість та набуту розпорядливість і хазяйновитість);

культура комунікації (Коректна і врівноважена розмова свідчать про освіченість і духовність людини. Насамперед слід мати добру дикцію, тобто опанувати чіткою вимовою кожного слова, кожного складу; Отож любимо, шануймо, вивчаймо її, — щоби в наших устах вона звучала грамотно, дотепно, образно і вільно).

Огляд основних тенденцій, що зберігає культуромовний субконтент журналу «Жінка», засвідчує узуальність мови аналізованого видання, яка є результатом спільної діяльності журналістів, редакторів і читачів-дописувачів, а також інтерв'юєрів. Створюючи тексти, вони передають читачеві як споживачеві інформації крім знання, фактів, ще й інтенцію до узуальності в комунікації. Забезпечення спільного для мільйонів читачів культуромовного континууму складає одну з провідних лінгвокультурологічних функцій вербального контенту медіаресурсу.

Проведений аналіз дозволяє дійти таких висновків. Вербальний контент журналу «Жінка» має лінгвокультурологічне наповнення в широкому його розумінні. По-перше, це лінгвокультура (стилістична традиція) передавання інформації в субконтентах з характерними жанрово-стильовими різновидами медіатекстів. По-друге, це ціннісно-змістове наповнення видання, яке забезпечують лінгвокультурологічні індикатори цінностей —

україно- та гендероцентричні. По-третє, це структурно-рівневі одиниці літературно-мовного континууму (культура мови видання). Вербальний контент журналу «Жінка» 50-х рр. ХХ ст. — перших десятиліть ХХІ ст. є цілісністю, яка відображає його оригінальність на тлі інших медійних ресурсів. Він відбиває стан динамічної стабільності загальних і стилєвих норм, виконуючи важливу медійну функцію трансляції ціннісно-смилового наповнення текстів ЗМК, консолідування української мовно-культурної спільноти. Модель вербального контенту ЗМК може варіюватися в кожному конкретному медійному джерелі інформації, зберігаючи при цьому національно-мовну ідентичність публіцистичного стилю української літературно-мовної практики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алефиренко Н.Ф. Лингвокультурология: ценностно-смысловое пространство языка. Москва, 2010.
2. Виноградов С.Н. К лингвистическому пониманию ценности. *Русская словесность в контексте мировой культуры: Материалы Междунар. науч. конф. РОПРЯЛ*. Н. Новгород, 2007. С. 93—97.
3. Гуменюк Н.Г., Шабас О.А. Вербалізація концепту «Україна» в англійськомовних ЗМІ періоду 2015—2018 рр. URL: https://www.researchgate.net/publication/333045230_verbalizacia_konceptu_ukraina_v_anglomovnih_zmi_periodu_2015_-_2018_r_r (дата звернення: 26.02.2021).
4. Дацишин Х. Атрибутивна сполучуваність концепту ГІДНІСТЬ у сучасному українському інтернет-дискурсі. URL: <http://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2019/aug/17802/23.pdf> (дата звернення: 26.02.2021).
5. Добросклонская Т.Г. Вопросы изучения медиатекстов (опыт исследования современной английской медиаречи). Москва, 2005.
6. Дускаева Л.Р. Медиастилистика: типологический подход. URL: <https://www.google.com.ua/search?ie=UTF8&hl=ru&q=Дускаева%20медиастилистика> (дата звернення: 26.02.2021).
7. Журналистика: словник-довідник. Укладач І.Л. Михайлин. Київ, 2013.
8. Здорова В.Й. Теорія і методика журналістської творчості. Львів, 2004.
9. Капелюшний А.О. Стилістика. Редагування журналістських текстів: практичні заняття. Львів, 2003.
10. Михайлин І.Л. Основи журналістики. Київ, 2011.

REFERENCES

1. Alefirenko, N.F. (2010). *Linguoculturology: The value-semantic space of language*. Moscow: Flinta (in Russian).
2. Vinogradov, S.N. (2007). On the linguistic understanding of value. *Russian Literature in the Context of World Culture: Materials of the International Scientific Conference RIPPEd*, 93—97. N. Novgorod (in Russian).
3. Humeniuk, N.H., Shabas, O.A. (2019). *Verbalization of the concept of Ukraine in the English-language mass media in 2015—2018*. Retrieved February 26, 2021, from https://www.researchgate.net/publication/333045230_verbalizacia_konceptu_ukraina_v_anglomovnih_zmi_periodu_2015_-_2018_r_r (in Ukrainian).
4. Datsyshyn, K.H. (2019). *Attributive compatibility of the concept of DIGNITY in the Modern Ukrainian Internet discourse*. Retrieved February 26, 2021, from <http://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2019/aug/17802/23.pdf> (in Ukrainian).
5. Dobrosklonskaya, T.G. (2005). *Issues of examining media texts (The experience of Modern English media language investigation)*. Moscow: Editorial URSS (in Russian).
6. Duskaeva, L.R. *Mediastylistics: A typological approach*. Retrieved February 26, 2021, from <https://www.google.com.ua/search?ie=UTF8&hl=ru&q=Дускаева%20медиастилистика> (in Russian).

7. Mykhailyn, I.L. (2013). *Journalism: Dictionary*. Kyiv: Akademvydav (in Ukrainian).
8. Zdroveha, V.Y. (2004). *Theory and methodology of journalistic creativity*. Lviv: PAIS (in Ukrainian).
9. Kapeliushnyi, A.O. (2003). *Stylistics. Editing journalistic texts: Practical classes*. Lviv: PAIS (in Ukrainian).
10. Mykhailyn, I.L. (2011). *Fundamentals of journalism*. Kyiv: Tsentrl Uchbovoyi Literatury (in Ukrainian).

Статтю отримано 23.03.2021

Myroslava Mamych, Doctor of Sciences in Philology,
Professor, Head of the Department of Applied Linguistics,
National University "Odesa Law Academy"
23 Fontans'ka Road, Odesa 65000, Ukraine
E-mail: miroslavamiros@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-2868-3953>

VERBAL AND LINGUOCULTURAL CONTENT OF A TEXT

This article gives a detailed account of one of the topical issues of modern integrative linguistic stylistics, i.e., substantiation of the content of the latest concepts that are formed within the interrelated disciplines. Attention is specifically paid to the terms *media stylistics*, *verbal and linguocultural content of the media*. The author elaborates on the concept of *linguocultural content of the media text* interpreting it as linguistic and aesthetic signs of culture, components of linguistic and informational pictures of the world, i.e., a value-content meaning of the mass media which unfolds and concretizes the general and nationally marked concepts, and as a regular manifestation of the language norm.

The data of the magazine *A Woman* shows that the verbal content is a significant, specific segment of the functioning of the modern Ukrainian literary language in the media space. It reflects the universal stratification of the language of national professional, social, every day, and artistic culture, the synergy of its mediatopes and media genres, broadcasts a hierarchy of social (socio-political, gender), psychological and economic stereotypes, and human needs. They are all united by the Ukrainian-centric linguocultural platform which consists of both value-semantic signs of culture and structural-level units of the literary-linguistic continuum. In terms of media stylistics, the language of Ukrainian-language media is analyzed in two complementary perspectives: 1) via metaphorical-associative field structures with specific core nominations; 2) via the principles of realization of the media structural-level norm in the mass media.

Keywords: *media stylistics, verbal content, linguocultural indicator of value, metaphorical-associative field, language norm, sign of culture.*

<https://doi.org/10.15407/ukrmova2021.02.033>

УДК 81'38:81'374:82-1

О.О. ТЕЛЕЖКІНА, доктор філологічних наук, доцент,
доцент кафедри мовної підготовки, педагогіки і психології,
Харківський національний університет міського господарства ім. О.М. Бекетова
вул. Маршала Бажанова, 17, м. Харків, 61002
E-mail: o_tele_o@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-2953-7368>

ПОЛІСИНДЕТОН У МОВІ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЕЗІЇ II ПОЛОВИНИ XX — ПОЧАТКУ XXI СТОЛІТТЯ: ТИПОЛОГІЙНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ТА ФУНКЦІЙНЕ НАВАНТАЖЕННЯ

У статті проаналізовано полісиндетон як продуктивний засіб стилістичного синтаксису; виокремлено різновиди полісиндетону за такими критеріями: частиномовна належність повторюваної одиниці (сполучниковий, прийменниковий, частковий), контактність розміщення (контактний, дистантний), характер «граматичної реєстрації» (реалізується в реченнях різної граматичної будови), спосіб вираження (фрагментарний, наскрізний); констатовано поліфункційність розглядуваної стилістичної фігури, яка відіграє важливу роль у гармонізації мовно-поетичної оповіді.

Ключові слова: стилістичний синтаксис, мовно-поетична оповідь, поліфункційність, полісиндетон.

З-поміж синтаксичних засобів урізноманітнення ритму, відтінювання семантики слів, об'єднаних повторюваними одиницями, у мові української поезії вирізняється полісиндетон. Ця стилістична фігура активно представлена й у поетичних творах II половини XX — початку XXI ст., але попри це не ставала окремим предметом удокладненого вивчення в розвідках вітчизняних мовознавців. Лише в роботах деяких дослідників (О. Бистрова [1], Т. Мелкумова [10], І. Паров'як [11], Т. Сербіна [13], Л. Топчій [16]) є побіжні згадки про названу стилістичну фігуру. З огляду на активну поширеність полісиндетону у віршових творах досліджуваного періоду та його незначну розробленість в українській лінгвостилістиці вважаємо за доцільне розглянути його в пропонованій статті.

Цитування: Тележкіна О.О. Полісиндетон у мові української поезії II половини XX — початку XXI століття: типологічні характеристики та функційне навантаження. *Українська мова*. 2021. № 2 (78). С. 33—47. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2021.02.033>

Мета розвідки — з'ясувати особливості реалізації полісиндетону як стилістичної фігури в мові української поезії II половини XX — початку XXI ст. Для досягнення окресленої мети необхідно виконати такі завдання: сформулювати визначення поняття «полісиндетон», виокремити різновиди полісиндетону за такими ознаками, як частиномовна належність повторюваної одиниці, контактність розміщення, характер «граматичної реєстрації», спосіб вираження, функційне навантаження.

Об'єктом дослідження є мова української поезії II половини XX — початку XXI ст., предмет вивчення — полісиндетон як виражально-зображальний засіб організації мовної тканини віршового твору.

У дослідженні були застосовані такі методи: *інтерпретування* (для декодування фактів віршової мови), *описово-аналітичний* (інвентаризація і ґрунтовний аналіз виявлених різновидів розглядуваного мовно-художнього засобу), *типологізації* (виділення різновидів зареєстрованої стилістичної фігури), *функційно-стилістичного аналізу* (з'ясування ролі описуваного зображально-виражального засобу в організації мовної тканини поетичного твору), *узгаальнення* (формулювання дефініцій і висновків).

У науковій літературі полісиндетон визначають як стилістичну фігуру, що ґрунтується на повторенні однакових сполучників. Так, О. Квятковський визначає, що це «така побудова фрази, при якій усі або майже всі однорідні члени речення зв'язані між собою одним і тим самим сполучником» [8: 376]. Подібно потрактовує і Р. Мейер: «полісинтетичний зв'язок — навмисне багаторазове використання сполучників під час з'єднання двох чи більше членів речення» [20: 90]. О. Сковородников своє тлумачення дещо доповнює, порівняно з попереднім визначенням: «надлишковий із граматичного погляду повтор сполучників при з'єднанні однорідних членів, частин речення або речень у складі складного синтаксичного цілого, що надає висловленню експресивного характеру» [14: 241]. О. Селіванова відзначає, що «полісиндетон — стилістична фігура мовлення, що полягає в повторенні однакових сполучників у простому чи складному реченні» [12: 564], тоді як А. Загнітко, описуючи полісиндетон, не бере до уваги просте речення: «стилістична фігура, що охоплює принцип побудови складного речення, тексту, за якого постпозитивні рівнорядні одиниці тексту приєднуються до попередньої за допомогою того самого сполучника (здебільшого єднального)» [7 I: 86]. Аналогічно інтерпретують полісиндетон і деякі закордонні дослідники, зокрема Й. Балух та П. Геровські [17], Р. Фор, А. Цукер та С. Мелле [18], М. Форсайт [19]. І лише в «Словнику літературознавчих термінів» зроблений акцент на повторенні сполучників, але не йдеться про структуру самої синтаксичної конструкції: «фігура поетичного мовлення, вивнена повторюваними однаковими сполучниками задля посилення ліричної виразності чи медитативності» [9: 73]. Отже, незважаючи на спільність наведених дефініцій — повтор того самого сполучника, є відмінність: у формулюваннях немає єдності щодо будови синтаксичної одиниці, у якій цей сполучник уживається. Але це не єдиний сумнів щодо повноти визначення досліджуваної стилістичної фігури.

Як відомо, у перекладі з грецької мови друга частина терміна «полісиндетон» — σύνδετον означає «зв'язаний» («зв'язаний» = «сполучений» = «з'єднаний»), яку потрактовують тільки як «сполучниковий» («зв'язаний у синтаксичне ціле за допомогою сполучника» [15 IX: 570]). Проте, на нашу думку, доречніше говорити про «сполучений» як «поєднаний один з одним, пов'язаний у взаємній відповідності, гармонії» [там само: 568], адже для поєднання слів у словосполученнях і реченнях використовують не лише сполучники як «клас слів, який має категоріальне значення зв'язку слів як однорідних членів речення, предикативних частин складних речень і речень у тексті» [4: 275], а й прийменники («незмінну службову частину мови, категоріальним значенням якої є підрядний зв'язок іменника (або його еквівалента) з іншими словами у реченні або словосполученні» [там само: 261]) та частки (службові слова, призначені «для семантичного поєднання в реченні різнорідних його членів» [там само: 288]). Це підтверджують такі приклади: *Крізь бурю знищення, / крізь битви чорторії, / крізь хащі вибухів, / крізь горя пароксизм / не ти мені, / а я тобі приніс / ковток води, / один ковток надії* (М. Бажан); *Отам мій світ, моє життя лежить / За обрієм, / за даллю, за війною* (А. Малишко) — повторення прийменників як складників накопичуваних однорідних елементів речення; *Бо найстрашніше все-таки, коли / ні радості, ні горя, ні печалі. / Й не годен ні хвали ти, ні хули, / немов дірявий човен на причалі* (В. Базилевський); *Хай не ятрить рани він, / хай він сміх мій тільки й чує, / хай у згйдній вже крові / забуття лиш розкошує* (С. Йовенко) — нанизування часток як вияв смислового посилення висловленого. Можливість існування такого твердження доводять не лише зафіксовані зразки, але й теоретичні висновки дослідників [5: 145; 6: 168—220; 14: 245; 1: 51]. О. Сквородников, визнаючи можливість формування полісиндетону за участю прийменників, відзначає, що «визнання багатоприйменниковості різновидом полісиндетону, очевидно, виправдане, оскільки цей прийом виконує функції», аналогічні багатосполучниковості [14: 245]. Ф. Джаубаєва наголошує: «Частки — це один із засобів зв'язування тексту, що вказує на передінформацію, яку читач декодує» [6: 219].

З огляду на це, розглядаємо полісиндетон як стилістичну фігуру, яка ґрунтується на ритмічному повторенні однакових сполучників, прийменників або часток із метою досягнення гармонійної організації поетичного тексту.

Результати спостереження уможливають виокремлення різновидів полісиндетону за такими критеріями: частиномовна належність повторюваної одиниці; контактність розміщення; характер «граматичної реєстрації»; спосіб вираження, функційне навантаження.

Зафіксовані випадки вживання полісиндетону засвідчують можливість виділення трьох його різновидів за частиномовною належністю повторюваної лексики.

Сполучниковий полісиндетон ґрунтується на повторюванні тих чи тих сполучників. Зафіксовані випадки утворення рядів за участю сполучників:

а) сурядності:

— єднальних: *Він — пачкар пісень, і мандрівник, / І співець, і лицар, і жєбрак (М. Бажан); Перекричавши свою смерть, / впершись безумними очима в небо, / все зробиш сама, / і розірвеш на собі сорочку, / і оповиєш немовля. / І в брезентових ризах на голім тілі / ступиш на берег (В. Герасим'юк);*

— протиставних: *Я вітрилом в тобі пропаду безкрило... / Я зорею помру в глибині холодній... / Але як тріпотіло в тобі вітрило! / Але як тій зорі хотілось в безодню! (С. Йовенко); Отож, уклін вам від солдата, / що пізно так — простіть мене. / Він там лишився. В медсанбаті. / Я думав — полк наздожене. // А я... / А звати мене Йваном. / А сам з полтавського села. / А в Ризі вчиться син мій — Яніс (В. Бойко);*

— розділових: *Оригінальності від них не ждїть: / Шпаки — це імітатори веселі; / То іволга у пісні їх дзвенить, / То хлопчик, друзів кличучи, свистить, / То соловейко розсипає трелі, / то колесо немазане скрипить (М. Рильський); Чи ти прибиральник, чи тєсля в артілі, / знавець в корабельнім чи в атомнім ділі, / чи доїш корови, чи сталь тверду вариш, — / нам друг ти хороший, і брат, і товариш (П. Тичина); А у житті хоч зливно, хоч посуха — / каменєпаду щєдрї врожаї (С. Ринкевич);*

б) підрядності:

— мети: *І пам'ятно серцю — за скруту зими / пташиного літа грядуть вітражі. / Аби тільки крила служили як слід. / Аби тільки голос жагою дзвенів. / Аби тільки тіло підняти в політ, / що знову поважча вагою снігів (В. Базилевський); І тонко дзенькала божниця / Під голосний диячий спів: / — Ти сійся, зерно та пашиця, / Щоб хліб господарю родив. / Щоб плуг тримавсь, був кінь здоровим, / І сам господар не знеміг, / Щоб нивки — не копу полови / Мав паляницю і пиріг! / Щоб у полях рясна пороша / Пригрїла зернятка в ріллі, / І щоб життя було хороше (В. Боровий);*

— причини: *Учителько провінціальна! Нині, / І завжди, і навіки ти живеш, / Бо ти — сумління, що горить в людині, / Бо ти — в стражданні радощі без меж (М. Рильський); Хотів був закричати, / Та й змовк, / Бо зрозумів: / Усе — від собачати, / Бо постеріг, / Що тут одне воно / Вщасливлює усіх (В. Мисик);*

— допусту: *З людьми я буду і проб'юсь. / Хоч ти тужила про біду — / Пожари, бранців і орду, / Хоч вікна в дроті (В. Боровий); Ти думав: хоч нині не треба оцих в самоті. / Найменшого просиш: хоч ти не дивися на мене. / І він опускає зіниці свої золоті, / бо в нього є ангел — ти думав, також прокажений? (В. Герасим'юк);*

— порівняльних: *Ставні берези вздовж дороги / Обабіч стали в два ряди, / Як почет непорушно строгий, / Як срібні верби край води (М. Рильський); Вкладається день рушниково під ноги — / і довшують тіні, коротшають миті — / березовим сміхом обличчя умиті / і, наче в дитинстві, не страшно їм знову. / І страшно, неначе в дитинстві, їм, звісно. / І я прокидаюсь, неначе від крику (В. Бойко).*

Найчастіше натрапляємо на зразки з єднальним сполучником *і*.

Окрему групу утворює досліджувана фігура, основу якої становлять сполучні слова:

— займенникового походження: *Яке привілля для поета, / Яка блакить широколета, / Яка в майбутнє світла путь! / Студенти бджолами гудуть / У стінах університету* (М. Рильський);

— прислівникової природи: *Хай доля, як шашки, літа переставить, / душа дивуватися не перестане, / допоки цей вітер свавільний в обличчя, / допоки дорога заманливо кличе, / і поле в надії, і лагідне небо, / допоки цей простір заглиблений в себе* (В. Базилевський); *І приведеш дружину (щоб цвіло!), / тривожно-юну, з ласкою в брові. / Як не обнять вас домом і теплом, / як не сказати вам: живіть, живі!* (І. Жиленко).

Базою прийменникового полісиндетону є нагромаджені прийменники, які разом із тими чи тими відмінковими формами іменників характеризують певні смислові відношення:

— просторові: *А був світанок, / Лишенько, світанок! / У цім садку, у хаті, у повітрі, / В твоїх очах, у думках / Був світанок...* (Л. Талалай); *Він стоїть серед листя, / серед чотирнадцятого жовтневого дня, / а тепер уже — вечора, / і над ним, / серед листя, / серед чотирнадцятого жовтневого вечора / стоїть холодна зоря* (І. Римарук);

— місця: *Відгоріло бенгальським вогнем / біля рук, біля кіс, біля серця...* (Т. Шамрай);

— причинові: *Комусь приймач тамує спрагу / від самотності й тужби, / від глухоти суєтних буднів / чи потаємної ганьби* (С. Йовенко); *Уже давно душа на бистрині. / Тепер їй вільно мчати в безбережжі. / Близька й далека! / Ти пробач мені / за неухагу, за гордині вежі, / за дріб'язковість, за суєтний крам / докорів і за стриманість несмілу* (В. Базилевський);

— мети чи спонування до певної дії: *Куди іду? / Попереду маршрути / несходжені. / На щастя, на біду, / шукаю квітку сонцесайну руги* (С. Ринкевич);

— способу дії: *Стрибок. / Падіння / головою вниз, / скрутило мязи враз, / розсік морозу віз, / суглоби рве по швах, / хребет до тріску гне, / на друзк, / на брязк, / на стиск, / на смерть / волочить, стаскує, жене, / вогненна круть, зелена верть / до пня розколює мене* (М. Бажан);

— вказівка на необхідність захисту: *Як вирішити цю складну проблему: / продовжити життя, оберегти / людину від свавільної сльоти, / від горя, від сум'яття, від омани, / а що як поталанить їм неждано?* (В. Базилевський);

— окреслення явища, у сферу впливу якого потрапляє об'єкт: *Під пильним оком шпигунів, / Під млосним зором паній, / Під н'яний гарнізонний спів, / Під гвалт розгуляних, розбещених компаній / Тягти цей рік* (М. Бажан);

— називання об'єкта розмови, роздумів: *Про що здогадатися ніяк щасливим? / Про щастя. / Про те, що цей вмитий грозою, / сіяючий день / <...> / для нас приберіг* (С. Йовенко);

— окреслення сфери діяльності: *В науці, в техніці, в літературі / веління дня вриваються, мов бурі* (П. Тичина) або прояву якоїсь ознаки: *як знайти мажор / у протилежності / у новій суті / у співучих дошках / в озвученому домі / не опускає рук / маестро — ритм* (І. Калинець);

— позначення вищої міри вияву чогось: *Ну як це літо перебути, / Спекотну цю, липущу гідь?! / Над всі прокляття, над покути / Могли й нічого не робить. // Над всі розпуки і над скрути / Найтяжче все-таки одно: / ну як це літо перебути* (В. Забаштанський).

Послідовне повторення того чи того прийменника, що утворює полісиндетонний ланцюжок, сприяє більш чіткому увиразненню словних відношень, передаваних у текстовому відтинку.

Полісиндетон, заснований на повторенні часток, кваліфікуємо як частковий. Такий різновид розглядуваної стилістичної фігури формують модальні частки:

— заперечні: *Не вирвати мене з гуцульської кахлі, / не видерти, не зішкребти. / Не вирватись мені з гуцульської кахлі. / Просто не вирвусь* (В. Герасим'юк); *Літо, сестричко, вже перевалило за гребінь — / звідки тут повені взятись чи буйному цвіту... / Вибач його. Не кляни, не жалійся, не гребуй: / літо як літо* (Л. Вировець);

— наказові: *хай там чим обернеться цей світ невловимий мов майя / хай яка не чекає нас пуста поразка чи згуба / збережи в собі те що здається цілком нереальним / збережи це ніщо і воно вбереже тебе люба* (Ю. Іздрик);

— питальні: *Хто ішов навздогін? / Чи недоля? Чи смерть? / Чи то часу знетямлені ритми? / Та поглинула тайну глуха круговерть. / Нерозкритий конверт. / Нерозкритий* (С. Йовенко).

Найбільш частотною з-поміж уживаних для утворення полісиндетону є заперечна частка. Проте загалом цей різновид не вирізняється значною поширеністю.

Полісиндетон, утворений за допомогою сполучників, сполучних слів, прийменників чи часток, виконує важливу організаційну роль у поетичних текстах досліджуваного періоду.

Компоненти полісиндетонного ряду можуть розміщуватися:

— один за одним, як-от: *Дівочою піснею північ озветься, / Відлунить зітхання, чекання, красу, / І перепел в житті дозрілим жахнеться / І дужими крилами струсить росу. // А дівчинці знову наснитись / І вечір, і верби, і став, і вода, / І те, як щоденно над хатою птиця / Кружляє, кружляє, але не сіда* (Л. Талалай) — спостерігаємо вертикальний і горизонтальний контактний полісиндетон;

— на певній відстані один від одного (зазвичай через рядок): *Повів: за помилку, мовляв, і за строк, / Звичайно, пробачте! І ось партквиток* (В. Забаштанський); *І вже не назвати ніяк — / тільки другом. / І вже не назвати ніяк — / тільки братом. / І навіть, якщо він у чомусь вас зрадив, / він буде собою, / не кимось там другим* (Т. Шамрай) — реєструємо вертикальний дистантний полісиндетон.

Подеколи трапляються зразки, які ілюструють поєднання контактного і дистантного полісиндетону: *І юність моя / На світанні вирує / І чашу солодку / Свою допива, / І лунко сміється, / І жадно цілує, / І пісню останню / Безсмертну співа* (Л. Талалай).

Спостереження засвідчують переважання контактного полісиндетону як вертикального, так і горизонтального.

Місцем «граматичної реєстрації» полісиндетону (незалежно від його різновиду за частиномовною належністю) є такі синтаксичні конструкції:

а) просте речення:

— нанизування простих речень, які починаються одним і тим самим сполучником: *І дощ. І дощ. І тільки дощ. І листя...* / *Від ранку в ніч — лиш вечір, вечір, вечір* (І. Жиленко); *Снівали діти — / і така завія впала з рушника / в піски, / що кулі заблукали!.. / І світло випито до дна. / І батько знов налив вина. / І решток вихлюпнув на скали* (І. Римарук); *Ніхто, крім мене, в тім не винуватий, / що впевненість, бува, в кущі чкурне, / що мозок розм'якає, наче вата, / коли паразитує в ньому «не». / НЕ здужаю. / НЕ можу. / НЕ зумію!* (С. Ринкевич);

— нагромодження однорідних членів: *По травах, по листю, по гравію / в перебігу — світло і тінь. / Дзвенить над садами Молдавії / летюча легка мерехтінь* (В. Базилевський); *Не стало ні вчителя в учнів, ні страху* (В. Забаштанський); *Горіла земля. / Ти мені називався тоді / і братом, і батьком, і сином, а тільки не мужем* (А. Тимченко);

б) складне речення:

— суміжні частини складного речення починаються тим самим сполучником:

- із сурядним зв'язком: *Я не знаю нічого про неї — / звідки рід її? хто в неї вдома? / чи самотня була вона? / чи лишалася в присмерку пустки / із болючим питанням: / **ЧИ ВИРОСТУТЬ В УЧНІВ... СЕРЦЯ*** (С. Йовенко); *Але ж і гілочка на вітрові тривожна. / Горіх не кожний розкусити можна. / А вік, неначе сито чи мочало, / А світ неспізнаний збиткується неначе, / А ти до нього горнешся і плачеш* (О. Тараненко) та ін.;

- із підрядним зв'язком: *А наші діти вийдуть в поле, / де сходять птахи молоді, / де сповідь дна, немов би повідь, / дає розкутись воді* (І. Калинець);

- із різними типами зв'язку: *Застугоніли армії галопи, / І їх натхненники, вчуваючи кінець, / Серця перекопали на окопи / І захищаються з покопаних сердець!.. // **Не сплять всі партії, всі уряди не сплять, / Не спить трава і пам'ятники теплі, / Не сплять доріг зелено-сиві петлі, / І час не спить, щоб вирок підписати!..*** (М. Вінграновський); *А відгадкою такої загадки / є ти, квітко вогнику, / є ти, квітко бузьків огню, / **що** ростеш у лузі, / **що** ростеш на болоті, / **що** цвітеш цвітом із червоними пелюстками* (В. Голобородько);

— повторювані службові частини мови сполучають однорідні члени речення в одній із предикативних частин складної конструкції: *Та й пішов у безвість, у бинтів остуду, / Щоб не йти до суду крізь печаль садів* (В. Забаштанський); *Скрізь, де пам'ять війни, — / в бронзі, в камені, в меморіалах / я стрічаю погляд її* (С. Йовенко);

— повторювана одиниця вжита і в суміжних частинах складного речення, і для поєднання однорідних членів: *Василь Еллан, Василь Еллан!* /

Чи йду на гору, **чи** на лан, / **чи** рух в заводі чую, бачу, / що діє в бистрому строю, — / я завжди згадую твою / гарячу, невгамовну вдачу (П. Тичина); Тривожні роздуми обпалюють, / І знову серце промовчить, / І я зігріюся печаллю / І синім місяцем вночі (Л. Талалай) — сполучник з'єднує предикативні частини, а прийменник є невід'ємним елементом граматичної будови компонентів безсполучникових складних речень: *Життя без руху, сонце без тепла, / без ляку ніч і двері без порогу, / без ньеньки хата і вітвар без Бога, / без вітру буря, видиво без тла, — / любов без крайнощів, без гріз, без / патологій — / і ти без мене, і моє без твого* (О. Різників); *І смійся, смійся, смійся, поки день! / День для кохання, день для боротьби, / день для труда, для захвату і злості. / День для екстазу творчості, для росту. / День холоду і день вогню в собі* (І. Жиленко);

в) речення з прямою мовою: *Ізнову північ. / Спи, місяченьку. / Була-була зірка біля місяця — / і не стало; / — Де ти, зірочко? — і нікому відповісти; / — Де ти, зірочко? — і почувся голос; / — Де ти, зірочко? — і блищала вона. / А в ніч, коли місяць горів увостаннє, / закотилася зірка. / Спи, місяченьку, спи* (А. Тимченко) — повтор єднального сполучника на початку слів автора та насичення підрядним сполучником *де* завдяки подвоєнню.

Спостережені також випадки, які вказують на можливість утворення полісиндетону з повторюваних службових слів, які вживаються в суміжних реченнях, що різняться будовою: *І завірюха падолисту, / І дум осінніх завірюха... / І тільки друга треба, друга, / Аби навзгак не впасти хлистом* (А. Мойсієнко); *А час стіка / І ніжністю облива / І доторки, і слова. / І стелиться хміль трава... / І диво трива, трива...* (В. Романовський).

За способом вираження розрізняємо *фрагментарний* і *наскрізний* полісиндетон.

Фрагментарний полісиндетон співвідноситься з певною частиною тексту: *Доки в серці бажання не пізні, / Доки юності чиста пора, — / Подаруй мене, Земле, Вітчизні / І води подаруй із Дніпра. // Доки доля дорогу стеле, / Доки в снах я літаю ночами, / Доки весни стоять за плечима, — / Подаруй мені дівчину, Земле!* (М. Вінграновський) — перші рядки у двох строфах вірша виражають мікротему «час»; *В беріз отримав квітень візу, / Приїхав, квітнучи, в село. / І теплий сон гудінням лісу, / Як вітром птаха, віднесло. // І стежка кинулась до хати / І заховалась під поріг, / І на душі — як перед святом, / І думи — довші від доріг* (Л. Талалай) — анафорична багатосполучниковість в одній строфі твору сприяє увиразненню філософських роздумів автора; *Інший більше не сниться. / Він десь живе іншим життям / і переймається іншим. / А я чую дитячі голоси з вулиці / і думаю, що все могло би бути / зовсім по-іншому, / якби не зустріла тебе, / якби взимку не було холодно, / якби ніч не змінювала день, / якби світ не було створено / і якби замисел Його / не був простим і дивовижним* (А. Тимченко) — сполучниковий полісиндетон використаний для відтворення мікротемати «умова»; *Все, що було, тепер позаду: / І запах яблучний із саду, / І хміль дівочого лиця, / І невгамовність олівця... / Стає нестримною дорога / За обрій часовий, до Бога, / А поруч ладан і свіча. // Майне туман і сонна балка, / Ріка із човником,*

рибалка, / І рідний дім, і мамин погляд, / І звідкись, а неначе поряд — / І все стирається, зника, / Мов записи чорновика / Чи зібране під зиму з поля (В. Романовський) — окремі епізоди у двох строфах твору (це увесь текст), що розкривають мікротему «минуле».

М. Веккесер, окрім мікроструктурного (у нас — фрагментарного) виокремлює макроструктурний полісиндетон, який збігається з цілим текстом. Дослідниця зауважує, що такий полісиндетон є структурним організатором композиції усього твору [2: 13].

У сучасній українській поезії зразки такого полісиндетону поодинокі. Зокрема це твір М. Побеляна «І»: *І місяць крапкою над «І», / І скло побите неба долі, / І ніч. І літо... На воді / Іскрилась срібна тінь тополі. / І ти — чужа така тоді, / І я... І вигадані болі, / І дотик-опік: будь біді... / І ніжність — наче дрібка солі... / І Бог на білому коні, / І хворий Гоголь на коліні... / І тихе, наче подих — «Ні»... / І люзії мої осінні... / І цей сонет на букву «І»... / І щастя пошуки донині...*

Зареєстровані також дещо відмінні варіанти вияву, які, на нашу думку, правомірно кваліфікувати як наскрізний полісиндетон: *Де була весна? / Де були птахи? / Де була вона? / Де ти? / Де травневий грім? / Де зірок вогні? / Де були вони? / Де ми? / Де сумує ніч? / Де зійде зоря? / Де ми віч-на-віч? / Де я? / Де весняний кіт? / Де душа в руці? / Де нічний політ? / Де всі? // Осінь, о-о! / Це осінь. О-оо! / Та осінь — небо на вітті дерев. / Осінь, о-о! / Це осінь. О-оо! / Та осінь — де ти тепер?* (В. Захабура) — 16-компонентна полісиндетонна конструкція формує засновок, який власне може бути не лише окремою строфою (як пропонує автор твору), а й окремим твором, оскільки має внутрішні логічні акценти, які вказують на його смислову завершеність; або: *І мати зітхне: слава богу... / І батько про справи спита, / коли я вернусь до порога / із мандрів по дальніх світах / І де мене тільки носило, / і що там зі мною було, / і пасмо з'явилося сиве, / і зморшки лягли на чоло... / Про все говоритиму довго, / аж поки збагну — суєта!.. / І мати зітхне: слава богу... / І батько про справи спита* (В. Бойко) — полісиндетон розміщений в абсолютному початку й абсолютному кінці твору — повторювані рядки, які складають епістрофу, що є своєрідним полісиндетонним обрамленням, і серединні чотири рядки, відділені від перших і останніх рядків симетрично; перші рядки — це запитання, а серединні — відповідь.

Таке оформлення творів, і смислове, і графічне (суцільні 16 рядків і симетричний малюнок 2+4+2 — відповідно), уможливило потрактування таких зразків як наскрізного полісиндетону.

Полісиндетон, маючи потужний стилістичний потенціал, виконує різне функційне навантаження в поетичному тексті. У сучасних розвідках із лінгвостилістики зазначено, що полісиндетон «надає мовленню сповільнений ритм» [1: 51; 11: 153], «посилає в мові ефект виділення основних смислових акцентів» [16: 59], «надає мові урочистості, пафосності» [13: 69], «підкреслює цілеспрямованість і єдність перелічуваного» [8: 376], «створює ефекти урочистого уповільнення мовлення або накопичення нових вражень і переживань, служить засобом експресивності» [12: 564],

«полісиндетон створює ефект міркування, рівноваги та тривалості» [3: 58], виконує виражальну, зображальну, посилювальну, характерологічну, текстотвірну, композиційну, інтонаційно-ритмічну, оцінювальну, ритмотвірну, фоносемантичну функції, а також функції гармонізації, фігуративізації, геометризації у процесі формування внутрішньої структури поетичного тексту [2: 13—18; 6: 25—37]. Узагальнюючи наявні теоретичні відомості й результати аналізу дібраного фактичного матеріалу, засвідчуємо, що в українській поезії II половини ХХ — початку ХХІ ст. полісиндетон реалізує широкий спектр стилістичних функцій.

Службові частини мови як компоненти полісиндетону, ніби відмежовують лексеми, що утворюють однорідний ряд, одна від одної і при цьому смислово виділяють їх, викарбовують на фоні інших слів, створюючи певну настроєвість: *Верталися в вінках, в піснях, в ієрі, в розгоні, / Павло поперед всіх стрибав, змішив мене* (М. Бажан) — грайливо-піднесену; *І ні вблагати, ні збагнути, / Ні проклясти, як вже не раз. / І на душі над всі покути, / Синці від камінців образ* (В. Забаштанський); *Не подаруй мені вагання. / Не зрозумій і не прости. / Та все ж важке моє мовчання / своїм мовчанням захисти* (В. Базилевський) — відтворення психоемоційного стану ліричного героя.

За допомогою полісиндетонних конструкцій митці зосереджують особливу увагу читача на тому чи тому смисловому фрагменті твору, як-от: *Ударився дзвін головою об землю / — посивів. / У церкві ноги підкосилися від зойку. / Перев'язав Бог Україну Дніпром, / завдав на плечі і забрав з собою. / А ми лишилися / без Бога, / без України, / без Дніпра, / без самих себе. / Молимося в нових церквах, / б'ємо у нові дзвони. // Чи повернеться? Чи поверне?* (В. Слапчук); або: *Все життя я втікала від Тебе. / З самого дитинства: / у добробут, / у бабину хату, / у квітку, у пташку, / в рідний краєвид, / у смачну їжу, / в самотність, / у пригодницьку книгу, / в авантюру юності, / у брость калини... / А тепер у всьому / знаходжу Тебе* (О. Голуб), створюючи таким чином «смісловий епіцентр». Таке увиразнення як окремих лексем, так і смислових фрагментів поетичного тексту вказує на те, що полісиндетон виконує **функцію акцентуації**, яка сприяє не лише виділенню ролі кожного слова-складника, але й посиленню однакових або протилежних смислів, витворенню смислової єдності твору.

До нанизування сполучників, прийменників чи часток митці вдаються і для створення наочно-образного опису:

— природи: *Зацївів бузок над живоплотом, / крізь гроно — стріли вогняні. / Така оранжева на дотик / кора надвечір на сосні... / І теплий дощ, і мокра глиця, / і сонця золота лисиця / колін торкнулась — лисенят. / І загорівся жовтий ситець, / і заспівала мурашня* (І. Жиленко); *Цей простір бентежно заглиблений в себе, / цей вітер свавільний, і поле, і небо, і графіка лісу на синьому тлі* (В. Базилевський);

— простору: *...Ще не раз колись розквітну! — / Чи в цеху, чи над ріллею / мисль моя когось зачепить* (П. Тичина); *Я живу, / де шахти і зірниці, / Де хлібами славляться лани, / Де щоденно / Стверджують криниці, / Що нема*

/ Без неба / Глибини (Л. Талалай); *І народиш дочку / на іншому кінці світу, на ріці, / на лісоплаві, на бистрому і страшному Єнісеї, / на плоту, одна на плоту, / в чоловічому танці габів* (І. Герасим'юк);

— певного явища: *В піснях і труд, і даль походу, / І жаль, і усміх, і любов, / І гнів великого народу, / І за народ пролита кров* (М. Рильський); *На тій землі, / де ще почувеш восени троїсті, / де Бог ночує в кожному атеїсті, / де кожні вісті — як останні вісті, / якщо й незлі, / де ветхий міт / живіший од насущної мороки, / де мовчазні сороки і пророки, / де кожен зирить на чотири боки, / як Світовид* (І. Римарук); *Вікно було. / Крізь привида посадок, / крізь луни у безвиході дворів, / крізь паузи серцевих пересадок / у тім вікні світильник все горів* (Т. Шамрай);

— зовнішності: *Фотографи — історики доби. / І пада відсвіт істини високий / на лиця, на опуклі ці лоби, / на змах руки і гострий прижмур ока* (В. Базилевський);

— індивідуального світовідчуття: *Я завше там, де труд, де людно, / де разом: думка й почуття. / Без чистоти — творити трудно, / без творчості — нема життя* (П. Тичина); *Так в кожного якоїсь миті / заходить світ. На шал троянд, / на шелести, на друзки світла / розіб'ється високе «Я»* (І. Жиленко); *Але в душі моїй збережені / І грають фарбами сьгодні / І світ росинки обережної, / І цвіт, і трави прохолодні. // А давні радості й обиди, / Думки, народжені в тривозі, / Приймають форму, ніби видих / У тихий ранок на морозі* (Л. Талалай).

Це підтверджує можливість виконання полісиндетонними утвореннями *зображувальної функції*.

Прикметним є використання багатосполучниковості, багатоприйменниковості чи багаточа́стковості для посилення виразності тих чи тих емоцій і відчуттів:

— максимальний вияв емоційного напруження: *І пекло нас, і палило, / І в'ялило, мов стебло, / А проте на серці мило / І відрадно в нас було* (М. Рильський); *Сліди життєвих струсів і невдач — / і давній розпач, і недавній плач, / і навіть радість, чиста і прекрасна, / наш куций вік вкорочують дочасно* (В. Базилевський); *Ні, не жаль мені, не жаль нітрошки / Ні вогню тих років, ні золи* (В. Забаштанський) (префікс перегукується із основним ланцюжком полісиндетону); *І скільки сонць проплеще над тобою. / Ні заздрості, ні прикрого жалю, / ні люті, ні жадоби, ні в'язниці* (І. Жиленко); *Були сніги, і пустоцвіт, і розпач, / але кохання горем не було!* (Т. Шамрай);

— сподівання: *Стоїть і все. І, мабуть, що чекає — / чи є на кого, чи нема, хто зна. / А потім раз — і блідне, і зникає. / А люди йдуть, подумавши: мана* (А. Тимченко);

— спокій: *Нема ні спраги, ні страху, / ні сонячних ілюзій. / Дрімає кішка на даху, / я вишиваю блузу* (І. Жиленко);

— спонування: *Ні, не жаль за чимось чи за кимось — / Твій невчасний, недоречний жаль. / Не спиняйся, не згадуй, не затримуйся, / Тільки віри, глумливий віри усталь!* (М. Бажан) — префікс у прикметниках підтримує повторювану частку і цим посилює ефект повтору;

— упевненість: **Ні** нужда, **ні** безробіття, / **Ні** сезонна праця люта, / **Ні** рибальських хиж лахміття, / **Ні** ядучих шахт отрута, / **Ні** бездонних багнищ згуба, / **Ні** безмовна пуста сіл / **Не** згасили мрій і сил / У народу-жителюба (М. Бажан);

— тривога: *Ну як би я міг без твоєї усмішки? / Не міг би я бачить ні трав колихання, / ні погляду гір, ні тремтіння берези, / ні в озері тім рябонтиння, одсоння...* (П. Тичина); *Сирена завила, / Тривога! Тривога! / І сон обірвався, / І стиснувся світ. / І перед очима / Тільки дорога, / І чути лише / Тупотіння чобіт* (Л. Талалай); *не відрікайся сну свого / не відрікайся дня золотого / не відрікайся сивого болю / за мною / за собою* (І. Калинець).

Безперечно, полісиндетон у такому використанні не є носієм зазначеного смислового вияву: повторювані службові слова сприяють його підсиленню.

Таке уживання полісиндетону вказує на його потенції в **актуалізації емоційного складника висловлюваного**.

Полісиндетонні конструкції, компонентами яких є порівняльні сполучники, утворюють порівняння:

— прості: *В ній полохливість, і зухвалість в ній, / І світлість звуків, мов роса на зелі, / І синя тінь, мов тон віолончелі, / І в ній — ти сам, твій поклик, подих твій* (М. Бажан) — елементи полісиндетону, що є компонентами порівняльної конструкції, стосуються різних об'єктів зіставлення;

— поширені: *Знадобиться все красиве, / Все здорове, все міцне, / Як того Дніпра розливи, / Що електрику жене, / Як гаряча досі рана / Найдавнішої доби, / Як берези Левітана, / Як Шевченкові дуби* (М. Рильський); *А ми тут, / ми тут з тобою, / близенько, / як вода у криниці, / як квітка барвінку у віночку, / як відгадка у загадці* (В. Голобородько) — багатсполучниковий ланцюжок, що відтворює ознаки, з якими зіставляють одиницю порівняння.

Такі зразки засвідчують, що полісиндетон має потужні внутрішні ресурси для виконання **функції метафоризації**.

Важливу роль відіграє полісиндетон і в побудові поетичного тексту: він сприяє структурно-смислового розгортанню поетичної оповіді, тобто виконує **композиційну функцію**. Це особливо відчутно, коли увесь текст побудований на основі полісиндетону, як-от: **Якщо** вистрілити в людину — / вона помре. / **Якщо** просто вистрілити — / вона злякається. / **Якщо** не стріляти зовсім — / самому страшно (В. Слапчук).

М. Веккесер відзначає, що «цю функцію реалізує тільки макроструктурний дистантний полісиндетон поліпредикативного типу з анафоричним розміщення сполучника» [2: 16]. Власне, саме це й ілюструє щойно наведений приклад: сполучник на початку кожного складнопірядного речення, яке складає два поетичні рядки, тому й дистантно розміщений.

Однак опрацьований фактичний матеріал засвідчує, що композиційну функцію також може реалізувати контактний полісиндетон: **Не** горнися до плеча, / **Не** берись за руку, / **Не** тривож мою печаль, / **Не** відлякуй муку. // **Не** порушуй самоти, / **Не** чіпай відчаю. / І прости мені, прости, / Як тобі

прощаю (В. Слапчук) — нанизування спонукальних одиниць, смислове насичення яких підкреслює повторювана частка *не*, дає логічну розв'язку-прохання; *де в одних не вода — вода / де у других у дланях сонце / де у доні родиться доньця / де у денця немає дна // де вертають синічі сні / понід скошені оболоти / де зима по обидва боки / переораної весни // де твоя золота орда / випасає небесні вівиці / де росою трава повінця / у пророслу зорю впада* (А. Бондар) — у першій строфі спостерігаємо контактну анафоричну багатосполучниковість, яка в другій і третій строфі плавно переходить у дистантну, створюючи цим наскрізну полісиндетичну вертикаль.

Із викладеного висновковуємо, що полісиндетон — активно реалізовувана в мові української поезії II половини ХХ — початку ХХІ ст. стилістична фігура поетичного синтаксису. У поезії досліджуваного періоду зареєстрований сполучниковий, прийменниковий і частковий полісиндетон із контактним чи дистантним розміщенням компонентів, відображених у простих реченнях (в окремих одиницях при їх послідовному нанизуванні; при нагромадженні однорідних членів), у складних конструкціях із сурядним, підрядним зв'язком, із різними типами зв'язку, а також у реченнях із прямою мовою. В опрацьованих творах утілений фрагментарний і наскрізний різновиди полісиндетону, які відіграють важливу роль у формуванні мовної тканини вірша: виконують зображувальну, композиційну функції та функції акцентуації, метафоризації, актуалізації емоційного складника висловлюваного й гармонійної організації простору поетичного тексту. Це вказує на поліфункційність полісиндетону як стилістичної фігури, яка уможливорює створення своєрідного ритмічного рельєфу тексту.

Продовження розпочатого дослідження вбачаємо у вивченні полісиндетону, оприявленого в прозових і драматичних творах, із метою з'ясування специфіки його реалізації в різножанрових текстах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бистрова О. Домінантний образ і поетичний синтаксис. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. 2004. № 35. С. 49—59.
2. Векксер М.В. Полісиндетон как стилистическая фигура (на материале современного русского языка): автореф. дисс. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Красноярск, 2007. 24 с.
3. Вовк А.В. Експресивний синтаксис у системі ідіостилю письменника (на матеріалі «Щоденників» О. Гончара): дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Дніпро, 2020. 182 с.
4. Горпинич В.О. Морфологія української мови. Київ, 2004.
5. Гусарова Н.Д. К проблеме изучения поэтического синтаксиса причитаний И.А. Федосовой. *Русская историческая филология. Проблемы и перспективы*. Петрозаводск, 2001. С. 143—149.
6. Джаубаева Ф.И. Гармония поэтического текста А.С. Пушкина: Полісиндетон. Ставрополь, 2008.
7. Загнітко А. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни. Т. 1—4. Донецьк, 2012.
8. Квятковский А.П. Поэтический словарь. Москва, 1966.
9. Літературознавчий словник-довідник. За ред. Р.Т. Гром'яка, Ю.І. Коваліва, В.І. Теремка. Київ, 1997.
10. Мелкумова Т.В. Прагматична роль багатосполучниковості (на матеріалі мас-медійних текстів). *Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки*. 2012. № 1. С. 302—305.

11. Паров'як І.І. Експресивний потенціал синтаксичних одиниць у німецькомовному постмодерністському прозовому тексті: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. Чернівці, 2015. 242 с.
12. Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава, 2010.
13. Сербіна Т.Г. Особливості експресивного синтаксису поезій Т. Шевченка. *Психолого-педагогічні основи гуманізації навчально-виховного процесу в школі та ВНЗ*. 2014. Вип. 1. С. 67—72.
14. Сковородников А.П. Энциклопедический словарь-справочник. Выразительные средства русского языка и речевые ошибки и недочеты. Москва, 2011.
15. Словник української мови. Т. 1—11. Київ, 1970—1980.
16. Топчій Л.М. Синтаксичні маркери експресивності в мові Ірини Калинець. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія»*. 2015. № 19. Т. 2. С. 58—60.
17. Baluch J., Gierowski P. Czesko-polski słownik termin w literackich. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2016.
18. Faure R., Zucker A., Mellet S. Poétique de la syntaxe rythmique de la langue, hommages a michel biraud (etudes anciennes de l'adra). Paris: Édition DE BOCCARD, 2017.
19. Forsyth M. The Elements of Eloquence. New York: Berkley Publishing Group/Penguin Publishing, 2014.
20. Mejer R. Deutsche Stilistik. Paderborn, 2013.

REFERENCES

1. Bystrova, O. (2004). Dominant image and poetic syntax. *Visnyk L'vivs'koho Universytetu. Seriya Filolohichna*, 35, 49—59 (in Ukrainian).
2. Vekkeser, M.V. (2007). Polisindefon as a stylistic figure (on the material of Modern Russian): *Dissertation Summary for the Candidate of Philological Sciences Degree*. Krasnoyarsk (in Russian).
3. Vovk, A.V. (2020). Expressive syntax in the system of idiosyncrasy of a writer (On the material of O. Honchar's Diaries): *Dissertation Summary for the Candidate of Philological Sciences Degree*. Dnipro (in Ukrainian).
4. Horpynych, V.O. (2004). *Morphology of the Ukrainian language*. Kyiv (in Ukrainian).
5. Gusarova, N.D. (2001). On the issue of studying poetic syntax of lamentations by I.A. Fedosova. *Russkaya Istoricheskaya Fonologiya. Problemy i Perspektivy*, 143—149. Petrozavodsk (in Russian).
6. Dzhaubaeva, F.I. (2008). *The harmony of the poetic text of A.S. Pushkin: Polisindefon*. Stavropol (in Russian).
7. Zahnitko, A. (2012). *Dictionary of modern linguistics: Concepts and terms* (Vols. 1—4). Donetsk (in Ukrainian).
8. Kviatkovskii, A.P. (1966). *Poetry dictionary*. Moscow (in Russian).
9. Hrom' yak, R.T., Kovaliv, Yu.I., & Teremko, V.I. (Eds.). (1997). *Literary dictionary*. Kyiv (in Ukrainian).
10. Melkumova, T.V. (2012). The pragmatic role of polysyndeton (on the materials of mass media texts). *Visnyk Zaporiz'koho Natsional'noho Universytetu. Filolohichni Nauky*, 1, 302—305 (in Ukrainian).
11. Parov' yak, I.I. (2015). Expressive potential of syntactic units in German-language postmodernist prose text: *Dissertation Summary for the Candidate of Philological Sciences Degree*. Chernivtsi (in Ukrainian).
12. Selivanova, O.O. (2010). *Linguistic encyclopedia*. Poltava (in Ukrainian).
13. Serbina, T.H. (2014). Peculiarities of expressive syntax of Taras Shevchenko's poems. *Psycholoho-Pedahohichni Osnovy Humanizatsiyi Navchal'no-Vykhovnoho Protsehu v Shkoli ta VNZ*, 1, 67—72 (in Ukrainian).
14. Skovorodnikov, A.P. (2011). *Encyclopedic dictionary. Expressive means of the Russian language and speech errors and shortcomings*. Moscow: Flinta (in Russian).
15. Bilodid I.K. (Ed.). (1970—1980). *Dictionary of the Ukrainian language*. (Vols. 1—11). Kyiv: Naukova Dumka (in Ukrainian).

16. Topchiiy, L.M. (2015). Syntactic markers of expressiveness in the language of Iryna Kalynets'. *Naukovi Visnyk Mizhnarodnoho Humanitarnoho Universytetu*, 19(2), 58–60 (in Ukrainian).
17. Baluch, J., & Gierowski, P. (2016). *Czesko-polski słownik terminów literackich*. Cracow: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego (in Polish).
18. Faure, R., Zucker, A., Mellet, S. (2017). *Poétique de la syntaxe rythmique de la langue, homages a michel biraud (études anciennes de l'adra)*. Paris: Édition DE BOCCARD (in French).
19. Forsyth, M. (2014). *The Elements of eloquence*. New York: Berkley Publishing Group/Penguin Publishing (in English).
20. Mejer, R. (2013). *Deutsche Stilistik*. Paderborn: Salzwasser Verlag GmbH (in German).

Статтю отримано 20.03.2021

Olesia Tieliezhkina, Doctor of Sciences in Philology,
Associate Professor in the Department of Language Training, Pedagogy and Psychology,
O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv
17 Marshal Bazhanov St., Kharkiv 61002, Ukraine
E-mail: o_tele_o@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-2953-7368>

POLYSYNDETON IN UKRAINIAN POETRY LANGUAGE OF THE SECOND HALF OF THE 20TH — BEGINNING OF THE 21ST CENTURY: TYPOLOGICAL CHARACTERISTICS AND FUNCTIONAL LOAD

Polysyndeton may be seen as not developed properly in the Ukrainian linguistic style, although it has been vastly applied in the language of poetry of Ukrainian artists in the second half of the 20th — beginning of the 21st century. The aim of this article is to reinterpret polysyndeton as a stylistic figure based on the rhythmic repetition of the same conjunctions, prepositions, and particles which help to achieve a harmonious structure of the poetic text.

Rich data collected have allowed distinguishing varieties of polysyndeton due to the following criteria: 1) word class membership of a repeated unit, e.g., conjunctive, prepositional, and partial; 2) placement in contact, e.g., contact, distant; 3) the nature of 'grammatical registration' (for sentences of different grammatical structure). Moreover, all varieties of expressive means of a language are significant for the formation of the linguistic units of the poem: they perform pictorial and compositional functions and functions of accentuation, metaphorisation, the actualization of the emotional component of the expressed and harmonious organization of poetic text's space. This indicates the multifunctionality of polysyndeton as a stylistic figure which contributes to the harmonization of a language and poetic narrative.

Keywords: *stylistic syntax, language and poetic narrative, multifunctionality, polysyndeton.*

<https://doi.org/10.15407/ukrmova2021.01.048>

УДК 811.161.2'366.573'367.4:27-23

О.Я. ЛАВРІНЕЦЬ, кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови,
Національний університет «Києво-Могилянська академія»
вул. Г. Сковороди, 2, м. Київ, 04655
E-mail: lavrinets@ukma.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0001-6363-1502>

ПАРАДИГМА ПАСИВНИХ КОНСТРУКЦІЙ В УКРАЇНСЬКОМУ ПЕРЕКЛАДІ БІБЛІЇ ФІЛАРЕТОМ (М. ДЕНИСЕНКОМ)

*У статті розглянуто парадигму пасивних конструкцій в українському перекладі Біблії Філаретом (М. Денисенком), виконаному з російського Синодального видання Біблії 2002 року. Обґрунтовано ядерну позицію пасивних конструкцій із предикативними дієприкметниками на **-ний**, **-тий**, пріядерну позицію — конструкцій із предикативними формами на **-но**, **-то** і периферійну — конструкцій із дієсловами на **-ся** пасивного стану. На підставі обсягу парадигми та ієрархії пасивних конструкцій, використання активних і пасивних конструкцій визначено домінування в українському перекладі Біблії Філаретом синтаксичних особливостей російського Синодального видання Біблії.*

Ключові слова: український переклад Біблії, парадигма пасивних конструкцій, конструкції з предикативними формами на **-но**, **-то**, конструкції з предикативними дієприкметниками на **-ний**, **-тий**, речення з дієсловами на **-ся** пасивного стану.

До найпоширеніших у світі книг належить Біблія, яку християни та іудеї (частково) називають сакральною книгою. Святе Письмо перекладено багатьма мовами світу. За статистичними даними Wycliffe Global Alliance станом на жовтень 2020 р. повний текст (містить Старий та Новий Завіти) Біблії перекладено 704 мовами, Новий Завіт — 1551 мовами, окремі книги Біблії або їх частини — 1160 мовами [28].

Біблія національною мовою — важливий маркер культурного рівня всього народу. Нині є 8 перекладів повного тексту Святого Письма українською мовою: 4 переклади з мов оригіналу (Старий Завіт написаний

Цитування: Лаврінець О.Я. Парадигма пасивних конструкцій в українському перекладі Біблії Філаретом (М. Денисенком). *Українська мова*. 2021. № 2 (78). С. 48—64. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2021.02.048>

давньоєврейською мовою, деякі частини арамейською мовою, Новий Завіт — грецькою мовою) — П. Куліша, І. Пулюя, І. Нечуя-Левицького (1903 р.), І. Огієнка (1962 р.), І. Хоменка (1963 р.), Р. Турконяка (2011 р., переклад з давньогрецької мови; 2020 р., переклад з давньоєврейської мови); 4 переклади не з мов оригіналу — М. Денисенка (2004 р., переклад російської Синодальної Біблії 2002 р.), Р. Турконяка (2006 р., переклад церковнослов'янської Острозької Біблії 1581 р.), О. Гижі (2013 р., під час перекладу здійснено порівняльний аналіз текстів Біблії, написаних мовами оригіналу й перекладених англійською, польською, російською та українською мовами), анонімних перекладачів Свідків Єгови, організація яких не входить до Українського біблійного товариства (2014 р., переклад англійського тексту Біблії, при цьому взято до уваги єврейський та грецький тексти).

У незалежній Україні лінгвістичні дослідження українських перекладів Біблії започаткував В. Німчук [19; 20]. Переклади Святого Письма сучасні українські мовознавці вивчають переважно в лексичному і фразеологічному [15; 16; 17; 25], зрідка в синтаксичному [4; 26] і лексикографічному [2; 9; 11] аспектах. Увагу науковців привертають також історія та загальностилістичні особливості перекладів Біблії [6; 8; 21]; вплив біблійних перекладів на формування української літературної мови [3; 12; 23; 27]; зіставлення перекладів Святого Письма [1; 7; 14; 24].

Біблія в перекладі Філарета — перший повний переклад сучасною українською літературною мовою Святого Письма, здійснений після здобуття Україною незалежності. Брак попиту вірян на українськомовну Біблію через незрозумілість її перекладних текстів спонукало Філарета, за його словами, до нового перекладу Біблії українською мовою [18: 79]. Як об'єкт дослідження український переклад Біблії Філаретом цікавий насамперед тому, що переклад здійснений не з оригінальних давньоєврейських та грецьких текстів, а з російського Синодального видання Біблії. Святе Письмо в українському перекладі Філарета ще не було об'єктом розгляду спеціального лінгвістичного дослідження. Нині є кілька загальних суджень про український переклад Біблії Філаретом, зроблених В. Німчуком на основі інтерв'ю з Філаретом [18], та спроба порівняльного аналізу стилістики використання теонімів у біблійних перекладах І. Огієнка та Філарета [10].

Пропонована розвідка є спробою з'ясувати синтаксичні особливості перекладного тексту конфесійного стилю сучасної української мови. Маємо на меті визначити обсяг парадигми пасивних конструкцій та ієрархію її складників, з'ясувати структурно-семантичні особливості пасивних конструкцій та динаміку їх функціонування в українському перекладі Біблії Філаретом.

Традиційно до парадигми конструкцій пасивного стану сучасної української мови зараховано конструкції з дієсловами на *-ся* пасивного стану, предикативними дієприкметниками на *-ний*, *-тий* та предикативними формами на *-но*, *-то*. У новітніх граматичних дослідженнях із неї вилучено конструкції з пасивними дієсловами на *-ся*, функціонування

яких не відповідає сучасним синтаксичним нормам, унаслідок чого вони опинилися на крайній периферії синтаксичної системи української мови [5: 445–446]. В останні десятиліття спостережено ядерність цих конструкцій у парадигмі пасивних конструкцій офіційно-ділового та наукового стилів української мови, що її спричинило тривале перебування української мови загалом та зазначених стилів зокрема під впливом синтаксичних норм російської літературної мови [13: 48; 22: 37].

Парадигму пасивних конструкцій в українському перекладі Біблії Філаретом формують конструкції з предикативними дієприкметниками на *-ний*, *-тий*, предикативними формами на *-но*, *-то* та дієсловами на *-ся* пасивного стану.

1. Конструкції з предикативними дієприкметниками на *-ний*, *-тий*

Ядро парадигми пасивних конструкцій, використаних в українському перекладі Біблії Філаретом, становлять конструкції з предикативними дієприкметниками на *-ний*, *-тий*, що за структурою можуть бути дво- і трикомпонентні. Наприклад: *Ілля за велику ревність щодо закону взятий навіть на небо* (БУП: 972); *Коли ж скінчиться тисяча років, сатана буде звільнений з темниці своєї...* (БУП: 1385); *Господом буде виправдане і прославлене усе плем'я Ізраїлеве* (БУП: 767); *Тоді Ісус виведений був Духом у пустелю...* (БУП: 1083); *І відповів Самуїл народу: не бійтеся, гріх цей вами вчинений* (БУП: 288) тощо. Позиція суб'єкта дії факультативна, її заповнення зумовлене потребою або можливістю назвати відсуненого на другий план виконавця дії. Наприклад: *Або хто перебував у страху Його [Господа — О.Л.] — і був залишений?* (БУП: 693) — *І, коли ми знаходилися в поневоленні, не були залишені Господом...* (БУП: 511); *Земля ваша [Ізраїль — О.Л.] спустошена* (БУП: 732) — *...Юдея була спустошена халдеями* (БУП: 503); *Випадково ми народжені...* (БУП: 677) — *І вона [та, що народжує — О.Л.] скаже тобі: «одні народжені мною у міцності молоді сили, інші народжені на старість...»* (БУП: 1038); *...ворог наш знищений...* (БУП: 562) — *...ті, що залишилися у фортецях, знищені були жителями фортець* (БУП: 989) тощо. В аналізованому українському перекладі Святого Письма суб'єкт дії, крім типової форми орудного відмінка, може мати форму родового відмінка з прийменником *від*, рідко *у* / *в* або *через*. Наприклад: *...жерцям від фараона виділена була ділянка...* (БУП: 54); *...визначена йому [Аману — О.Л.] зла доля від царя* (БУП: 545); *Від Господа дана вам держава...* (БУП: 680); *...благословення ти від Господа [Бога], дочко моя!* (БУП: 275); *...благословенні ви у Господа за те, що зробили цю милість господареві своєму Саулу...* (БУП: 312); *...путь мій прихований від Господа, і діла мої забуті у Бога мого* (БУП: 762); *...і буде ця дружина проклятою в народі своєму...* (БУП: 143); *...вчинений він [закон — О.Л.] був через ангелів, рукою посередника* (БУП: 1324); *І послані були листи через гінців в усі області царя...* (БУП: 541) тощо.

У пасивних конструкціях із предикативними дієприкметниками результативний стан виражений переважно у трьох часових і рідко двох

способових параметрах. Наприклад: *Єрусалим спустошений і ворота його спалені вогнем* (БУП: 485); *...одяг ваш поточений міллю* (БУП: 1263); *Лист же написаний був літерами сирійськими і сирійською мовою* (БУП: 476); *Він був уражений, покараний і принижений Богом* (БУП: 773); *...Єрусалим буде потоптаний язичниками...* (БУП: 1181); *І у народі один буде пригнічуваний іншим, і кожен — ближнім своїм...* (БУП: 734); *...у сувої було б запечатане беззаконня моє* (БУП: 557); *...і ти [Мойсей — О.Л.] знищений був би на землі...* (БУП: 66); *...те, що ставиться на стіл твій, було б наповнене жиром...* (БУП: 570); *...всьяке хлібне приношення від священника все нехай буде спалене, а не з'їдене* (БУП: 108); *Нехай буде звеличений Бог* (БУП: 337); *...нехай буде звершена нами клятва перед Господом...* (БУП: 512). Уживання пасивних конструкцій із предикативними дієприкметниками, що їх у дослідженнях функційно-категорійного спрямування переконливо кваліфіковано як нетипові дієслівні утворення [5: 375], нівелює синтаксичну самотність української мови — зосередження предикативності в дієслові, основною і типовою формою якого є дієвідмінюване дієслово. Пор.: *І спочив Іорам з батьками своїми, і похований з батьками в місті Давидовому* (БУП: 384) — *І спочив Іууй з батьками своїми, і поховали його в Самарії* (БУП: 387); *Тому і назване місто це: Сигор* (БУП: 21) — *...тому і назвали це місце: Села-Гаммахлекоф* (БУП: 303); *І був Іоав поставлений над усім військом ізраїльським...* (БУП: 335) — *...і поставили його [царського сина — О.Л.] царем, і помазали його...* (БУП: 388); *...дружини їхні і сини і дочки їхні узяті в полон* (БУП: 309) — *...дружин їхніх і дітей їхніх і майно взяли у полон...* (БУП: 976); *І будуть уражені Господом [народи — О.Л.] у той день від краю землі до краю землі...* (БУП: 809) — *Але уразить їх [злочинців, беззаконників — О.Л.] Бог стрілою* (БУП: 601); *Господом буде виправдане і прославлене усе плем'я Ізраїлеве* (БУП: 767) — *Польові звірі прославлять Мене, шакали і страуси...* (БУП: 765) тощо. Паралельне використання активних конструкцій (односкладних неозначено-особових або двоскладних речень) та пасивних конструкцій із предикативними дієприкметниками, зокрема в тому самому контексті, відбувається не лише для уникнення структурної одноманітності, а й, маємо надію, для зосередження уваги на дії і, за потреби, на її виконавцеві або результативному стані та його носієві. Наприклад: *Приведені будуть діви вслід за нею, подруги її. Приведуть їх із піснями радости і введуть їх у палати Царя* (БУП: 594); *П'ять покривал нехай будуть з'єднані одне з одним... і зроби п'ятдесят гачків золотих і гачками з'єднай покривала одне з одним...* (БУП: 85); *Так були створені небо і земля і все воїнство їх. ... Господь Бог створив землю і небо, і всякий польовий чагарник...* (БУП: 6); *І ковчег Божий був узятий... І взяли филистимляни ковчег Божий...* (БУП: 281); *Вірою Енох переселений був так, що не бачив смерті; і не стало його, тому що Бог переселив його* (БУП: 1364); *Єремія пророк був ув'язнений у дворі сторожі, який був при домі царя Юдейського. Седекія, цар Юдейський, ув'язнив його туди...* (БУП: 816); *В день новомісяччя будуть принесені ним [князем — О.Л.] зі стада волів телець без вад.... Хлібного приношення він принесе ефу на тельця та ефу на барана...*

(БУП: 901); *Я знаю, що кого ти [Валак — О.Л.] благословиш, той благословенний, і кого ти проклянеш, той проклятий* (БУП: 163); *Зціли мене, Господи, і зціленим буду; спаси мене, і спасеним буду...* (БУП: 800); *Дух Божий створив мене [Елиуя — О.Л.] ... Я створений також із пороху...* (БУП: 568); *Я знову влаштую тебе, і ти будеш влаштована, діво Ізраїлева, знову будеш прикрашатися тимпанами твоїми...* (БУП: 814); *І Я розсіяв їх, і вони розвіяні по землях...* (БУП: 889) тощо.

Паралельне вживання в українському перекладі Біблії Філаретом активних конструкцій (односкладних та двоскладних речень) і пасивних конструкцій із предикативними дієприкметниками переважно тотожне уживанню активних і пасивних конструкцій у російському Синодальному виданні Біблії. Інколи вживання зазначених конструкцій в українському перекладі відмінне від російського Синодального видання Біблії. Пор.: *І був він приведений Духом у храм* (БУП: 1149) — *И пришел он по вдохновению в храм* (БРП: 1084); *Єрусалим спустошений...* (БУП: 485) — *Иерусалим пуст...* (БРП: 451); *Тому для народу Божого залишена ще субота* (БУП: 1358) — *Посему для народа Божия еще остается субботство* (БРП: 1313) тощо.

В українському перекладі Біблії Філаретом вживані конструкції з пасивними дієприкметниками, один із яких функціює як означення, зокрема й відокремлене, а другий — як присудок. Наприклад: *Обране місто святині спалене...* (БУП: 729); *...і ці розвалені й опустілі і розорені міста укріплені і населені* (БУП: 890); *Восьми днів від народження нехай буде обрізане у вас в роди ваші всяке немовля чоловічої статі, народжене у домі і куплене за срібло в якого-небудь іноплеменника, який не від твого сімені* (БУП: 18); *І звільнені були чотири ангели, приготовані на час і день, і місяць і рік для того, щоб...* (БУП: 1375) тощо. Такі складні для осягнення змісту конструкції також нівелюють національну самобутність українського синтаксису, проте не є визначальною рисою синтаксису досліджуваного тексту. У російській літературній мові функціонування дієприкметника-означення та дієприкметника-присудка чітко розмежоване відповідно повною та короткою формами. Синтаксичними синонімами зазначеного типу пасивних конструкцій вважаємо речення з предикативним дієприкметником та підрядною присубстантивно-означальною частиною. Наприклад: *Лист, який ви надіслали нам, виразно прочитаний переді мною...* (БУП: 477); *...чому народ, який Ти полюбив, відданий нечестивим племенам...* (БУП: 1036). Натомість в українському перекладі Святого Письма Філаретом переважають речення з різним морфологічним вираженням означення (одиничний пасивний дієприкметник або дієприкметниковий зворот) та головного предикативного члена (дієвідмінюване дієслово або предикативна форма на *-но, -то*), що відповідає синтаксичній специфіці української літературної мови та полегшує розуміння змісту висловленого. Наприклад: *Визначене число днів і час Він дав їм [людям — О.Л.], і дав їм владу над усім, що на ній* (БУП: 704); *...у здобич отримано різнобарвний одяг Сисарі, отримано у здобич різнобарвний одяг, вишитий з обох боків, знятий з плечей полоненого* (БУП: 253). Водночас головний предикативний член при дієприкметнику-

означенні може бути виражений дієсловом пасивного стану на *-ся*. Наприклад: *Спадщина, поспішно захоплена спочатку, не благословиться згодом* (БУП: 656); *Слова мудрих, вимовлені спокійно, вислуховуються краще, ніж крик володаря між нерозумними* (БУП: 671).

2. Конструкції з предикативними формами на *-но, -то*

Приядерну сферу парадигми пасивних конструкцій в українському перекладі Біблії Філаретом становлять конструкції з предикативними формами на *-но, -то*, що, як і вихідні пасивні конструкції з предикативними дієприкметниками на *-ний, -тий*, виражають значення результативного стану та за структурою можуть бути дво- і рідко трикомпонентні. Наприклад: *Сто талантів срібла вжито на відлиття підніжків святилища і підніжків біля завіси* (БУП: 100); *Що заповідано тобі, про те розмірковуй; бо не потрібно тобі те, що приховано* (БУП: 694); *Мною визначено зібрати народи, скликати царства, щоб вилити на них обурення Моє, всю лють гніву Мого* (БУП: 955); *Усе Мені передано Отцем Моїм...* (БУП: 1094) тощо. Позицію прямого об'єкта результативного стану, крім форми знахідного відмінка субстантива, можуть заповнювати предикативні частини складних безсполучникових речень типізованої структури або підрядні частини складнопідрядних речень нерозчленованої структури. Наприклад: *Вирішено: вона [Ниневія — О.Л.] буде оголена і відведена у полон...* (БУП: 950); *Сказано також мудрими: мати упередженість на суді — недобре* (БУП: 659); *...і було сказано, що ті віддані будуть на смерть* (БУП: 272); *У законі вашому написано, що свідчення двох людей є правдиве* (БУП: 1200) тощо.

В українському перекладі Біблії обмежено використано конструкції з предикативними формами на *-но, -то*, утвореними від перехідних дієслів недоконаного виду. Наприклад: *І не послухав цар народу, бо так суджено (= говорено) було Господом...* (БУП: 359); *У той день було читано з книги Мойсеевої вголос народу і знайдено написане в ній...* (БУП: 497); *Хіба вам не говорено було від початку?* (БУП: 761); *...не бувало і не бачено було подібного до цього від дня виходу синів Ізраїлевих із землі Єгипетської до цього дня* (БУП: 270); *...у Верії проповідано Павлом слово Боже...* (БУП: 1243).

У вираженні результативного стану конструкції з предикативними формами на *-но, -то* в українському перекладі Святого Письма Філаретом є «конкурентами» пасивних конструкцій із предикативними дієприкметниками на *-ний, -тий*. Наприклад: *...і ось, жертвовник Ваала зруйнований, і дерево при ньому зрубано, і другий телець принесений у всепалення на новоспорудженому жертвовнику* (БУП: 254); *Зв'язано у вузол беззаконня Єфрема, збережений його гріх* (БУП: 932); *Це сказано мені [Юдиф — О.Л.] в одкровенні й оголошено мені, і я послана сповістити тебе* (БУП: 533); *Йому [Симеону — О.Л.] було провіщено Духом Святим, що він не побачить смерті, доки не побачить Христа Господнього. І був він приведений Духом у храм* (БУП: 1149) тощо. Перевагу в аналізованому українському перекладі Біблії віддано дво- і трикомпонентним пасивним конструкціям із предикативними дієприкметниками як безпосереднім синтаксичним дериватам

активних конструкцій в українській мові та як відповідникам пасивних конструкцій ядерної зони в російському Синодальному виданні Біблії.

На відміну від пасивних конструкцій із предикативними дієприкметниками, у конструкціях із предикативними формами на *-но*, *-то* результативний стан виражений лише в трьох часових параметрах. Наприклад: *...це діло зроблено Богом нашим* (БУП: 489); *І сповіщено було цареві Єгипетському, що народ утік* (БУП: 72); *...ти [Саул — О.Л.] не виконав того, що було повелено тобі Господом* (БУП: 289); *...і це [зрада — О.Л.] буде приховано від очей чоловіка її...* (БУП: 142); *...не згасне палаюче полум'я, все буде спалено ним від півдня до півночі* (БУП: 872). В українському перекладі Біблії Філаретом результативний стан у конструкціях із формами на *-но*, *-то* подекуди може бути співвідносний із наказовим способом. Наприклад: *...і нехай буде це для синів Ізраїлевих поставлено в закон, як повелів Господь Мойсеєві* (БУП: 169); *...нехай дано буде мені [Давиду — О.Л.] місце в одному з малих міст...* (БУП: 307); *Нехай буде викреслено їх [ворогів Давида — О.Л.] із книг живих...* (БУП: 604) тощо.

Частим в українському перекладі Біблії Філаретом є паралельне вживання пасивних конструкцій із предикативними дієприкметниками на *-ний*, *-тий* та з предикативними формами на *-но*, *-то*, що репрезентує синонімічне семантико-синтаксичне співвідношення реченневих структур. Наприклад: *І постав скинню за зразком, що показаний тобі на горі* (БУП: 86) — *Дивися, зроби їх за зразком, який показано тобі на горі* (БУП: 85); *І ковчег Божий був узятий...* і *ковчег Божий взято* (БУП: 281); *Інші діла Аси і всі подвиги його... описані у літописі царів юдейських. ... Інші діла Навата, все, що він зробив, описано в літописі царів ізраїльських* (БУП: 364); *Так влаштована була вся справа Соломонова...* (БУП: 443) — *Так влаштовано було служіння* (БУП: 470); *Є вітри, які створені для помсти... Вогонь і град, голод і смерть — усе це створено для помсти* (БУП: 722); *І дано було йому [дракону — О.Л.] вести війну зі святими і перемогти їх; і дана була йому влада над усяким коліном і народом, і людьми, і племенем* (БУП: 1378) тощо. Проте між зазначеними типами пасивних конструкцій спостережено однобічний трансформаційний зв'язок, що засвідчує їхню змістову і структурну відмінність та неможливість заміни одних речень іншими без зміни їхньої семантики. У двоскладних реченнях із предикативними дієприкметниками на *-ний*, *-тий* увагу акцентовано на суб'єкті-підметі, дію подано у транспозиційному атрибутивному плані, головний предикативний член — присудок, а в односкладних реченнях із предикативними формами на *-но*, *-то*, ужитими в позиції співвідносного з присудком головного члена, домінує результативний стан, що є наслідком виконаної дії, співвідносної з поняттям «хтось зробив / зробить». Пор.: *...ці міста призначені для всіх синів Ізраїлевих і для прибульців, які живуть у них...* (БУП: 241); *...думи мої — надбання серця мого — розбиті...* (БУП: 559); *...лице моє не було покрите...* (БУП: 515); *І пояс ефода... зроблений був із золота* (БУП: 101); *...палаці будуть залишені; гамірливе місто буде покинуте* (БУП: 755) — *...і призначено було (= призначили) на кожний день для співців*

відповідне утримання (БУП: 495); ...і **наречено** (= нарекли) йому ім'я **Яків** (БУП: 28); **Але не зроблено було** (= не зробили) для дому **Господнього срібних блюд, ножів...** (БУП: 389); ...**Навуфея побито** (= побили) **камінням...** (БУП: 372); ...**як ти чинив, так учинено буде** (= учинять) **і з тобою...** (БУП: 942); ...**якою мірою міряєте, такою відмірено буде** (= відміряють) **вам, тим, що слухають** (БУП: 1125) тощо. За нашим спостереженням, уживання предикативних пасивних дієприкметників та предикативних форм на *-но -то* в українському перекладі Біблії Філаретом переважно відповідає уживанню дієслівних форм у російському Синодальному виданні Біблії. Наприклад: 1) *ворог знищений — враг истреблен; земля спустошена — земля опустошена; нехай буде звеличений Бог — да будет превознесен Бог; Ісус був виведений Духом — Исус был возведен Духом; гріх вчинений вами — грех сделан вами; благословенна ти від Господа — благословенна ты от Господа; дружина буде проклятою в народі — жена будет проклятою в народе; одяг поточений мілью — одежды изъедены молью* тощо; 2) *сто талантів срібла вжито — сто талантов серебра употреблено; не зроблено було срібних блюд — не сделано было серебряных блюд; не бачено було подібного — не видно было подобного; повелено від Господа дати наділ — повелено от Господа дать удел; виселено вісімсот тридцять дві душі — выселено восемьсот тридцать две души; дано десять міст — дано десять городов; мною визначено зібрати народи — мною определено собрать народы; так суджено було Господом — так суждено было Господом* тощо.

Інокли в українському перекладі Біблії Філаретом предикативні форми на *-но, -то* вживані замість предикативних пасивних дієприкметників при іменниках середнього роду російського Синодального видання Біблії. Пор.: *що заповідано — что заповедано; усе передано — все предано; дерево зрубано — дерево срублено; діло зроблено — дело сделано; служіння було влаштовано / було відновлено — служение было устроено / восстановлено; це буде приховано — это будет скрыто; нехай дано буде місце — пусть дано будет место; усе з'їдено — все съедено; ярмо знято — иго снято; триумфування придушено — ликование подавлено* тощо. Маємо надію, що таке вживання відбувається не через випадковий збіг кінцевих фонем дієслівних форм східнослов'янських мов, а завдяки виваженому вибору на користь синтаксичних пріоритетів української літературної мови, свідченням чого вважаємо випадки вживання в українському перекладі Біблії предикативних форм на *-но, -то* замість предикативних пасивних дієприкметників при іменниках у формі чоловічого, жіночого родів або множини в російському Синодальному виданні Біблії. Пор.: *зразок показано — образец показан; ковчег Божий взято — ковчег Божий взят; кінець буде покладено — конец будет положен; Навуфея побито — Навуфей побит; отримано одяг — получена одежда; двері було зачинено — двери были заперты* тощо. В українському перекладі Біблії Філаретом трапляється також уживання предикативних дієприкметників замість предикативних дієприкметників при іменниках середнього роду російського Синодального видання Біблії. Пор.: *плем'я буде виправдане і прославлене — племя*

будет оправдано и прославлено; діла забуті — дело забыто; беззаконня було б запечатане — беззаконие было бы запечатано; лист прочитаний — письмо прочитано; лице не було покрите — лицо не было покрыто; все похмуре сховано — все мрачное сокрыто тощо.

Нерозмежування морфологічної природи та функційного призначення предикативних пасивних дієприкметників і предикативних форм на *-но*, *-то* зумовлює неправильне вживання цих дієслівних форм в українському перекладі Біблії Філаретом. Пор.: *З них [левитів — О.Л.] призначені* (= призначили → призначено) *для справи в домі Господньому двадцять чотири тисячі...* (БУП: 428); *...кам'яний поміст навколо двору був зроблений* (= зробили → було зроблено)... (БУП: 894); *...дім Божий буде відновлений* (= відновлять → буде відновлено) *у ньому на всі роди віку...* (БУП: 522) — *...вигадування притч поєднано* (≠ поєднали → поєднане) *з напруженим розмірковуванням* (БУП: 702); *Все похмуре сховано* (≠ сховали → сховане) *всередині його [Юви — О.Л.]...* (БУП: 561); *...нечестю його [вождя Ізраїля — О.Л.] буде покладено* (≠ покладуть → буде покладений) *кінець!* (БУП: 873); *...приведіть до мене, що призначено* (≠ призначили → призначене) *для жертви всепалення і для жертв мирних* (БУП: 289) тощо.

У конструкціях із предикативними формами на *-но*, *-то* суб'єкт дії виражений переважно формою орудного відмінка, рідше формою родового відмінка з прийменником *від* або *у*. Наприклад: *...станьте за поколіннями вашими, за чергами вашими, як запропоновано Давидом, царем Ізраїлевим, і як приписано Соломоном, сином його...* (БУП: 470); *...усе з'їдено Вилом...* (БУП: 925); *...і господареві нашому повелено від Господа дати наділ Салтаада, брата нашого, дочкам його...* (БУП: 180); *Від мене [Артаксеркса — О.Л.] дано повеління, щоб...* (БУП: 479); *У пророків написано: і будуть усі навчені Богом* (БУП: 1197) тощо. Трикомпонентні конструкції з предикативними формами на *-но*, *-то* та орудним відмінком суб'єкта дії вважаємо порушенням граматичної норми української літературної мови, оскільки їхні предикативні форми репрезентують «завершальний етап пасивізації суб'єкта дії двоскладних речень», а «їхній незмінний характер унеможливив виділення того граматичного афікса, який би вказував на особу виконавця дії» [5: 484]. Основне призначення речень із предикативними формами на *-но*, *-то* — зосередити увагу на результаті виконаної дії, а не на особі діяча. Наприклад: *У сто сімдесятому році знято ярмо язичників з Ізраїля...* (БУП: 994); *...у вісімнадцятий рік Навуходоносора з Єрусалима виселено вісімсот тридцять дві душі...* (БУП: 840); *Саулу ж було донесено, що Давид утік з Кеїля...* (БУП: 302); *Так було відновлено служіння в домі Господньому* (БУП: 463); *Чи буде сповіщено Йому, що я говорю?* (БУП: 571); *Тоді з двох, що будуть у полі, одного буде забрано, а другого залишено...* (БУП: 1112) тощо.

Паралельне використання в українському перекладі Біблії Філаретом конструкцій із предикативними формами на *-но*, *-то* й односкладних (неозначено-особових) речень допомагає уникнути одноманітності синонімічних реченневих структур. Наприклад: *Про це донесено було Ави-*

мелеху... (БУП: 258) — *Авимелеху донесли, що...* (БУП: 259); *...негайно було зачинено двері* (БУП: 1249) — *...ворота ж негайно зачинили...* (БУП: 221); *...і було названо це місце Хелкаф-Хацуурим, що в Гаваоні* (БУП: 313) — *...тому і назвали це місце: Села-Гаммахлекоф* (БУП: 303) тощо.

Потребу назвати діяча та акцентувати на ньому увагу реалізують паралельно вживані в досліджуваному українському перекладі Біблії двоскладні речення, що є специфікою синтаксису української мови. Наприклад: *Решиті синів Каафа, із родин цього коліна, дано за жеребом десять міст... Синам Гирсона за племенами їхніми ...дано за жеребом тринадцять міст. Синам Мерарі за племенами їхніми ...дано за жеребом дванадцять міст. Так дали сини Ізраїлеві левитам міста і передмістя їх* (БУП: 413); *Як спека в місці безводному, Ти приборкав буйство ворогів; як спеку тінню хмари, придушено тріумфування гнобителів* (БУП: 749) тощо. Паралельне вживання в українському перекладі Біблії Філаретом активних конструкцій (двоскладних та односкладних речень) і пасивних конструкцій із предикативними формами на *-но, -то* здебільшого тотожне вживанню активних і пасивних конструкцій у російському Синодальному виданні Біблії. Інколи вживання зазначених конструкцій в українському перекладі відмінне від російського Синодального видання Біблії. Пор.: *Авимелеху донесли, що...* (БУП: 259) — *Авимелеху донесено, що...* (БРП: 241); *Отже, дозволено в суботу творити добро* (БУП: 1094) — *Итак можно в субботы делать добро* (БРП: 1025) тощо.

3. Конструкції з дієсловами на *-ся* пасивного стану

Периферійну позицію в парадигмі пасивних конструкцій, ужитих в українському перекладі Біблії Філаретом, посідають дво- і трикомпонентні конструкції з дієсловами на *-ся* пасивного стану. Наприклад: *Коли будувався храм, для будівництва використовувалися тесані камені...* (БУП: 348); *...ім'я наше забудеться з часом...* (БУП: 677); *Посередині скріплень каменів вбивається цвях...* (БУП: 712); *І забудуються нащадками твоїми пустелі вікові...* (БУП: 776); *Тими він [Христос — О.Л.] ганьбиться, а вами прославляється* (БУП: 1268); *...це Іоан Хреститель; він воскрес із мертвих, і тому чудеса діються ним* (БУП: 1098) тощо. Форма родового відмінка з прийменником *від* або *у*, на відміну від орудного відмінка, є непродуктивним засобом вираження в українському перекладі Біблії Філаретом суб'єкта дії в конструкціях із дієсловами на *-ся* пасивного стану. Наприклад: *І від мене, царя Артаксеркса, дається повеління всім хранителям скарбів...* (БУП: 479); *Навік наречеться від Бога ім'я тобі [Єрусалим — О.Л.]...* (БУП: 852); *...пришов Ісус із Назарета галилейського і хрестився від Іоана в Йордані* (БУП: 1121); *...вона [бездітність із чеснотою — О.Л.] визнається й у Бога й у людей* (БУП: 679); *Усі народи перед Ним як ніщо, — менше за нікчемність і порожнечу вважаються у Нього* (БУП: 761) тощо. Вираження суб'єкта дії прийменниково-субстантивною сполукою універсальне відстороненість діяча та факультативність його синтаксичної позиції в пасивній конструкції.

У конструкціях із дієсловами на *-ся* пасивного стану дія визначувана переважно в теперішньому та минулому, інколи в майбутньому часових параметрах. Наприклад: *...і будується він [будинок — О.Л.] з великих каменів, і дерево вкладається в стіни; і робота ця виконується швидко і з успіхом йде в руках їхніх* (БУП: 478); *Мною [царем Дарієм — О.Л.] дається повеління, щоб...* (БУП: 915); *...і наповнилася земля та мишами* (БУП: 282); *І будуть святкуватися ці дні місяця Адара...* (БУП: 549); *Я [Юдиф — О.Л.] зроблю діло, яке пронесеться синами роду нашого в роди родів* (БУП: 530) тощо. Часто вживані в українському перекладі Біблії Філаретом конструкції з пасивними дієсловами на *-ся*, що виражають позачасовість, постійність, притаманну Святому Письму як джерелу вічних життєвих істин для людини. Наприклад: *Залізо виробляється із землі; з каменю виплавляється мідь* (БУП: 564); *Повсякчасно шляхи його [грішника — О.Л.] осквернюються* (БУП: 578); *...праведникам відплачується добром* (БУП: 650); *Благословенням праведних звеличується місто, а вустами нечестивих руйнується* (БУП: 648); *Коли похитнеться багатий, він підтримується друзями; а коли впаде бідний, то відштовхується і друзями* (БУП: 702); *Плід же правди сіється у світі тими, які зберігають мир* (БУП: 1262) тощо. Інколи дія в зазначеному типі пасивних конструкцій співвідносна з наказовим та умовним способами. Наприклад: *...нехай збудуються стіни єрусалимські* (БУП: 597); *Нехай звеселиться духовний Ізраїль Сотворителем своїм...* (БУП: 640); *Вона [земля — О.Л.] через звірів зробилася б пустелею непрохідною...* (БУП: 864) тощо.

Використання в українському перекладі Біблії Філаретом пасивних конструкцій із дієсловами на *-ся* як реченнєвих трансформ активних конструкцій зневиразнює специфічні особливості синтаксису української мови, сформованої на народнорозмовній мові, типовою ознакою якої є активний характер діяча і реченнєвих структур. Наприклад: *Тому і називають те місце долиною благословення до цього дня* (БУП: 453) — *Тому те місце називається долиною Ахор навіть до цього дня* (БУП: 227); *Хто голосно хвалить друга свого з раннього ранку, того вважатимуть за лихомовця* (БУП: 661) — *...[діти перелюбників — О.Л.] будуть вважатися за ніщо...* (БУП: 678); *...слава Господня наповнила дім Божий* (БУП: 439) — *Славою його наповнилася земля...* (БУП: 952); *Золото і срібло утверджують стопи...* (БУП: 723) — *...правдою утверджується престіл* (БУП: 652) тощо. Ототожнення семантико-синтаксичної природи зазначених конструкцій, засвідчене їх паралельним уживанням, зокрема й у тому самому контексті, відбувається насамперед для уникнення структурної одноманітності. Наприклад: *А ви будете називатися священниками Господа, служителями Бога нашого будуть іменувати вас...* (БУП: 778); *...і заколе його [козла — О.Л.] на місці, де заколюються всепалення перед Господом... і заколе її [жертву — О.Л.] в жертву за гріх на тому місці, де заколюють жертву всепалення...* (БУП: 106); *...мудрість бідняка зневажається, і слів його не слухають. Слова мудрих, вимовлені спокійно, вислуховуються краще, ніж крик володаря між нерозумними* (БУП: 671); *Бо надія нечестивого*

зникає, як порох, який відносить вітер, і як тонкий іній, що розноситься бурєю, і як дим, що розсіюється вітром... (БУП: 680); Залізо він вважає за солому, мідь — за гниле дерево. ...Булава вважається у нього за соломину... (БУП: 574) тощо. Водночас паралельне вживання активних конструкцій (односкладних та двоскладних речень) і пасивних конструкцій із дієсловами на -ся в українському перекладі Біблії Філаретом переважно тотожне вживанню активних і пасивних конструкцій у російському Синодальному виданні Біблії. Інколи використання зазначених конструкцій в українському перекладі відмінне від російського перекладу. Пор.: *А ворогів моїх нехай покриє безчестя і, як одежею, нехай вони покриються соромом своїм* (БУП: 625) — *Да облекутся противники мои бесчестьем и, как одеждою, покроются стыдом своим* (БРП: 582) тощо.

Уживання конструкцій із дієсловами на -ся пасивного стану та інших типів пасивних конструкцій як синтаксичних синонімів в українському перекладі Біблії Філаретом, зокрема й у тому самому контексті, зумовлене, імовірно, ототожненням лексико-граматичної природи дієслівних форм пасивного стану та функційного призначення типів пасивних конструкцій. Наприклад: *...якою мірою міряєте, такою відмірено буде вам, тим, що слухають* (БУП: 1125) — *...якою мірою міряєте, такою ж відміряється і вам* (БУП: 1156); *І воротарям біля кожних воріт не дозволялося залишати своєї черги... не дозволено їсти крадене* (БУП: 499, 515); *Від мене дано повеління, щоб... І від мене, царя Артаксеркса, дається повеління всім хранителям скарбів, щоб...* (БУП: 479); *...душа та знищена буде із середовища Ізраїля* (БУП: 69) — *...хто складе подібне йому або хто помаже ним стороннього, той знищиться з народу свого* (БУП: 91); *Знищились усі істоти... усі були знищені на землі* (БУП: 11); *Бо всі ми одним Духом хрестилися в одне тіло, юдеї чи елліни, раби чи вільні, і всі єдиним Духом напоєні* (БУП: 1306) тощо. Нерозмежування дієслівних форм пасивного стану і, як наслідок, паралельне вживання пасивних конструкцій в українському перекладі Біблії Філаретом здебільшого подібне до російського Синодального видання Біблії, у якому різні типи пасивних конструкцій використано для уникнення структурної одноманітності. Наприклад: *І будуть завжди відкриті врата твої, не будуть зачинятися ні вдень ні вночі, щоб принесено було до тебе надбання народів і приведені були царі їх* (БУП: 778); *...якщо ви люди чесні, то один брат із вас нехай утримується в домі, де ви ув'язнені... Так і зроблено з ними* (БУП: 48); *Коли готувалася справа, людьми, однодумними лиходійству, була розповсюджена зла чутка...* (БУП: 1024); *Бо всяке єство звірів і птахів, плазунів і морських тварин приборкується і приборкане людським єством...* (БУП: 1262) тощо. Інколи вживання пасивних конструкцій в українському перекладі Біблії Філаретом відмінне від російського Синодального видання Біблії. Пор.: *...лиця старців не поважаються* (БУП: 845) — *...лица старцев не уважены* (БРП: 788); *...Авраамові віра зарахована в праведність. ... Тому і зараховано йому у праведність* (БУП: 1283) — *...Аврааму вера вменилась в праведность. ... Потому и вменилось ему в праведность* (БРП: 1230); *...для будівництва використовувалися*

тесані камені... (БУП: 348) — *...на строение употребляемы были обтесанные камни...* (БРП: 323); *Напої подавалися у золотих сосудах...* (БУП: 538) — *Напитки подаваемы были в золотых сосудах...* (БРП: 501) тощо.

Отже, ядро парадигми пасивних конструкцій українського перекладу Біблії Філаретом становлять конструкції з предикативними дієприкметниками на *-ний, -тий*, приядерну сферу — конструкції з предикативними формами на *-но, -то*, периферію — конструкції з дієсловами на *-ся* пасивного стану. Така ієрархія пасивних конструкцій зумовлена, на нашу думку, нерозмежуванням морфологічної природи та функційного призначення дієслівних форм пасивного стану, що засвідчене функціонуванням конструкцій із ними як синтаксичних синонімів. Перевага пасивних конструкцій із предикативними дієприкметниками над конструкціями з предикативними формами на *-но, -то*, а подекуди недоцільне їх уживання нівелює синтаксичну самобутність української мови — зосередження предикативності в дієслові, основною формою якого є дієвідмінюване дієслово, до якого тісно прилягають предикативні форми на *-но, -то*. Периферійність конструкцій із дієсловами на *-ся* пасивного стану в парадигмі пасивних конструкцій засвідчує позитивну тенденцію відсторонення синтаксису аналізованого українського перекладу Святого Письма від норм російської літературної мови, у якій ці конструкції, успадковані від церковнослов'янської мови, є природними.

Наближення синтаксису Біблії в перекладі Філарета до норм української літературної мови репрезентують часто вживані активні конструкції (двоскладні та односкладні речення), що є питомою рисою українського синтаксису. Проте паралельне використання активних і пасивних конструкцій як синтаксичних синонімів, зокрема й у тому самому контексті, відбувається переважно через нерозмежування синтаксичних відмінностей української та російської літературних мов і, як наслідок, для уникнення структурної одноманітності. Крім того, уживання в українському перекладі Біблії Філаретом активних конструкцій і різних типів пасивних конструкцій здебільшого тотожне вживанню зазначених конструкцій у російському Синодальному виданні Біблії.

Перспективу дослідження вбачаємо у визначенні обсягу та ієрархії складників парадигми пасивних конструкцій у перекладі Біблії І. Огієнком, найбільш відомому та взірцевому для пізніших перекладів Святого Письма українською мовою. Цікавим видається зіставлення парадигми пасивних конструкцій у перекладі Біблії Філаретом із парадигмою пасивних конструкцій у перекладі Біблії І. Огієнком, здійсненому з мови оригіналу.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

БРП — Библия. Книги Священного писания Ветхого и Нового завета: в русском переводе с параллельными местами и приложениями. Москва, 2002.

БУП — Библия. Книги Священного Писания Старого та Нового Завіту: в українському перекладі з паралельними місцями та додатками. Переклад Патріарха Філарета (Денисенка). Київ, 2004.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ботвин Т.М. Українські переклади Біблії XIX—XX століть: лінгвокультурологічний аспект: дис. ... д-ра філософії в галузі гуманітарних наук. Дрогобич, Тернопіль, 2020.
2. Будівська Л.П., Сікорська З.С. Фразеологізми біблійного походження: короткий словник-довідник. Луганськ, 2007.
3. Бурдіна Г. Вплив Біблії та конфесійного стилю на збагачення української лексики й фразеології. *Християнство й українська мова*. Львів, 2000. С. 259–265.
4. Галас А. Особливості синтаксичної організації тексту «Євангелія від Луки» у перекладі П. Морачевського. *Біблія і культура: зб. наук. статей*. Вип. 1. Чернівці, 2000. С. 224–228.
5. Городенська К. Дієслово. *Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія*. Київ, 2017. С. 364–493.
6. Дзера О.В. Історія українських перекладів Святого Письма. *Іноземна філологія*. 2014. Вип. 127. Част. 2. С. 214–222.
7. Дзюбишина-Мельник Н. Конфесійний стиль. *Najnowsze dzieje językow słowianskich. Українська мова*. Opole, 1999. С. 184–200.
8. Жукалюк М., Степовик Д. Коротка історія перекладів Біблії українською мовою. Київ, 2003.
9. Коваль А.П. Спочатку було Слово: Крилаті вислови біблійного походження в українській мові. Київ, 2001.
10. Ковтун А.А. Функціонування теонімів у перекладах Біблії І. Огієнка та Патріарха Філарета. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. 2014. Вип. 7. С. 73–79.
11. Колоїз Ж.В., Бакум З.П. Слово Благості: словник-довідник фразем біблійного походження. Кривий Ріг, 2002.
12. Кононенко В. Українські переклади Біблії і мова художньої літератури. *Warszawskie zeszyty ukrainoznawcze. 11–12. Spotkania polsko-ukraińskie. Studia Ucrainica*. Warszawa, 2001. S. 74–88.
13. Лаврінець О.Я. Парадигма пасиву в сучасному офіційно-діловому стилі. *Наукові записки НАУКМА. Філологічні науки (Мовознавство)*. 2016. Т. 189. С. 46–51.
14. Лобачова І.М. Лінгвостилістичні особливості українських перекладів Біблії у XX столітті: автореф. ... канд. філол. наук. Донецьк, 2011.
15. Мороз Т.В. Лексика перекладів книг Святого Письма у контексті розвитку української літературної мови в другій половині XIX — на початку XX століття: автореф. ... канд. філол. наук. Чернівці, 2007.
16. Мороз Т., Кач Л. Фразеологічні скарби української мови в перекладах книг Святого Письма (за текстами П. Куліша, І. Пулюя, І. Огієнка). *Науковий вісник Чернівецького університету*. Вип. 214–215: *Слов'янська філологія*. Чернівці, 2004. С. 115–125.
17. Німчук В. Лексеми *раб* і *слуга* в українських перекладах Нового Завіту. *Українська мова*. 2011. № 1. С. 3–27.
18. Німчук В. Найновіший переклад Біблії українською мовою. Інтерв'ю з патріархом Київським і всієї України-Руси Філаретом (Денисенком). *Українська мова*. 2008. № 4. С. 73–82.
19. Німчук В.В. Українська мова — священна мова. Українські переклади Святого Письма. *Людина і світ*. 1992. № 11–12. С. 28–32.
20. Німчук В.В. Українська мова — священна мова. Українські переклади Святого Письма. *Людина і світ*. 1993. № 1. С. 35–38; 1993. № 2–3. С. 38–44; 1993. № 4–5. С. 14–18; 1993. № 10–12. С. 26–31.
21. Німчук В. Українські переклади Святого Письма. *Das Ukrainische als Kirchensprache. Slavische Sprachgeschichte*. Wien, 2005. Band 1. S. 15–64.
22. Сербенська О. Дієслівні конструкції в науково-технічному мовленні. *Проблеми української науково-технічної термінології*. Львів, 1993. С. 3–6.
23. Скаб М. Вплив Біблії на українську мову: обшир, аспекти та основні проблеми їх вивчення. *Науковий вісник Чернівецького університету*. Вип. 772: *Романо-слов'янський дискурс*. 2016. С. 13–20.

24. Судук І.І. Порівняння в текстах українських перекладів Святого Письма: автореф. ... канд. філол. наук. Івано-Франківськ, 2009.
25. Тимошик Г. Біблієантропоніми в новочасних перекладах Святого Письма українською мовою: автореф. ... канд. філол. наук. Львів, 2010.
26. Харченко С. Варіативність спонукальних речень (на матеріалі українських перекладів Нового Завіту). *Християнство й українська мова*. Львів, 2000. С. 486–493.
27. Шевченко Л. Біблія і становлення української літературної мови. *Мовознавство*. 2004. № 5–6. С. 56–61.
28. Scripture Access Statistics of Wycliffe Global Alliance. URL: <https://www.wycliffe.net/resources/scripture-access-statistics/> (дата звернення: 18.03.2021).

LEGEND

- БПІ — *Bible. Books of the Holy Writ of the Old and New Testaments: In Russian translation with parallel passages and appendices*. (2002). Moscow: Rossiyskoe Bibleyskoe Obschestvo (in Russian).
- БУП — *Bible. Books of the Holy Writ of the Old and New Testaments: In Ukrainian translation with parallel passages and appendices* (Patriarkh Filaret (Denysenko), Trans.). (2004). Kyiv: Vydannia Kyivskoi Patriarkhii Ukrainskoi Pravoslavnoi Tserkvy Kyivskoho Patriarkhatu (in Ukrainian).

REFERENCES

1. Botvyn, T.M. (2020). Ukrainian translations of the Bible of the XIXth—XXth centuries: Lingvo-cultural aspect: *Dissertation Summary for the Doctor of Philosophy Degree* in Humanities. Drohobych, Ternopil (in Ukrainian).
2. Budivska, L.P., Sikorska, Z.S. (2007). *Phraseologisms of biblical origin: A short dictionary*. Luhansk: LuhanskArt (in Ukrainian).
3. Burdina, H. (2000). The influence of the Bible and confessional style on the enrichment of the Ukrainian vocabulary and phraseology. *Khrystianstvo i Ukrainska Mova*, 259–265. Lviv: Vydavnytstvo Lvivskoi Bohoslovskoi Akademii (in Ukrainian).
4. Halas, A. (2000). Peculiarities of syntactic organization of the text Gospel of Luke translated by P. Morachevskiy. *Bibliia i Kultura*, 1, 224–228. Chernivtsi: Ruta (in Ukrainian).
5. Horodenska, K. (2017). Verb. *A Grammar of modern literary Ukrainian. Morphology*, 364–493. Kyiv: Vydavnychi Dim D. Buraho (in Ukrainian).
6. Dzera, O.V. (2014). The history of Ukrainian translations of the Holy Scriptures. *Inozemna Filolohiia*, 127(2), 214–222. Lviv: Vydavnytstvo LNU imeni I. Franka (in Ukrainian).
7. Dziubyszyna-Melnyk, N. (1999). A confessional style. *Ukrainska Mova; Najnowsze dzieje języków słowiańskich*, 184–200. Opole: Uniwersytet Opolski — Instytut Filologii Polskiej (in Ukrainian).
8. Zhukaliuk, M., Stepovyk, D. (2003). *A brief history of Bible translations into Ukrainian*. Kyiv: Ukrainske Bibliine Tovarystvo (in Ukrainian).
9. Koval, A.P. (2001). *In the beginning was the word: Winged expressions of biblical origin in the Ukrainian language*. Kyiv: Lybid (in Ukrainian).
10. Kovtun, A.A. (2014). Functioning of theonyms in the translations of the Bible by I. Ohienko and Patriarch Filaret. *Aktualni Problemy Filolohii ta Perekladoznavstva*, 7, 73–79 (in Ukrainian).
11. Koloiz, Zh.V., Bakum, Z.P. (2002). *A word of the annunciation: A dictionary of phrasems of biblical origin*. Kryvyi Rih: I.V.I. (in Ukrainian).
12. Kononenko, V. (2001). Ukrainian translations of the Bible and the language of fiction. *Warszawskie zeszyty ukrajinoznawcze. 11–12: Spotkania polsko-ukraińskie. Studia Ucrainica*, 74–88. Warsaw (in Ukrainian).
13. Lavrinets, Olena (2016). The passive paradigm in the modern official and business style. *Naukovi Zapysky NaUKMA. Filolohichni Nauky (Movoznavstvo)*, 189, 46–51 (in Ukrainian).
14. Lobachova, I.M. (2011). Lingvostylistic features of the Ukrainian translations of the Bible in the XXth century: *Dissertation Summary for the Candidate of Philological Sciences Degree*. Donetsk (in Ukrainian).

15. Moroz, T.V. (2007). The vocabulary of the Holy Script Books translations in the context of the Ukrainian literars language development in the second half of the XIXth — beginning XXth century: *Dissertation Summary for the Candidate of Philological Sciences Degree*. Chernivtsi (in Ukrainian).
16. Moroz, T., Tkach, L. (2004). Phraseological treasures of the Ukrainian language in translations of books of the Holy Scriptures (according to the texts of P. Kulish, I. Puliui, I. Ohienko). *Naukovyi Visnyk Chernivetskoho Universytetu*, 214–215: *Slovianska Filolohiia*, 115–125 (in Ukrainian).
17. Nimchuk, V.V. (2011). Lexemes rab ‘slave’ and sluha ‘servant’ in the Ukrainian translations of the New Testament. *Ukrainska Mova*, 1, 3–27 (in Ukrainian).
18. Nimchuk, V.V. (2008). The newest Bible translation in Ukrainian. An interview with the Patriarch of Kyiv and all Ukrainy-Rusy Filaret (Denysenko). *Ukrainska Mova*, 4, 73–82 (in Ukrainian).
19. Nimchuk, V.V. (1992). Ukrainian is a sacred language. Ukrainian translations of the Holy Scriptures. *Liudyna i Svit*, 11–12, 28–32 (in Ukrainian).
20. Nimchuk, V.V. (1993). Ukrainian is a sacred language. Ukrainian translations of the Holy Scriptures. *Liudyna i Svit*, 1, 35–38; 2–3, 38–44; 4–5, 14–18; 10–12, 26–31 (in Ukrainian).
21. Nimchuk, V. (2005). Ukrainian translations of the Holy Scriptures. *Das Ukrainische als Kirchensprache. Slavische Sprachgeschichte*, 1, 15–64. Vienna (in Ukrainian).
22. Serbenska, O. (1993). Verbal constructions in scientific and technical language. *Problemy Ukrainskoi Naukovo-Tekhnichnoi Terminolohii*, 3–6 (in Ukrainian).
23. Skab, M. (2016). The influence of the Bible on the Ukrainian language: Scope, aspects, and main issues the study. *Naukovyi Visnyk Chernivetskoho Universytetu*, 772: *Romano-Slovianskyi Dyskurs*, 13–20 (in Ukrainian).
24. Suduk, I.I. (2009). Comparison in the texts of Ukrainian translations of the Holy Scriptures: *Dissertation Summary for the Candidate of Philological Sciences Degree*. Ivano-Frankivsk (in Ukrainian).
25. Tymoshyk, H. (2010). Biblioanthroponyms in the modern translations of the Holy Scriptures in Ukrainian: *Dissertation Summary for the Candidate of Philological Sciences Degree*. Lviv (in Ukrainian).
26. Kharchenko, S. (2000). Variability of the motivational sentences (based on Ukrainian translations of the New Testament). *Khrystianstvo i Ukrainska Mova*, 486–493. Lviv: Vydavnytstvo Lvivskoi Bohoslovskoi Akademii (in Ukrainian).
27. Shevchenko, L. (2004). The Bible and the formation of the Ukrainian literary language. *Movoznavstvo*, 5–6, 56–61 (in Ukrainian).
28. 2020 Scripture Access Statistics. *Website of the Wycliffe Global Alliance*. (n.d.) Retrieved March 18, 2021, from <https://www.wycliffe.net/resources/statistics/> (in English).

Статтю отримано 24.03.2021

Olena Lavrinets, Candidate of Sciences in Philology,
Associate Professor, National University of Kyiv-Mohyla Academy
2 Skovoroda St., Kyiv 04655, Ukraine
E-mail: lavrinets@ukma.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0001-6363-1502>

PARADIGM OF PASSIVE CONSTRUCTIONS IN THE UKRAINIAN TRANSLATION OF THE BIBLE BY FILARET (MYKHAILO DENYSENKO)

This paper investigates how passive constructions are used in Filaret’s translation of the Bible from Standard Russian (Russian Synod’s translation, 2002) into Ukrainian, not from biblical languages, e.g., Hebrew, Aramaic, and Koine Greek. It specifically argues the nuclear position of the Ukrainian passive constructions paradigm formed by passive constructions with predicative participles in *-nyi*, *-tyi*, circumnuclear position of constructions with predicative forms in *-no*, *-to*, and peripheral position of constructions with passive verbs in *-sia*.

Ranking of passive constructions with predicative participles over constructions with forms in *-no*, *-to* neutralizes syntactical peculiarities of Ukrainian, i.e., a focus on predicativity in finite

verb forms and forms in *-no*, *-to*. The peripheral status of passive verbs in *-sia* shows a positive tendency for Filaret's translation of the Holy Writ to distance from the Russian translation succeeded to passive constructions with predicative participles from Old Church Slavonic. The Ukrainian translation is often marked by active constructions (a mononuclear or two-member sentence) which are the authentic feature of the Ukrainian syntax. Simultaneous synonymous usage of active and passive constructions, particularly in the same environments, however, is largely triggered by a lack of distinction between syntactical peculiarities of Ukrainian and Russian, and, therefore, provides a syntactical variety. In the Ukrainian translation, usage of active constructions and different types of passive forms almost always intersects with the Russian Synod's version.

Keywords: *Ukrainian translation of the Bible, paradigm of passive constructions, constructions with predicative forms in -no, -to, constructions with predicative participles in -nyi, -tyj, sentences with passive verbs in -sia.*

<https://doi.org/10.15407/ukrmova2021.02.065>
УДК 811.161.2'373.232

О.П. КАРПЕНКО, доктор філологічних наук,
провідний науковий співробітник
відділу історії української мови та ономастики,
Інститут української мови НАН України
вул. М. Грушевського, 4, м. Київ, 01001
E-mail: olga.petrivna.karpenko@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-5522-2565>

ОНОМАСТИЧНА СПАДЩИНА В ДІАХРОНІЇ: НА МАТЕРІАЛІ ОЙКОНІМІВ КИЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Стаття присвячена питанням історичної ойконімії, загальне тло якої проілюстровано етимологічними коментарями конкретних прикладів із ойконімікону Київщини. Перевагу надано лексичним основам (у тому числі діалектним) із виходом на праслов'янський рівень. Зниклі на апеліативному рівні української мови, вони ще наявні в ономастиконі, зокрема в ойконімії регіону. Етимологія ойконіма не обмежена визначенням етимона, запропоновано також діахронний розвиток слова в цілому. Правильне прочитання первісної форми оніма, а також обґрунтоване словотвірне та семантичне її тлумачення — завдання запропонованих історико-етимологічних екскурсів.

***Ключові слова:** ойконім, етимологія, словотвірна модель, антропонім, апеліатив.*

Історія Київщини, витоки якої сягають епохи палеоліту, має невичерпний матеріал для різноаспектних досліджень. Для лінгвіста визначальною залишається мова, успішне вивчення якої забезпечить урахування праслов'янської, загальнослов'янської, мови, фондової ономастики. Оніми, які збереглися, звісно, мають раритетні залишки, пов'язані здебільшого із часом, коли ці землі стали центром Київської Русі, проте саме в них, у цих залишках, простежується відгомін минулого, успадкований від попередніх епох і, на жаль, майже не засвідчений письмовими джерелами. Вони ж зберігають особливості архаїчного назвотворення (йдеться про принципи номінації, структурно-словотвірні моделі). Крім того, історичні назви стали мовним фундаментом для формування всіх наступних онімів, які зберігають історичні та мовно-діалектні особливості досліджуваного регіону.

Цитування: Карпенко О.П. Ономастична спадщина в діахронії: на матеріалі ойконімів Київської області. *Українська мова*. 2021. № 2 (78). С. 65—75. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2021.02.065>

Завдяки численним онімам різних класів було відновлено немало праслов'янізмів, заповнено лакуни практично зруйнованих лексичних гнізд, реконструйовано рідкісні архаїчні антропоніми-композиції.

Для розуміння історичного розвитку топонімів Київщини поряд із найдавнішими гідронімами вагоме місце посідають ойконіми. Поява та існування одних із них окреслена століттями, тоді як інших — лише нетривалими часовими проміжками. Зрозуміло, що відновлення ойконімікону в повному обсязі — неможливе завдання. Утрати на цьому шляху об'єктивно зумовлені, проте кожна нова знахідка, навіть фіксація досі невідомого перейменування сприятиме розширенню уявлень про ономастичну спадщину попередніх поколінь.

Регіональні дослідження з ойконімії в Україні мають достатньо стійкі традиції. У численних публікаціях і дисертаційних працях останніх десятиліть автори намагалися найповніше охопити та описати лінгвістичну специфіку ойконімів за областями або іншими територіальними зонами. Водночас ойконімікон Київської області за умови накопичення значного матеріалу дослідники описували лише поодинокі [1: 61–65; 2: 66–70]. Системно проаналізувати ойконіми Київщини стало реальним завдяки участі в проекті відділу історії української мови та ономастики «Історико-етимологічне дослідження назв населених пунктів України», де ойконіми схарактеризовано з урахуванням виявлених динамічних змін, на яких ґрунтувалися запропоновані етимологічні версії.

Вивчення ойконімікону із застосуванням порівняльно-історичного (етимологічного) методу сукупно з методом реконструкції — надійний шлях не лише до відновлення втраченого лексичного складу мови, місцевих діалектних раритетів. Це також реальна можливість установлення етнічних рухів, міграційних процесів населення Правобережної Наддніпрянщини й частково Лівобережжя України. Етимологія ойконімів регіону вможливує виявлення окремих етномовних ареалів, важливих для відновлення етноісторичних фактів.

У статті наведено фрагментарні результати проведених словотвірної-етимологічних досліджень ойконімів Київської області. Незайве наголосити на тому, що правильне визначення первісної форми ойконіма, а також безпомилкове словотвірне та семантичне її тлумачення — визначальне завдання запропонованих історико-етимологічних екскурсів.

Березань — м. у Київській обл., історично належало до Переяславського староства. Від перших фіксацій до сучасності назва не змінювалася: «na ... Ndrze — m. *Berezań (-zana)*», 1585 р. (Żdz. XXII: 702), *Berezan*, поч. XVII ст. (Ляскоронский: 25), «do arędy *Berezańskiej*», 1616 р. (АЮЗР VII/1: 312), «z *Berezan miasteczka*», 1622 р. (ВУР 1: 31; Żdz. V: 106), *Березань*, 1729–31 рр. (Мякотин: 18). Тільки за джерелами XIX ст. стають відомі інші її варіанти: «*Березань (Великая Березань, Зарѣчье, Лисовка)*», 1859 р. (СНМ ПГ: 159).

Назву міста утворено від незасвідченого в словниковому складі апліатива **березань* < *берез-* + *-ан(ь)*, суфіксального похідного від опорного

апелятива *береза* ‘береза, *Vetula alba* L.’ (Грінченко 1: 51) < **berza*. Негативний відтінок, властивий апелятивам на *-ань*, оніму не притаманний. Апелятив **березань* відсутній у східнослов’янській лексиці, зокрема й поміж численних географічних термінів з основою *берез-*. В Україні аналогічну назву знаходимо в Північному Надчорномор’ї — о-в *Березань*, де в VII ст. до н. е. було засновано давньогрецьке поселення (УРЕС 1: 170). З огляду на інші давні варіанти назви о-ва *Березань*, які розглядати тут недоцільно, у цьому випадку припускаємо вторинне переосмислення слов’янським етносом первинних архаїчних утворень. Показово, що ця вторинна слов’янська назва дала початок ідентичним гідронімам та ойконімам і похідним утворенням: р. *Березань*, вп. в Березанськ. лим. Чорн. моря (СГУ: 41), с. *Березань* Очаківськ. р-н Миколаївськ. обл. (АТУ: 199), *Березанський* лиман, *Березанське* озеро.

Пізній складений варіант київського ойконіма *Березань* — *Великая Березань* із значенням *Великая*, мотивований прикметником *великий* (*-ая*), вірогідно виконує розрізнявальну функцію щодо можливого існування ойконіма **Малая Березань*. Варіантна назва *Зар’бче* — відапелятивне утворення від географічного терміна *заріччя*, пор. укр. *заріччя* ‘місцевість за річкою’ (СУМ III: 293), діал. *заріччя* ‘долина з потоком’ (Черепанова: 84), рос. діал. *зар’бче* ‘місце за рікою’ (Дьякова: 114), блр. діал. *зар’бча* ‘великий простір за рікою; місце (луг, поле, нас. пп.) по той бік ріки’ (Яшкін: 299). Таке найменування пов’язане з розташуванням села біля р. Недрі. Найімовірніше, що в основу найменування *Лисовка* покладено прикметник *лісовий*, оформлений за допомогою вторинного суф. *-к-*.

Деремезна — с. в Обухівському р-ні. Однозначно відповісти на питання про час заснування поселення складно. Щодо цього висловлюють різні думки. Краєзнавці пов’язують його появу з князівською добою (МСУ II: 136). Доступні джерела вказують на можливість оселення перед 1600 р. «*przez Dedków Trypolskich*» (SG XV/1: 403). Справді, уже наприкінці XVI ст. населений пункт неодноразово згадано як осаджений: «*z Obuxowa, ... Dere-meżni*», 1588 р. (Rulikowski: 130), «Васи(л)ковъ, *Дереме(з)ное* всаженые», 1599 р. (ККПС: 110), «*Deremeżne osadzili*», 1600 р. (Żdz. XXI: 42). Оскільки виникають різночитання стосовно хронології назви, то вважати XVI ст. часом заснування поселення однозначно не можна. Можливо, під 1600 р. йдеться лише про його повторне осадження після руйнування. Це припущення видається досить імовірним з огляду на відомі періоди тимчасового запустіння цього поселення. Наприклад, «*А селище Деремязное* пусто», 1686 р. (АЮЗР VII/1: 527). Водночас останнє відоме нам запустіння поселення було зовсім нетривалим, а не розтягалося на століття. Отже, до встановлення точнішої хронології доведеться згодом повертатися за допомогою додаткових джерел, але реальність успіху за браком історичних фактів невелика.

Ойконім *Деремезна* привертає увагу поодиноким уживанням не лише в межах України. Відповідного апелятива в місцевих говірках не засвідчено. Топонімний контекст виводить на споріднені утворення, це насамперед

водні назви: «болото ... *Дереме(з)ное*», 1600 р., ріка «*въ Дереме(з)ную въп-даєтъ*», 1639 р. (ККПС: 142, 272) (відома нині як р. *Деремезянка* л. Красної п. Дніпра (СГУ: 167)) і топонім «*Деремязной степью*», 1686 р. (АЮЗР VII/1: 527). Наведені назви водоєм, локалізованих поблизу с. *Деремезна*, яке історично мало форму сер. роду — *Деремезное*, утруднюють історичну черговість виникнення однойменних онімів. Можливість утворення ойконіма від згаданих назв гідрооб'єктів, насамперед гелоніма *Дереме(з)ное*, вірогідна.

До пояснення назви *Деремезна* мовознавці зверталися нечасто. Спробою співвіднесення київського ойконіма з ішкаш. *remuzd* 'сонце' К.М. Тищенко убачав у ній іранські сліди [5: 221]. Звичайно, бажання саме так поглибити історію ойконіма цікаве, але воно потребує додаткової лінгвістичної аргументації і далеко не завжди успішне щодо східнослов'янських онімів, які за час свого існування зазнавали різних фонетичних змін. Не варто також забувати про те, що відсутність апелятива в словниковому складі, скажімо східнослов'янської мови, може бути лише уявною, детермінованою вторинністю оніма. Гелонім *Деремезне*, за умови його первинності, постав унаслідок онімізації прикметника **деремезний*, який, на нашу думку, можна пояснювати як фонетичну форму із секундарним голосним -e- від іменника *дермеза*. Його залишки простежено в колі діалектних споріднених слов'янських лексем із кореневим вокалізмом у ступені редукції: укр. діал. *дермаза́*, *димерза́* = *дербіна́* 'гушавина, куші' (Лисенко: 65, 67), *дермоза́*, *дермаза́* 'густі зарості в заболоченій низині', 'дрібний тонкий густий ліс' (Черепанова: 68), (волин.) *дребеза́* 'густий ліс' (Данилюк: 46) — форма з метатезою, де вихідний голосний + планий > плавний плюс голосний. Сюди ж відносимо блр. діал. *дзермяза́*, *дзермеза́*, *дзірмяза́*, *дзербяза́* 'дереза', 'насіння дерези' (СБГ 2: 45). Наведену діалектну лексику, за винятком блр. лексеми *дзербяза́*, доцільно вважати суфіксальними похідними на -еза < *еза від іменника *дерма* (-о), пор. укр. діал. *дермо́* 'груба тканина' (ЕСУМ 2: 41), блг. *дърма* 'борона, граблі', 'густий, непрохідний, кілкий чагарник' та ін. (~ **dьrmati*) (докл. див.: ЭССЯ 5: 223). Основа *дерм-* < кореня **дьr-* ускладнена m-детермінативом. Стосовно діал. апелятива *дзербяза́*, то в цьому разі аналогічний корінь ускладнений -b-детермінативом, пор. укр. *дѣрба́* 'дерен' (~ **дьrbati*, що дало укр. *дѣрбати* 'знімати дерен' (Грінченко 1: 368). Отже, ареально малопоширені лексичні діалектизми сприяли визначенню структури етимологічно затемненого й фонетично вторинного гідронімно-ойконімного комплексу, а також тлумаченню його як питомого слов'янізму.

Млачівка — с. у Поліському р-ні. На Київському Поліссі відзначено також ідентичний гідронім — р., л. Бобрика п. Ужа (СГУ: 366), який привернув увагу дослідників під час вивчення гідронімікону басейну Ужа. Географічний термін *млака* та його дериват докладно аналізував М.І. Толстой, окресливши поширення апелятива в південно- та західнослов'янських мовах. При цьому він зазначав, що українській мові термін *млака* властивий лише в західній діалектній зоні [6: 132]. Згодом М.В. Никончукові

вдалося записати лексему *мла́ки* ‘болото з іржавою водою’ на Житомирщині, у с. Криве Попільнянського р-ну (Никончук: 53), що порушило локальне обмеження терміна західноукраїнською діалектною зоною. У зв’язку із цим було висловлено припущення про можливість продовження карпатського ареалу з основами *Млак-* / *Млач-* на Полісся. Підтвердженням міг бути згаданий діал. апелятив *мла́ки*, а також гідронім *Млачівка* в Поліському р-ні, який у своїй основі також виявляв сліди раритетного для цієї території географічного терміна [4: 183]. Це пояснення потамоніма виявилось невдалим, що засвідчують результати історико-етимологічного дослідження ойконіма *Млачівка*. Прочитання його історичних форм довело відойконімне походження гідроніма й дало підстави запропонувати інше тлумачення споріднених онімів.

За переказами, виникнення села *Млачівка* відносять до XV ст. (МСУ II: 197), але найранішою відомою нам історичною фіксацією є XVII ст.: «wies *Moloczków*, tegoż, ma dym ieden», 1683 р. (АЮЗР VII/1: 491). Стверджувати, що вона найраніша, мабуть, неправильно, бо на час цитування «село *Молочков* має лише один дим» (тобто у селі *Молочков* люди мешкали лише в одній хаті). Швидше йдеться про одну з пізніх фіксацій ойконіма. На це вказує малозаселеність об’єкта, можливо, унаслідок військових подій, навіть його тимчасовий занепад, оскільки наступного століття за джерелами спостережене відновлення поселення, але вже під назвою *Малачівка*: «W powoosiadłej wsi *Malaczowce*», 1748 р. (Тарифи: 324). Отже, якщо орієнтуватися на хронологічну послідовність, тоді назва *Молочків* — звичайне посесивне утворення на *-ów* (> *-iv*) від антропоніма *Молочко*, пор. укр. Василь *Молочко*, 1718 р. (ПМП: 94), сучасне укр. прізвище *Молочко́* (Горпинич: 81). Варіант *Малачівка* за формальними показниками допустимо віднести до похідних утворень на *-ov* (> *-iv*)-*к(a)* від антропоніма *Малак* або *Малач*, пор. пол. *Malak*, *Malacz*, *Malacz* (SN VI: 145, 146, 160). З огляду на антропонім *Молочко*, відображений у давнішій фіксації ойконіма, походження польських власних особових назв обґрунтовуємо як такі, що постали на ґрунті східнослов’янських повноголосних твірних основ *Молок-* або *Молоч-*. Зникнення повноголосся в ойконімі має місце з 1791 р. — *Mlaczowka* (АЮЗР V/2, вып. 2: 695) — і дотепер. Як бачимо, сучасний ойконім *Млачівка* і похідний гідронім *Млачівка* вторинні. Їх можна пов’язувати з територіально суміжним укр. діал. апелятивом *мла́ки* ‘болото з іржавою водою’ (Житомирщина) або впливом польської мови, пор. пол. діал. *młaka*, *młako* ‘болото, трясовина, вологий луг, луг на місці озера, яке висохло’ (SJP 2: 1007), пор. ще зх.-укр. *млачівка* ‘гноївка’ (ЕСУМ 3: 489). Помітний польський вплив на території Поліського р-ну зумовлений значною кількістю переселенців-поляків, існуванням сіл, де основне населення — поляки (наприклад, с. *Вільча*).

Поміж ойконімів Київського Полісся варто згадати ще одну назву, етимологічна інформативність якої видається показовою щодо залишків праслов’янських апелятивних слідів — **Шкнева** (с. в Поліському р-ні). Найраніша наведена в літературі дата заснування поселення — 1410 р.

(МСУ II: 205), на жаль, не підтверджена покликанням на джерело. Незважаючи на досить пізні регулярні фіксації [пор.: Слаб. *Шкнев*, 1795 р. (Ревізькі сказки 1795 р.; ОКІУМ), *Шкнева*, 1834 р. (СР: 381), ze *Szkniewq*, 1880 р. (SG XIII: 864)], назва надзвичайно цікава як для історичної фонетики, так і для лексикології. Сучасне *Шкнева* разом з історичним *Шкнев*, очевидно, пов'язане з первісним **Скнев(a)*. Реконструйовані праформи з *s-mobile* правомірно вважати фонетичними варіантами до **Къневъ*. Це підтверджує спостереження Р.М. Козлової про виникнення варіантів із *S-mobile* на базі відповідних назв без *S-* у глибоку давнину, яка сягає індоєвропейського періоду [3: 152]. Зміну початкового приголосного *C-* на шиплячий *Ш-* можемо розглядати як результат східнослов'янської (української) фонетики. Реальність споріднених утворень без *C-* підтверджують такі назви: *Кнево* — ойконім на Новгородщині (НПК V: 488), *Kniewo* — ойконім на півночі Польщі, гміна Вейгеро, *Kniewa za Mostem (Zamostne)* — ойконім у Польщі (NMP IV: 537). Наведені ойконіми з *S-mobile*, а також без *S-* уможливають припустити, що це утворення із суфіксом *-ев(a)* (пол. *-ewo*), дериваційно пов'язані з континуантами псл. іменних праформ **кънь* / **кънь*. Завдяки таким апелятивам інформативною постає семантика наведених західних і східних онімних основ. Так, за ЭССЯ до них можна зарахувати пол. стар. *kień*, род. відм. *knia* 'пень, колода', словін. *kno* 'держак весла' (ЭССЯ 13: 205), сюди ж пол. діал. *kień* 'колода, обрубок, пень дерева', а щодо прикметників згадаємо чес. давнє *knivý* 'одерев'янілий' (Borys: 240). На території східних слов'ян такі апелятиви не віднайдено, але в ойконімії Новгородщини та Київського Полісся знаходимо суфіксальні оніми, які постали на праформах **(s)кънь* / **(s)кънь*. Важливо наголосити, що залишки київського ойконіма *Шкневъ* / *Шкнева* вможливають реконструкцію праформ **skънь* / **skънь*. Відзначимо й те, що східним слов'янам відомі географічні терміни із суфіксом *-ея* на зразок рос. діал. (пск.) *кнея* 'окремий лісок, лісовий острів; мисливський гін або ділянка, захоплена облавою; суцільний чагарник, лісок' (Даль II: 185), блр. діал. *кнея*, *княя* 'лісова гушавина, нетрі, пуца, густі зарості у лісі' (Яшкін: 358). Українська апелятивна лексика слово *кнея* не фіксує, але сліди його вдалося відшукати завдяки гідроніму *Кнія* в бас. Дністра; на Тернопільщині (СГУ: 255), звичайно, за умови, що це не вплив західнослов'янських мов.

Отже, оскільки словникові втрати історичних слів закономірні, лексичні основи онімів часто залишаються чи не єдиним свідченням потенційно можливих східнослов'янських лексем.

Сліди праслов'янської спадщини наявні також в основі ще одного київського ойконіма — **Яготин**, м. Яготинського р-ну. Його заснування датують 1552 роком (ГЕУ III: 459), «*Яготинъ* на Супоѣ», 1576 р. (Арандаренко III: 403), *Jachotyń*, 1616 р. (АЮЗР VII/1: 312), *Jahotyń*, 1622 р. (ВУР I: 30; Źdz. V: 106), *въ Яготинѣ*, 1632 р. (АМГ I: 351). Словотвір ойконіма цілком прозорий, оскільки він перебуває в ряду похідних із присвійним суфіксом *-ин* від прізвища (прізвиська) *Ягота*. Водночас тлумачення рідкісного антропоніма *Ягота* не могло пройти поза увагою. Зазначимо, що

історичні іменники такий антропонім не реєструють, а поміж сучасних нам трапився лише поодинокий дериват — укр. прізвище *Яготин* у смт Нова Прага Олександрійськ. р-ну Кіровоградськ. обл. (КПУ КО 1: 657), рівнозначний ойконіму *Яготин*. До речі, споріднені назви населених пунктів на території східних слов'ян також відсутні. На західнослов'янському терені відзначимо *Jagoty* — ойконім у Польщі (істор. ville *Jagoten*, 1348 р.), за 8 км. від Лідзбарка, проте дослідники розглядають його як адаптоване пруське запозичення [докл. див.: 7: 33].

На нашу думку, антропонім *Ягота* може бути поясненим на слов'янському ґрунті. Передусім ця версія має підтримку в апелятивній лексиці. Хоча в українській мові та її говірках нам не вдалося зафіксувати апелятив *ягота*, у в'ятських говірках РФ засвідчено лексему *егота*. З огляду на її досить вузьку регіональність, можливо, йдеться про залишки давнього апелятива. Для нас збереження апелятива дуже важливе, оскільки його семантика сприяє розумінню мотивації антропоніма, закріпленого в основі ойконіма. Російське діал. *егота* 'про людину, яка говорить собі під ніс, нерозбірливо', 'пострибун, вертун' (ОСВГ 4: 8) указує на характерні особливості людини та підтримує відапелятивне походження антропоніма.

Структурно антропонім *Яг-от-а* можна кваліфікувати суфіксальним утворенням від кореневого *Яг-* < **Ēg-*. Завдяки рос. діал. дієсловом: нижньгород. *ягать* 'чинити опір, наполягати на своєму' (ЭССЯ 6: 69), (перм.) *эгать* 'сильно палати', 'злоститися, сердитися', 'гарячкувати; метушитися' (СРНГ 8: 315), спорідненим із вихідними та добре відомими в слов'янських мовах іменниками *éga* / *ягá* < **ęga* (ЭССЯ 6: 68), семантика кореня постає ясніше. Своєю чергою, збережений в основі ойконіма *Яготин* раритетний антропонім *Ягота* розширює наші уявлення про давнє гніздо з коренем *яг-* < **ęg-*.

Отже, усвідомлення закономірності лексичних утрат, унаслідок чого відбувається руйнування давніх етимологічних гнізд, спонукає лінгвістів дбайливо ставитися до ономастичної спадщини. Вона залишається важливим джерелом (нерідко чи не єдиним) для відновлення втрачених лексичних одиниць, з-поміж яких чимало територіальних діалектизмів. Відтворення таких архаїчних лексем сприяє розширенню уявлень про лексико-словотвірну систему минулого, поповнює лексичні гнізда, які зазнали протягом історії свого існування помітних утрат.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

АМГ	— Акты Московского государства, изд. имп. Академией наук. Т. I: Разрядный приказ: Московский стол. СПб.: 1890.
Арандаренко	— Арандаренко Н.И. Записки о Полтавской губернии, составленные в 1846 году: В трех частях. Ч. III. Полтава, 1852.
АТУ	— Українська РСР: Адміністративно-територіальний устрій на 1 січня 1987 р. Київ, 1987.
АЮЗР	— Архив Юго-Западной России, изд. Временною комиссиею для разбора древних актов [...]. Ч. I—VIII. Киев, 1859—1914.
ВУР	— Воссоединение Украины с Россией: Документы и материалы: в 3 т. Т. 1. Москва, 1953.

- ГЕУ — Географічна енциклопедія України: в 3 т. Т. 3. Київ, 1993.
- Горпинич — Горпинич В.О., Бабій Ю.Б. Прізвища Середньої Наддніпрянщини: Словник (Ономастика і апелятиви). Вип. 20. Дніпропетровськ, 2004.
- Грінченко — Словарь української мови. Упоряд. Б. Грінченко. Т. 1. Київ, 1907.
- Даль — Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка. Т. II. Москва, 1865.
- Данилюк — Данилюк О.К. Словник народних географічних термінів Волині. Луцьк, 2013.
- Дьякова — Дьякова В.И., Хитрова В.И. Словарь географической лексики Воронежского края (с историческими комментариями). Воронеж, 2009.
- ЕСУМ — Етимологічний словник української мови: у 7 т. Т. 1–6. Київ, 1985–2012.
- ККПС — Книга Київського підкоморського суду (1584–1644). Київ, 1991.
- КПУ КО — Книга памяти Украины: Кировоградская область. Т. 1. Кировоград, 1995.
- Лисенко — Лисенко П.С. Словник поліських говорів. Київ, 1974.
- Ляскоронский — Ляскоронский В. Иностранные карты и атласы XIV и XVII ст., относящиеся к Южной России. Киев, 1897.
- МСУ — Міста і села України: Київщина. Історико-краєзнавчі нариси. Автор-упор. В. Болгов. Кн. II. Київ, 2011.
- Мякотин — Мякотин В. Генеральное следствие о маестностях Переяславского полка (1729–1731 г.). Харьков, 1896.
- Никончук — Никончук М.В. Матеріали до лексичного атласу української мови (Правобережне Полісся). Київ, 1979.
- НПК — Новгородские писцовые книги, изданные Императорской археографической комиссией. Т. V: Книги Шелонской пятины. СПб., 1905.
- ОКІУМ — Ономастична картотека Інституту української мови НАН України.
- ОСВГ — Областной словарь вятских говоров. Вип. 4. Киров, 2006.
- ПМП — Присяга Миргородського полку 1718 року. Київ, 2012.
- СБГ — Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча. Укл.: Ю.Ф. Мацкевіч (рэд.), А.І. Грынавецкене, Я.М. Рамановіч і др. Т. 2. Мінск, 1980.
- СГУ — Словник гідронімів України. Київ, 1979.
- СНМ ПГ — Списки населенных мест Российской империи по сведениям 1859 года, сост. и изд. Центральным статистическим комитетом министерства внутренних дел. Т. XXXIII: Полтавская губерния. СПб., 1862.
- СР — Селянський рух на Україні 1826–1849 рр.: Зб. документів і матеріалів. Київ, 1985.
- СРНГ — Словарь русских народных говоров. Вип. 8. Ленинград, 1972.
- СУМ — Словник української мови. Т. III. Київ, 1972.
- Тарифи — Тарифи подимного податку, сеймикові лауди і люстрації Київського воєводства першої половини XVIII століття. Біла Церква, 2014.
- УРЕС — Український радянський енциклопедичний словник. Т. 1. Київ, 1966.
- Черепанова — Черепанова Е.А. Народная географическая терминология Черниговско-Сумского Полесья. Сумы, 1984.
- ЭССЯ — Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд. Вип. 1—. Москва, 1974—.
- Яшкін — Яшкін І.Я. Слоўнік беларускіх мясцовых геаграфічных тэрмінаў: Тапаграфія. Гідралогія. Мінск, 2005.
- Boryś — Boryś W. Słownik etymologiczny języka polskiego. Kraków, 2005.
- NMP — Nazwy miejscowe Polski: Historia. Pochodzenie. Zmiany. T. IV. Kraków, 2001.
- Rulikowski — Rulikowski E. Opis powiatu Wasylkowskiego pod względem historycznym, obyczajowym i statystycznym. Warszawa, 1853.
- SG — Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. T. I–XV. Warszawa, 1880–1902.

- SJP — Słownik języka polskiego. Pod red. J. Karłowicza, A. Kryńskiego, W. Niedźwiedzkiego. T. I–VIII. Warszawa, 1900–1927.
- SN — Słownik nazwisk współcześnie w Polsce używanych. Kraków, T. 1–10. 1992–1994.
- Їdz. — Źródła dziejowe. T. I–XXVI. Warszawa, 1876–1915.

ЛІТЕРАТУРА

1. Железняк І.М. Історія літописного *Мутижирь*. *Мовознавство*. 1974. № 3. С. 61–65.
2. Железняк І.М. Назви населених пунктів Київщини (історичний погляд). *Культура слова*. 1998. Вип. 51. С. 66–70.
3. Казлова Р.М. Беларуска і славянська гідронімія. Праславянські фонд. Т. II. Гомель, 2002.
4. Карпенко О.П. Гідронімікон Центрального Полісся. Київ, 2003.
5. Тищенко К.М. Забуті габри-вигнанці. Україна. *Наука та культура*. 2009. Вип. 35. С. 218–248.
6. Толстой Н.И. Славянская географическая терминология: Семасиологические этюды. Москва, 1969.
7. Nazwy miejscowe Polski: Historia. Pochodzenie. Zmiany. T. IV. Kraków, 2001.

LEGEND

- АМГ — Popov, N.A., & Samokvasov, D.Ya. (Eds.). (1890). *Acts of the Moscow State* (Vol. 1). Sankt-Petersburg: Akademia Nauk (in Russian).
- Арандаренко — Arandarenko, N.I. (1852). *Notes on the Poltava Province composed in 1846* (3 parts, Part 3). Poltava (in Russian).
- АТУ — Kyrnenko, V.I., & Stadnyk, V.I. (1987). *Ukrainian SSR: Administrative and territorial organization on January 1, 1987*. Kyiv: Holovna Redaktsiya Ukrayin-s'koyi Radians'koyi Entsyklopediyi (in Ukrainian).
- АЮЗР — *Archive of Southwest Russia* (Vol. 1–3). (1859–1914). Kyiv: Vremennaya Komissia dla Razbora Drevnikh Aktov [...] (in Russian).
- ВУР — *Reunification of Ukraine with Russia: Documents and materials* (Vols. 1–3). (1953). Moscow: Akademia Nauk SSSR (in Russian).
- ГЕУ — Marinich, O.M. (Ed.). (1993). *Geographical Encyclopedia of Ukraine* (3 vols., Vol. 3). Kyiv: “Ukrayin's'ka Radians'ka Entsyklopediya” im. M.P. Bazhana (in Ukrainian).
- Горпинич — Horpynych, V.O., & Babii, Yu.B. (2004). *Surnames of the Middle Dnieper: Dictionary (Onomastics and appellatives)*, 20. Dnipropetrovsk: Porohy (in Ukrainian).
- Грінченко — Hrinchenko, B. (Ed.). (1907). *Dictionary of the Ukrainian language* (Vol. 1). Kyiv (in Ukrainian).
- Даль — Dal, V.I. (1865). *Explanatory dictionary of living Great Russian* (Vol. 2). Moscow: Izdatel'stvo Obshchestva Liubiteley Rossiyskoi Slovesnosti (in Russian).
- Дьякова — Diakova, V.I., Khitrova, V.I. (2009). *Dictionary of geographical vocabulary of the Voronezh region (With historical comments)*. Voronezh: Voronezhskii Gosudarstvennyi Universitet (in Russian).
- ЕСУМ — *Etymological dictionary of the Ukrainian language* (in 7 vols., Vols. 1–6). (1982–2012). Kyiv: Naukova Dumka (in Ukrainian).
- ККПС — Nimchuk, V.V. (Ed.). (1991). *A book of the Kyiv Sub-Chamber Court (1584–1644)*. Kyiv: Naukova Dumka (in Ukrainian).
- КПУ КО — Herasimov I.A. (Ed.) *A book of a memory of Ukraine: Kirovohrad region* (Vol. 1). (1995). Kirovohrad: Tsentral'no-Ukrainskoe Izdatel'stvo (in Russian).
- Лисенко — Lysenko, P.S. (1974). *Dictionary of Polissia dialects*. Kyiv: Naukova Dumka (in Ukrainian).
- Ляскоронский — Liaskoronskii, V. (1897). *Foreign maps and atlases of the 14th and 17th centuries related to South Russia*. Kyiv (in Russian).

- МСУ — Bolhov, V. (Ed.). (2011). *Cities and villages of Ukraine: Kyiv region. Historical and local lore essays* (Vol. 2). Kyiv (in Ukrainian).
- Мякотин — Miakotin, V. (1896). *General investigation on the incidents of the Pereyaslavl' regiment (1729–1731)*. Kharkiv (in Russian).
- Никончук — Nykonchuk, V. (1979). *Materials for the lexical atlas of the Ukrainian language (Right Bank Polissia)*. Kyiv: Naukova Dumka (in Ukrainian).
- НПК — *Novgorod scribe's books* (Vol. 5: Books of the Shelon Five). (1905). Sankt-Petersburg: Imperatorskaya Arkheologicheskaya Komissia (in Russian).
- ОКІУМ — *Onomastic Card Index of the Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine* (in Ukrainian).
- ОСВГ — Smetanina, Z.V. (Ed.). (2006). *Regional dictionary of Viatka dialects*. (Vol. 4). Kirov: Konnektika (in Russian).
- ПМП — Virs'kyi, D., Moskalenko, R. (Eds.). (2012). *Oath of Myrhorods'kyi regiment 1718*. Kyiv: Instytut Istoriyi Ukrayiny (in Ukrainian).
- СБГ — Matskevich, Yu.F., Hrynavetskene, A.I., Ramanovich, Ya.M., Chabiaruk, A.I., Barodzich T.V., Arashonkava H.U. ... Hlushkoŭska Ia. (Eds.). (1980). *Dictionary of Belarusian dialects of northwestern Belarus and its borders* (Vol. 2). Minsk: Navuka i Těkhnika (in Belarusian).
- СГУ — Nepokupnyi, A.P., Stryzhak, O.S., & Tsiluiko, K.K. (1979). *Dictionary of hydronyms of Ukraine*. Kyiv: Naukova Dumka (in Ukrainian).
- СНМ ПГ — Shtiglits N. (1862). *Lists of populated areas in the Russian Empire on the evidence of 1859* (Vol. 33: *Poltava Province*). Central'nyi Statisticheskii Comitēt Ministerstva Vnutrennikh Del (in Russian).
- СР — Baran, V.P., Boriak, H.W., Butych, M.I. (Eds.). (1985). *A peasant movement in Ukraine in 1826–1849: Collection of documents and materials*. Kyiv: Naukova Dumka (in Ukrainian).
- СРНГ — Filin, F.P., Sorokoletov, F.P. (Eds.). (1972). *Dictionary of Russian folk dialects* (Vol. 8). Leningrad: Nauka (in Russian).
- СУМ — Bilodid, I.K. (Ed.). (1972). *Dictionary of the Ukrainian language* (Vol. 3). Kyiv: Naukova Dumka (in Ukrainian).
- Тарифи — Zhemenets'kyi, K., Chernet's'kyi, Ye., Yuzvikevych, P., & Shymchuk, V. (Eds.). (2014). *Tariffs of the chimney tax, sejm laudas, and lustrations of the Kyiv voivodeship of the first half of the 18th century*. Bila Tserkva: Oleksandr Pshonkivs'kyi (in Ukrainian).
- УРЕС — Bazhan, M.P. (Ed.). (1966). *Ukrainian Soviet encyclopedic dictionary* (Vol. 1). Kyiv: Akademiya Nauk Ukrayins'koyi RSR (in Ukrainian).
- Черепанова — Cherepanova, E.A. (1984). *Folk geographical terminology of the Chernihiv-Sumy Polissia*. Sumy (in Russian).
- ЭССЯ — Trubachev, O.N. (Ed.). (1974). *Etymological dictionary of Slavic languages: Common Slavic lexical fund* (Vol. 1). Moscow: Nauka (in Russian).
- Яшкін — Yashkin, I.Ya. (2005). *Dictionary of Belarusian local geographical terms: Topography. Hydrology*. Minsk: Bielaruskaia Navuka (in Belarusian).
- Боры́с — Boryś, W. (2005). *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Cracow: Wydawnictwo Literackie (in Polish).
- NMP — Rymut, K. (Ed.) (2001). *Nazwy miejscowe Polski: Historia. Pochodzenie. Zmiany* (Vol. 4). Cracow: PAN (in Polish).
- Rulikowski — Rulikowski, E. (1853). *Opis powiatu wasyłkowskiego pod względem historycznym, obyczajowym i statystycznym*. Warsaw (in Polish).
- SG — Sulimierski, F. (Ed.). (1880–1902). *Słownik geograficzny królestwa polskiego i innych krajów słowiańskich* (Vols. 1–15). Warsaw: Nowy Świat (in Polish).
- SJP — Karłowicz, J., Kryński, A., & Niedźwiedzki, W. (Eds.). (1900–1927). *Słownik języka polskiego* (Vols. 1–8). Warsaw (in Polish).
- SN — Rymut, K. (Ed.). (1992–1994). *Słownik nazwisk współcześnie w Polsce używanych* (Vols. 1–10). Cracow (in Polish).
- Żdz. — Jabłonowski, A. (Ed.). (1876–1915). *Źródła dziejowe* (Vols. 1–26). Warsaw (in Polish).

REFERENCES

1. Zheliezniak, I.M. (1974). A history of the chronicle name of *Mutyzhyr*. *Movoznavstvo*, 3, 61–65 (in Ukrainian).
2. Zheliezniak, I.M. (1998). Names of settlements in the Kyiv region (Historical view). *Kultura Slova*, 51, 66–70 (in Ukrainian).
3. Kazlova, R.M. (2002). *Belarusian and Slavic hydronymy. Common Slavic Fund* (Vol. 2). Gomel (in Belarusian).
4. Karpenko, O.P. (2003). *Hydronymicon of Central Polissya*. Kyiv: KYI (in Ukrainian).
5. Tyshchenko, K.M. (2009) Forgotten gabry-exiles. Ukraine. *Nauka ta Kultura*, 35, 218–248 (in Ukrainian).
6. Tolstoi, N.I. (1969). *Slavic geographical terminology: Semasiological sketches*. Moscow: Nauka (in Russian).
7. Rymut, K. (Ed.) (2001). *Nazwy miejscowe Polski: Historia. Pochodzenie. Zmiany* (Vol. 4). Cracow: PAN (in Polish).

Статтю отримано 23.03.2021

Olga Karpenko, Doctor of Sciences in Philology, Leading Researcher
in the Department of History of the Ukrainian Language and Onomastics,
Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine
4 Hrushevs'kyi St., Kyiv 01001, Ukraine
E-mail: olga.petrivna.karpenko@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-5522-2565>

ONOMASTIC HERITAGE IN DIACHRONY:
ON THE MATERIAL OF OIKONYMS IN THE KYIV REGION

This article is devoted to the issues of historical oikonyms, whose general background is illustrated by etymological comments on specific examples from the oikonymicon of the Kyiv region. The etymology of an oikonym is not limited to the analysis of the etymon but also refers to the development of a particular word in general. Conceivably, reconstruction of the original oikonymicon is hardly possible, but a new discovery, even the attestation of a hitherto unknown re-naming contributes to furthering our knowledge about the onomastic heritage.

The article presents fragments of word-formation and etymological research relatable to the Kyiv region. The author reconstructs some Proto-Slavic forms, fills gaps in practically destroyed lexical nests, and looks in the lost appellatives and anthroponyms. Since the disappearance of words from the historical vocabulary is natural, the lexical basis of the onym, e.g., *Berezan*, *Deremezna*, *Shkneva*, largely remains almost the only evidence of plausible East Slavic features. The author uses the comparative-historical (etymological) method and the method of internal reconstruction. This is a reliable way not only to reconstruct the lost lexical structure of the language and local dialect rarities tending to enrich the lexicon but also to discover ethnic movements and migration processes of the population on both the right and left banks of the Dnieper River.

Keywords: *oikonym, etymology, word-forming model, anthroponym, appellative.*

<https://doi.org/10.15407/ukrmova2021.02.076>

УДК 811.161.2'282

Л.Я. КОЛЕСНИК, кандидат філологічних наук,
науковий співробітник відділу діалектології,
Інститут української мови НАН України
вул. М. Грушевського, 4, м. Київ, 01001
E-mail: nezabydka.86@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-3321-2942>

ПОКУТСЬКІ ГОВІРКИ НА ТЛІ ЛІТЕРАТУРНОГО СТАНДАРТУ¹

У статті проаналізовано динаміку фонетичних і граматичних рис покутських говірок, оскільки саме вони окреслюють їх як цілісний мовний обшир. Наголошено на локальних фонетичних і граматичних особливостях, притаманних лише цьому мовному локусу. Виявлено збереженість окремих рис у мовленні мешканців сіл старшого та середнього покоління попри високий рівень впливу літературної мови, насамперед через шкільну освіту. Окреслено тип взаємодії діалекту й літературного стандарту.

Ключові слова: діалект, літературний стандарт, покутські говірки, мовна динаміка.

Питання взаємозв'язків діалектів і літературної мови завжди було одним із пріоритетних у діалектологічних дослідженнях². Увагу вчених привертала ті риси діалектів, які протиставляли їх літературному стандарту та виокремлювали на тлі інших говорів української мови.

Покутські говірки української мови поширені на порівняно незначній території, а саме в південно-східній частині Івано-Франківської області (Снятинський, Городенківський, Коломийський, Тлумацький, північно-східна частина Богородчанського, Надвірнянського та Косівського районів). Вони належать до галицько-буковинської групи говорів південно-західного наріччя. Складність дослідження цих говірок полягає в тому,

¹ Статтю написано в межах планової теми Інституту української мови НАН України «Народна мова і літературний стандарт» (державний реєстраційний номер 0120U0001888).

² Про типи взаємодії діалектів і літературної мови див. докладну статтю Т.В. Назарової [12].

що досі немає одностайної позиції щодо їх окремішності (докладно див. у нашому попередньому дослідженні [9]), дослідники так чи інакше наголошували на неоднозначності у виділенні власне покутських і власне буковинських говірок, перехідності покутських говірок і неточності їхніх меж [1: 220–221; 6: 523–524]³. Тому власне покутські говірки майже не були об'єктом окремого вивчення, їх аналізували як перехідні до гуцульських говірок або суміжні з наддністрянськими чи буковинськими говірками.

Цій проблемі була присвячена ґрунтовна праця Б.В. Кобилянського, однак у ній автор зацентрував більшою мірою на з'ясуванні межі між гуцульським і покутським говором та проникненні діалектних елементів покутського говору в літературну мову через художній дискурс. Дослідник зазначав: «Східнокарпатський (гуцульський) і покутський діалекти під впливом української літературної мови, яка ... глибоко проникла в підгірські і карпатські села через школу, пресу, радіо, кіно і т. д., також починають поступово втрачати свої специфічні особливості і зливатися із загальнонародною літературною мовою...», хоча й додав далі, що «фонетичні, граматичні і лексичні особливості цих говорів можуть багато нового сказати про історичний розвиток загальнонародної мови» [8: 140].

Усього на два роки раніше, 1954 р., побачило світ важливе джерело дослідження цих говірок — праця Костя Кисілевського «Надпрутський говір», опублікована в Нью-Йорку в ЗНТШ [7]. Автор докладно описав фонетичні, морфологічні, синтаксичні особливості покутських говірок, подав значний пласт діалектної покутської лексики. Матеріал цієї розвідки представляє синхронний зріз майже столітньої давності⁴.

На жаль, нині спостерігаємо брак сучасних досліджень, присвячених покутським говіркам. О. Гавадзин у статті схарактеризувала стан дослідження покутського ареалу, зокрема докладніше зупинилася на працях, присвячених лексиці говірок (переважно побутової сфери). У висновкових тезах дослідниця зауважила, що в дослідженні динаміки говірок Покуття сьогодні зроблено лише перші кроки [2: 23–24]. Рідну покутську говірку с. Ковалівка Коломийського району Івано-Франківської області як систему описав М.П. Лесюк [11], який долучився і до вивчення динамічних поцесів у говірках, зокрема тих, що побутують на Прикарпатті: гуцульських, покутських, наддністрянських, бойківських, лемківських, описав насамперед спільні для них фонетичні й морфологічні риси [10].

Метою статті є з'ясування відношення покутських говірок до літературної мови та інших суміжних говірок, виявлення мовної динаміки в цьому ареалі. Для її досягнення видається необхідним схарактеризувати особливості мовного ландшафту на сучасному етапі функціонування

³ К.Ф. Герман, характеризуючи атлас українських говірок Буковини, однією із проблем, які він покликаний розв'язати, називає «визначення різниці між буковинськими та покутськими говірками» [3: 31].

⁴ У статті апелюємо до цієї праці як реєстру поширених у покутських говірках (на час дослідження) явищ, однак висновки статті ґрунтуються винятково на оригінальному авторському матеріалі та власних спостереженнях.

говірок і літературного стандарту, з'ясувати, якою мірою виокремлені раніше риси представлені в мовленні діалектоносіїв (збережені або навпаки вже втрачені на сучасному етапі). У цьому новизна запропонованого дослідження. Теоретичне значення роботи полягає в тому, що глибокий аналіз діалектних рис покутських говірок створює підґрунтя для кваліфікації їх як окремого говору.

Матеріалом дослідження стали авторські записи усного спонтанного діалектного мовлення з 18 говірок Снятинського району Івано-Франківської області⁵, здійснені впродовж 2008–2018 рр., представлені як затранскрибовані тексти (понад 25 а.а.). Вони поповнили текстотечку українських говорів та Український діалектний фонофонд, у чому вбачаємо практичну значущість роботи. До студії залучено опубліковані матеріали початку ХХ століття⁶, фольклорні записи (ЗД), листи діалектоносіїв (ОА)⁷, лінгвогеографічні джерела (АУГПБ; карти, додані до описових праць).

Основним у дослідженні є зіставний метод; для виявлення визначальних говіркових рис у текстах використано метод суцільної вибірки.

Закономірно, що фонологічна система має закритий характер, морфологічна належить до мало відкритих, а лексико-семантична система є найбільш відкритою [4: 16]. Давні, питомі фонетичні риси (зрештою, як і риси інших мовних рівнів, які є динамічнішими) значною мірою формують мовний портрет досліджуваних говірок.

К. Кисілевський виокремив такі ізофони, властиві покутським говіркам⁸:

1) перезвук⁹ *-ьа>-ье, -ьи, і* в різних позиціях. У записаних текстах зафіксовано послідовне виявлення цього перезвуку за таких умов:

а) після *д, т, з, с, ц, л, н, дз, р*: *бин'д'ек* (Пп), *д'ек* (Зб), *д'екувати* | *Богу* (Ввч), *жи'т'е* (Пп), *з'ет'* (Бл, Ввч, Гн, ДлЗ, Зб, Іл, Пдв, Пп, Рдн, Рс), *у'з'ети* (*у'з'ети*) (Ввч, Гнк, Зб, Збр, Ус, Хл), *у'с'еко* (Пп), *ш'ій'с'ет'* (Хл), *тел'е* (Ввч), *ч'ел'едник* (Зб), *м'н'есо* (Ввч, Зб, Збр), *гор'н'ета* (Зб), *бан'ек* (Хл), *близн'етка* (Іл), *кн'ез'* (Бл, Ввч, Гн, Збр, Пдв, Рс, Стц, Хл), *убран'е* (Рдн), *Сн'етин* (Зб, Пп), *захорон'ети* (Зб), *зм'ін'етиси* (Ввч), *пом'ін'етиси* (Ус), *р'ед* 'ряд', 'порядок' (Зб, Збр, Рдн), *пор'едок* (Зб, РП), *ур'едоўник* (Зб), *ур'еду|вати* (Пдв, РП, Ус), *п'редиво* (Бл), *у сн'р'етку* (Вв), *з'м'ір'ети* (Стц); *ст'и'гали* (Ввч), *л'и'гайи* (Ввч, Рс), *л'и'ш'итиси* (Ус), *в'ідр'идити* (Пп);

⁵ Список н. пп. див. в кінці статті; 5 н. пп. додано із дослідження К. Кисілевського.

⁶ Етнографічні праці Івана Голубовича та його дружини Олени — учителів та активістів громадського життя, які працювали на Снятинщині на початку ХХ ст. Їхні статті опубліковано за сприяння В. Гнатюка в «Матеріалах до української етнології» 1918–1919 рр.

⁷ Листи Проскурняк (Дідух) Євдокії Іллівни, мешканки с. Русів Снятинського району Івано-Франківської області, до сестри Проскурняк (Галинчук) Катерини Іллівни (1956–1958 рр.) (ОА). Оригінали зберігаються в особистому архіві Проскурняк (Дідух) Євдокії Іллівни.

⁸ У статті послуговуємося термінологією автора.

⁹ Докладно поширення цього явища в говірках Прикарпаття, зокрема й покутських, та історичні передумови його виникнення проаналізував М.П. Лесюк [10: 28–29].

↓*des*'it' (Зб), ↓*двац*'ік' (Рдн), ↓*кол*'іда (РП), ↓*кол*'ідувати (Пп), ↓*вир*'іжати (в'і-
р'еж'ети) (Збр, Ус), ↓*ур*'ідово (Рдн), ↓*коло цвинтар*'і (Бл), ↓*запр*'ігати (Збр);

б) після *ж, ч, ш, дж, й*: ↓*ж*'ел' (Хл), ↓*ч*'ес (Ввч, Рдн), ↓*ч*'есом (Бл), ↓*до того*
↓*ч*'ісу (Бл), ↓*за*'ч'ети (Ввч), ↓*в'ін*'ч'ети (Ус), ↓*Туч*'упи (Збр), ↓*к'ін*'ч'ийеси (Пп);
↓*ли*'ш'ети (↓*ли*'ш'ити) (Ввч, Пдв, Хл), ↓*м'іш*'ети (Пп), ↓*м'іш*'етиси (Рдн), ↓*м'і-*
↓*ш*'ениї хор (Рдн), ↓*садж*'і 'сажа': ↓*нас*'ідала ↓*садж*'і ў *пе*'чи (Бл);

в) після сполучення *губний* + *й*: ↓*дере*'уїен:иї (Бл), ↓*пїет*' (Гнк, Зб), ↓*зїе-*
↓*зок* (Вв), ↓*зїезна* 'зв'язкова' (Ввч), ↓*їїез*'ки (Зб), ↓*їїе*'зати (Зб) ↓*їїе*'затиси 'за-
сновуватися': ↓*кол*'госп ↓*їїе*'заўси (Гнк), ↓*пере*'їїезувати (Кж, Ус), ↓*обїе*'уїети
(Зб), ↓*роз*'їїезувати (Стц), ↓*зароб*'їети (Зб, Збр, Іл), ↓*оброб*'їети (Пдв, Ус);

г) після сполучення *губний* + *л*: ↓*в'іроб*'л'ели ↓*ку*'жух'і (Вв), ↓*роб*'л'е *пор*'е-
↓*док* (Рдн);

г) після *св*: ↓*с*'в'ето (Зб, Рдн), ↓*св*'ітети^е (Пп), ↓*Зил*'ен'і ↓*с*'в'ета (Зб, Збр),
↓*св*'ітїї *Пет*'ро (Хл), ↓*на с*'у'того *Нико*'лая (Вв), ↓*на* 'першїї *Св*'ітїїї 'веч'ір
(Пдв, РП).

Зміну *a > i* в Н. в. одн. іменників жіночого та середнього роду зафік-
совано лише в говірці с. Балинці (перехідній до наддністрянських): ↓*кож-*
↓*да газ*'дин'і (Бл), ↓*газ*'дин'і з'нала (Бл), ↓*иш*'ла *газ*'дин'і *сама* (Бл), ↓*нен*'і ↓*мо*'я
(Бл), ↓*к*'лоч'і з *коло*'пен' (Бл).

2) диспалаталізація *сь* до *с*:

а) у прикметниках і прислівниках зі суфіксами *-ськ-, -зьк-, -цьк-*: ↓*сил*'-
↓*с*'киї (Збр, Іл, Пп, Ус), ↓*пол*'скаї пан (Рс), ↓*ел*'іта *бандер*'їўска (Ввч), ↓*ра-*
↓*д*'анскаї *стил*' (Кж), ↓*воїна аўстр*'їйска (Іл), ↓*за Фран*'к'їўском (Пп), ↓*зна*'ї
↓*жи*'д'їўску / і ↓*пол*'ску / і н'їмецку / і *фран*'цузку *мову* (Пдв), ↓*по*'н'їўск'і ↓*д*'іти
(Зб), ↓*наро*'доўскаї ↓*к*'л'учник (Зб), з *бо*'гацкогo ↓*роду* (Бл), ↓*на х*'лопскаї ↓*ро*'зум
(РП), ↓*по* 'лемк'їўски (Гнк);

б) у словах *дес, хтос, шос*: ↓*дес* (Бл, Пдв, Пп, Ус): ↓*машина дес* у *кот*'рогос
↓*була* (Ус); ↓*хтос* (Бл, Гнк, Зб, Іл, Рдн, Ус): ↓*хтос* ↓*буд*'и *пи*'тати (Зб); ↓*шос* (Зб,
Пдв, Рс): ↓*одна шос* *си* ↓*зак*'л'ела (Пдв). Хоч у говірці села Рудники послідов-
но фіксуємо палаталізовану частку *-сь*: ↓*шос*' *по*'радити *т*'рох'і (Рдн);

3) диспалаталізація звука *ц* у суфіксі *-цьк-* та іменниках із кінцевим
ц: ↓*х*'лопиц (Пдв, Рдн, РП, Рс), ↓*н*'імец (Зб), ↓*м*'іс'ац (Ус), ↓*к*'інец (ко'нец) (Бл,
ДлЗ, Зб, Стц), ↓*бандеровец* (Гнк), ↓*боханец* (Бл), ↓*кагинец* (Бл), ↓*палиц* (Збр),
↓*данец* (Зб, Іл), ↓*сонца* (Ус), з ↓*Балинец* (Бл), ↓*вулиця* (Рдн, Хл), ↓*на* 'лавици
(Іл), ↓*ца* *моло*'дица (Ус), ↓*по-*моло'дицки (Зб, Іл);

4) палаталізація шиплячих, що виступає послідовно в усіх позиціях:
↓*ме*'ж'а (Хл), ↓*руж*'а (Зб), ↓*ж*'ети (Бл), ↓*ж*'ил' (Іл); ↓*т*'рич'ит' *ч*'іт'вертого (Хл),
↓*до ч*'іт'вертої *к*'л'аси (Гнк), ↓*г*'ї'ч'ета (Хл), ↓*н*'і'ч'о (Хл), ↓*ск*'ін'ч'ела і ↓*зак*'ін'ч'ела
(Хл), ↓*кри*'ч'ит (Хл), ↓*клас кри*'ч'еў (Бл), ↓*в*'іс'їл'е *зач*'їнайеси (Ус), ↓*ц*'їлії *ч*'ес
(Зб, Рс), ↓*ч*'исна (Іл); ↓*б*'ірш'а а *їа* 'мен'ч'а (Хл), ↓*с*'тарш'а (Зб, Пп), ↓*наш*'а
(Рдн, РП), ↓*перш*'а (Гнк, Рдн), ↓*ш*'іс'ливо (шч'іс'ливо) (Рдн, РП), ↓*ли*'ш'ети (Бл);

5) палаталізація *р* в іменниках з кінцевим м'яким *р* не всюди послідов-
на: пор. ↓*ди*'ректор' (Бл, Гнк, Пп, Рс) (відзначаємо паралельне вживання
навіть у мовленні одного діалектоносія: ↓*м*'її *ди*'ректор *ш*'коли^е // ↓*ди*'ректор'
(Гнк)), ↓*св*'ічениї *ц*'винтар' (ц'винтар') (Гнк, Пп), ↓*в*'еликий *ба*'зар' (Пдв);

б) епентеза **н**: *памн'е|тати (памн'і|тати)* (Бл, Гнк, Збр, Пдв, Хл): *памн'е|тайу с'імн'а ў нас* *була ве|лика* (Хл); *в'імн'е* (Рс): *корова* *дужи в'імн'е* *засту|дила* (Рс). Однак паралельно фіксуємо форми і без неї¹⁰: *ни за* *нашої* *памй|тати* (Бл, Кж), *памйе|тати* (Гнк, Зб, Іл, РП, Рс, Ус, Хл): *йа ни памйе-|тайу* *Аўстр'ійі* (Іл);

7) м'які **к'**, **г'**, **х'** перед **і**, **е**: *груш|к'е* (Пп), *к'ида|йеси* *д|рош'і* (Ус), *л'уди* *к'іру|вали* (Іл), *в'ітир* *к'івайе* (Бл), *пос'і|гни* *у к'ішен'у* (Збр), *строж|о* *в'і* *вер'х'е* (Ус), *погру|зилися* *ў па|латк'і* (Зб), *т|рох'і* (Бл, Пп);

8) зміна **т'** → **к'**: *к'істо* (Бл), *к'ітка* (Ввч, Зб, Збр), *к'іт'ун* (*к|т'ун*) (Збр, Пп), *ш'іск'* (Ус), *д|вац'ік'* (Хл), *пйек'* *р|ок'іў* (Збр), *пйек'сот* (Пп), *ў* *хак'і* (Олш, Хл), у «*Прос|в'ік'і*» (Ус), *ў к'ур|м'і* (Пп), *ў марк'і* (Пп), *хо|к'іти* (Пдв), *п|рок'іў* *сонца* (Ус), *на|решк'і* (РП, Хл), *жи|к'а* (*жи|к'е*) (Пп, РП, Рс), *ширск'ан'і* *к|ліми* (Зб), *од'аг* *на смерк'* (РП). Попри те, що ця риса є частотною, трапляється паралельне вживання — з переходом і без: *наік'* (Ввч, Гнк, Збр, Пп, Хл); *наіт'* (Бл, Ввч, Гнк, Зб, Пдв, Рдн, РП, Ус): у *ш|кол'і* *то ни* *було ба|гато* *наіт'* *на|ук* (Бл), *наіт'* *стац'ійі* *ни* *було* (Зб);

9) зміна **д'** → **г'**: *г'ек* (Рдн), *Богу* *г'екувати* (Пп, Ус), *г'іти* (Хл), *г'іўка* *шо г'івоч'ет* (Хл), *хтони|бур'* (Пп), *три ни|д'іли* (Рдн), *ў поне|г'іўнок* (Хл), *по* *мог'і* (РП), *до На|г'ійі* (Олш), *на го|рог'і* (Гнк), *за Ра|г'аншчини* (Гнк), у *Ка|нар'і* (Рс), *з|г'ібний* (РП), *вир'іти* (Ввч, Пп), *г'іли|ти* (Ввч), *си|г'іти* (Гнк, Зб, Пдв).

Ці фонетичні ознаки мають регулярний прояв у мовленні покутян, вони протиставляють покутські говірки літературному стандарту¹¹.

К. Кисілевський зацентрував на одному цікавому явищі, притаманно-му цій групі надпрутського говору, й зауважував: «артикуляційна близькість звуків **ть** до **кь** спричинила теж регресивну асиміляцію у словах: *батько*, *банька*, *молоденька*, *донька*, *ненька*, *козаченько*, що виявляється в таких формах: *батьтьо* до *баттьо* (Т, Нов, Дж), *за бантью*, *з бантьями* (Нов), *донтьа*, *донтьу* (Іл), *неньтьо* (Т), *рученьтьями* (Трі), *тоненьтьи* (Трі), *молоденьтьа*, *козаченьтьу* (Т), *скриньтья* (Ви). Ця ізофона обмежена лише до східнонадпрутської групи говірок» [7: 20–21]. Приклади такої зміни зафіксовано й у матеріалах Олени Голубовичевої, яка записала весільний обряд у селі Іллінці на Снятинщині (Іл)¹². Чимало випадків такої зміни збережено в обрядових весільних піснях: *ой куди ти, молоденьтя, ходила, шо так твоя головоньтя зацвила? Я ходила, мій дедіку (неньтьо), в вишневий сад тай на мою головочку весь цвіт внав; ходит туди молоденьтя з тихоньтя, за нев, за нев єї дедик з близоньтя; ой ми гаразд, неньтьо, гаразд, будеш мати зетя зараз; дедя сина виріжєє гей рано, рано, дедя сина виріжєє та ранесеньтьо; Ой до Львова дороженьтя, до Львова; Прийшов молодий тай найшов, узєв за рученьтю тай пішов; виводимо друженьтю з*

¹⁰ Хоча К. Кисілевський у свій час кваліфікував її як постійну.

¹¹ Докладний опис окремих фонетичних явищ сучасних покутських говірок становить перспективу нашого дослідження.

¹² Подаємо в орфографії дослідниці.

застіля; куда наш **батьтьо** ішов, тудя васильчик зійшов; наша молода **вгід-
ненья**, **раненьтьо** вставала, **тоненьтьо** попрідала, усім рідним дари дала
(Голуб.: 184–192).

Варто наголосити, що такі приклади відзначено не лише у фольклор-
них записях, напр., *просе насамперед сісідів, фамілію, **батьтя**, матку і
попа, **молоденьтя** дедикови декує* (Голуб.: 190). Ці матеріали доповнюють
спостереження дослідника, розширюючи репертуар назв, у яких можлива
подібна асиміляція.

На сучасному етапі функціонування говірок описане явище спосте-
режено лише в окремих селах Снятинського району Івано-Франківської
області. У текстах удалося виявити такі зразки: з *дон'т'оу' / з дон'т'оу' баба
вернуласи* (Вв), *молоден'т'а* (Прт), *дон'т'а* (Прт).

Затранскрибовані тексти спонтанного діалектного мовлення засвід-
чують поширення укання в покутських говірках: *вуд'а* (Хл), *ру'бота* (ро'-
бота) (Гнк, Збр, Іл, Хл), *уб'ід* (Зб, Рдн), *кур'ова* (Рс), *о'л'ій* (Бл), *пійут рум*
(Іл), *пумо'гау' ї хат'і* (Вв), *не було помуч'і нам* (Пп), *рузумній* (Вв),
губорити (*губори'ти*) (Ввч, Гнк, Зб, Пп, Рдн, РП, Хл), *п'утому* (Збр, Пп,
Рдн), *дуд'одому* (Хл), *убид'войи* (Пп), *уб'ходитси* (Рдн), *Бог ро'зу'м'іє* (Рдн),
гуду'вати (Збр, Рс), *їа те'бе згуду'вала* (ЗД)¹³, *їа ни у'жен'уси* (Пдв).

Серед несистемних фонетичних ознак, які виділив К. Кисілевський,
у сучасних говірках засвідчено такі:

1) непослідовне оглушення: *вийшла зам'іш* (Збр), *бліска до'рога* (Ус),
три рази оп'ходит (Ус), *банка стар'ен'ка* (Гнк, РП), *р'ітко* (Олш);

2) афереза **в** — а) відсутність протетичного приголосного у словах, у
яких у літературній мові наявна протеза: *на ос'м'ім роц'і* (Бл, Збр); б) по-
ряд із усталеними в літературній мові формами спостерігаємо слова з
опусканням псевдопротетичного [в], що належить до кореня: *оз'му // їна
воз'мила* (Стц), *воз'му д'і'учину // оз'му їкус* (Пдв). Подібну варіантність
фіксуємо в мовленні одного й того самого інформанта.

3) зміна **ль** на **ї**: *ди'ї'уси* (Пп), *попра'ї'ети* (Ус), *їс'ї'їак'і* (Зб, РП,
Рс): *хендел' на їс'ї'їак'і бок'и* (РП);

4) **ир, ер, ір** із давнього **ри** (напр., *кірниця* і похідні): *кір'ниця*
(к'ір'ниця) (Зб, Збр, Пдв): *у полі кірниченька* (Збр);

5) **е, и** обнижені до **а**: *т'раба* (Гнк, Зб, РП, Рс): *т'раба було робитси
дур'ним* (Гнк);

6) **і** обнижене до **и**. Це явище має нерегулярний характер. Фіксуємо
паралельне вживання форм із **и** та **і**: *инте'ресній // інте'ресна л'удина* (Зб),
ї'инчих цер'к'вах (Рдн) // *зо'їс'ім і'нач'и* (Ус);

7) **а** підвищене до **и**: *ди'леко* (Зб);

8) **о** підвищене до **а**: *начу'вати* (Бл, ДлЗ, Пдв);

9) заступлення звуків **с** — **ш**: *шушка* 'сушка' (Пп), *ш'іш'т* 'шість'
(Зб), *шн'їдан'а* 'сніданок' (Зб), *Ште'фаник* 'Стефанік' (Рс); *сл'уб* 'шлюб'
(Зб, Збр, Іл, Стц, Ус): *з милим до сл'убу не їду* (ЗД).

¹³ Подаємо в орфографії записувача.

У затранскрибованих текстах натрапляємо на приклади синкопи: *йа кау* (Зб, Збр, Пп, Рс). Це явище (як протиставне до гуцульських) відзначав К.Ф. Герман у буковинських і низці покутських говірок (АУГПБ І: к. 270).

Серед ізоморфем надпрутського говору¹⁴, які окреслив К. Кисілевський, у записаних текстах простежуємо окремі частиномовні та словозмінні особливості.

Зокрема, активне вживання в дієслівних формах префікса *ві-* на противагу літературному *ви-* [7: 23]: *в'іво|зити* (Ввч), *в'іслухати* (Хл), *в'іби|рати* (Ус), *в'інисти* (Пп), *в'ібавити* (Іл), *в'ісварити* (Стц), *в'ірубувати* (Збр), *в'іходити* (Бл, Зб), *в'ілі|зти* (Рдн), *в'ісипати* (Олш), *в'ігнати* (Пдв), *в'ітримати* (Гнк), *в'іше|вати* (Рс). Цей префікс фіксуємо й у віддієслівних похідних: *в'іжи|ван'іє* (Ввч), *в'іс|тава* (Зб), *віріжінє в село* (Голуб.: 181).

Важливою морфологічною ознакою покутських говірок є відсутність подовження в іменниках середнього роду на *-іє*: напр., у словах *за|палін'є* (Хл), *зб'іж'є* (Зб, Пп, Рс), *на|с'ін'є* (Бл), *гарбу|зин'є* (РП), *дрант'є* (Іл), *с|п'і|ван'є* (Рдн), *на|праулін'є* (Збр), *пи|тан'а* (Ус), *роспор'а|жин'є* (Ус), *розме|жован'а* (Вв), *покол'ін'а* (*покол'ін'є*) (Пдв, Ус), *родом з За|вал'а* (Ус), *жи|т'а* (Бл, Ввч, Ус, Хл), *убран'є* (Рдн), *на|селін'а* (ДлЗ), *на вихо|ван'а* (Збр).

У системі словозміни іменників варто зацентувати на закінченнях Д. в. *-ови*, *-єви*: *татови* (Збр, Рс), *ди|ректорови* (ДлЗ), *Никола|єви* (Зб), *братови* (Зб), *учителе|ви* (Бл), *си|нови* (Пдв), які властиві й літературній мові. Проширеною морфологічною рисою є закінчення *-и* в М. в. іменників чоловічого і середнього родів: *ў|поли* (Ввч, ЗД, Рс), *ў чо|ўни* (Зб), *на цвинта|ри* (Пдв, Пп), *ў к|в'ітни* (Гнк, Пп), *у За|блотови* (Зб), *у л'і|карни* (РП), *у липни / ў|серпни* (Пдв), *у|верисни* (Рс). За новою редакцією правопису цю рису трактують як відповідну літературному стандартowi.

Іменники й займенники жіночого роду в Ор. в. одн. мають закінчення *-еў*: *ненеў* (Іл), *долеў* (Збр), *палицеў* (Ус), *неў* (Збр, Рдн, Стц); *-уў*: *ка|вулицуў* (Зб), *пара|солицуў* (Зб), *с|мертицуў* (Пдв, РП), *Кат|русицуў* (РП); *-оў*: *мискоў* (Олш), *хатоў* (Ус), *шч'і|ткоў* (Бл), *голо|воў* (*голу|воў*) (Гнк, Ус), *пенсийоў* (Збр), *єлиноў* (Ввч), *Коло|мийоў* (Зб).

Для іменників III відміни в Ор. в. одн. характерна послідовна наявність флексії *-и* у формі Р. в., Д. в., М. в.: *соли* (Збр), *тве|резости* (Ус), *мо|лодости* (Рдн), *бу|їности* (Пдв), *с Тер|ноп'і|л'ської| области* (Ввч), *у Івано-Фран|к'і|ўск'і| области* (Зб) (хоча іменник *область* трапляється також із закінченням *-і*: з *Чирн'і|вецької| област'і* (Ус)).

У сучасних покутських говірках виявлено значну кількість форм двоїни¹⁵: *дв'і|г'і|ўчинц'і* (*д'і|ўчинц'і*) (Зб, Стц, Хл), *дв'і|сист'риц'і* (Збр, Хл), *дв'і|л'і|т'р'і|го|р'і|ўк'і* (Збр, РП), *дв'і|ж'і|нц'і* (Ввч, Пдв, Стц), *дв'і|па|ц'і* (Пп),

¹⁴ Учений назвав досліджувані говірки надпрутським говором, поділивши їх на дві групи — східну й західну. Саме Снятинщину й Кіцманщину він уважав центром східної групи [7: 11].

¹⁵ Прояви цього граматичного явища знаходимо в записах народних обрядових пісень: *на калиночці дві ягодиночі, два вінці на престолці, над головков дві свічечці палали* (Голуб.: 183—184).

дв'ї друзі'ї (Ус), дв'ї ну'в'ісц'ї (Рс), дв'ї пар'ї коніи'ї (Зб), дв'ї ко'з'ї (Зб), дв'ї до'сц'ї (РП), ка'л'іка на обид'в'ї ноз'ї (Пдв), три по'душч'ї (Пдв), ш'тири кл'ас'ї (Бл), ш'тири х'ак'ї (Зб), три ш'к'ір'ї (Ус), три ро'дин'ї (Гнк).

У затранскрибованих текстах трапляються форми пошанної множини щодо батьків, осіб старшого віку або високого соціального стану: ма'ма спик'ли хл'їб (Збр), во'ни (мама) б'ули д'ужи ру'зумн'ї (Вв), ба'ба на'ш'а ка'зали (Гнк), ма'ма ка'зали (Ввч, Ус), ма'ма д'ужи йі л'у'били (Рс), мо'їй г'ед'а ка'зали (Гнк), ме'не кс'ондз стра'шне л'у'били (Ус). Хоч, звичайно, це явище має нерегулярний характер, трапляються контексти без такої форми: ма'ма нас зй'є'зала (Збр). Варто наголосити, що форми пошанної множини зафіксовано не лише в мовленні найстарших людей, а й представників середнього покоління.

Для покутських говірок характерним є послідовне використання кличного відмінка щодо осіб: Га'нус'о, хо'г'ім (Хл), Ма'р'іко, б'удиш си в'їд'а-в'ати? (Рс), к'ухар'ко, ми за'й'ажи'мо кола'ч'ї у' фустку (Ус), н'е, ди'тино (Пдв), с'естро, си зби'раї'ї (Збр), ти, бо'гацкиї'ї си'ну (Збр), йої'ї до'н'ко мо'я, йак л'уде ро'би'ли (Рс), що є ознакою й літературної української мови.

У записях покутських говірок спостережено відсутність розрізнення твердих і м'яких основ прикметників, на відміну від літературної мови: ма'їбу'тних оф'їц'ер'їу'ї (Ус), т'ретій раз (Ус), з ж'итноїї со'ломи (Зб), н'їзна ди'тина (Рс).

Постійною рисою є також усічення закінчень прикметників та присвійних займенників жіночого роду в Д. в. і М. в. одн.: у а'ўст'р'їск'ї'ї ар'мійі (Ус), у С'х'їдн'ї П'рус'їїї (Ус), на дер'жа'ўн'ї ро'б'ок'ї (Зб), по т'атов'ї сист'р'ї (Збр).

Вищий ступінь порівняння прикметників і прислівників у покутських говірках твориться за допомогою суфіксів **-ішч-**, **-іш(°)-**, **-ч(°)-**: су'х'їшчій (Зб), дур'н'їшча (Рдн), ста'р'їшча (Лл), др'їбн'їшче (Зб), н'їзн'їшч'ї (н'їзн'їшче) (Ввч, Гнк), кул'тур'н'їшчи (Ус). Аналітичний спосіб творення ступенів порівняння за допомогою часток **бі'льш**, **менш** не властивий обстеженим говіркам. Поширеною в цій функції, як і в буковинських та гуцульських говірках, є частка **май**, хоч інтенсивність її вживання загалом менша.

Для творення зменшено-пестливих форм прикметників і прислівників використовують суфікси: **-оцьк-**, **-оньк-**, **-еньк-**: др'їбо'ц'киї (Зб), др'їбон'киї (Зб), мн'а'кон'киї (Пдв), бли'зен'к'о (Пп), сла'бон'киї (Зб), мн'а'кон'киї (Пдв).

У діалектних оповідях трапляються стягнені форми займенників у непрямих відмінках: мо'му чо'лов'їку (Бл), мо'її сест'ри (Ус), зафіксовано давню форму Зн. в. жіночого роду: про н'у (Зб, Пдв, Рдн)¹⁶. Особовий займенник *вона* поширений у варіанті *ўна* (Прт, Рдн, РП).

Частотними у тканині усного діалектного тексту є вказівні займенники з наростками **о**, **во**, що є ознакою говіркового мовлення¹⁷: це'о (Пп), це'во (Стц), цеї'во (Зб); отак'е'во (РП).

¹⁶ К. Кисілевський констатував, що вживання займенників у скорочених формах було дуже поширеним на час записування його матеріалів. Нині фіксуємо релікти цього явища.

¹⁷ На поширення таких форм у покутських говірках на противагу іншим указував М.М. Онішкевич [13: 128].

У мовленні діалектоносіїв зафіксовано значну кількість числівникових форм, відмінних від літературних за фонетичним оформленням і структурними особливостями, напр.: *одна дві три штири п'ять ш'ішк' йа* |зари так пора|хуу с'ім / там |в'іс'ім |деуїк' |десит' а там т'рошк'і |дал'ши ну |коло н'іт|нац'іт (РП). У складених числівниках діалектоносії старшого віку використовують єднальний сполучник і: *ми|н'і в'іс'імди|с'ет' і штири / а тому с'імди|с'ет' і в'іс'ім / а |цему с'імди|с'ет' і п'єтиї* (Пдв).

Зауважимо, що у словосполученнях із кількісним значенням часто іменник не узгоджують у відмінку, вживають його не в Р. в., а в Н. в.: *ш'іс-|нац'ік' р'ік |в'іроблиних у|кол|госп'і* (Пдв), *сорок ден' ни |гол'утси* (Рдн), *ми|н'і у|же |було ш'іск' р'ік* (Гнк), *купа р'ік* (Рдн), *мау' н'іі|с'ет' |в'іс'ім р'ік* (Бл), *у|же |має |дев'іт|дис'ет' |в'іс'ім р'ік* (Іл), *йа |мала н'іу'р'ік* (Іл), *в'ід|даласи у |в'іс'ім|надц'ят' р'ік* (Пдв), *сім рік в гостях не бувала* (ЗД).

Серед прислівників, поширених у покутських говірках, відзначено частотжівані паралельно лексеми: збіжне з літературною формою *більше* // діалектне *б'іриши* (Бл, Гнк, Зб, Збр, Іл, Пп, РП, Ус): *б'іл'ши* (Пдв) // *б'іриши цих хлоц'іу* (Пдв); *в'ідіи* 'напевно' (Зб, Рдн); *в'ідси* (|в'ідци, |в'іц':іу) 'звідси' (Бл, РП, Ус) / *в'іт:и* 'звідти' (Ввч, Зб, РП, Стц, Ус): *йа |в'ідси с |свої|цер'к-ви а у|на |в'іт:и* (Стц); *в'ідк'і* (|в'ідк'іу) 'звідки' (Бл, Гнк, Зб, Рдн, Ус); *в'ід-так* (|в'іт:ак, |в'ітак) 'згодом' (Бл, Гнк, Пдв, Рс, Стц, Ус): *в'іт:ак си запи-|сали н'іш|ли у|кол|госп* (Пдв); *водно* 'постійно' (Збр, Пп); *генди* (|гонде^е) 'там' (Ввч, Зб) / *гезди* 'тут' (Зб, Пп); *бориши* 'швидше' (Бл, Зб); *згуста* 'часто' (Зб); *зари* (|зара, |зарис) 'зараз' (Бл, Пп, Ус); *зар'е|дом* 'по черзі' (Ус).

Як і вказівні займенники, трапляються прислівники з наростками *о, во*: *ту|то* 'саме тут' (РП), *тут'во* 'тс.', *туту'во* 'тс.' (Збр, Рдн), *туда'во* 'саме туди' (Пдв).

В усіх діалектних текстах виявлено форми прислівників із демінутивними формантами: *ти|перечка* 'тепер' (Бл), *ти|перен'ки* 'тс.' (Пдв), *нин'ки* 'тс.' (Пдв), *тамен'ки* 'там' (Пдв).

Дієсловам у покутських говірках властива початкова форма із суфіксом *-ти*. Спорадично зафіксовано інфінітиви з основою на *г, к* в архаїчній формі з суфіксом *-чи / -чі, -ш'і*: *сп'іч'и* 'спекти': *ти|кола|ч'і* | *ти|сп'іч'и / то на|г'ірша сп|рава* (Ус); *помуш'чи* 'помогти': *р'ітим помуш'чи* (Пп), *т'реба йо|му помоч'и* (Рдн); *б'ічи* 'бігти': *не |вол'но по |мост'і |було б'ічи* (Зб).

Важливою ознакою покутських говірок є частка *си*, що походить від зворотнього займенника *себе* (на противагу літературній *ся*), за допомогою якої оформлюють зворотні дієслова: *за|вод'аси* (Кж), *ни|сау|си* (Рдн), *буду|вау|си* (Хл), *добре |мау|си* (Зб), *ми |добрі |собі |сходим|си* (Стц). Частка може мати різне місце у висловлюванні, бути відділеною від дієслова¹⁸, діалектні тексти засвідчують переважання її в препозиції: *хо|т'іла си запи|тати* (Хл), *в'ін хо|т'іу си |скорі|е|стати|е* (Хл), *йа так си застир'і|гала йа так си*

¹⁸ Пор.: *дівчина ховає си межі родинів* (Голуб.: 177). Такий запис у науковій розвідці засвідчує, що окреме написання було внормованим для західноукраїнського варіанта літературної мови початку ХХ ст.

бої^ала (Пп), на до^розі си з^дебали (Ус), *йа* си зв'і^лнела (Збр), ни з^найеш ко^го си соко^тити (РП), *йа* си т'і^шу тим (Пдв). Між часткою **си** та дієсловом, яко-го вона стосується, можуть бути інші слова: с^тала си з не^у мо^лити (Гнк), тато наш си ни хо^т'і^у же^нити (Пдв), наї^мени'і си дити^ноц'і ук^лонити (Ус). Іноді ця частка є тавтологічною, надлишковою: по^шта си завеласи *у* Уст'у (Ус), в'ін да^ва^уси би з не^го пос^м'і^йалиси (Рдн), так си жур'уси стра^шне (Пп).

В особовій дієслівній парадигмі особливі прояви мають форми І ос. одн., зокрема відсутність переходу зубних приголосних у шиплячі: *йа* н^рос'у (Ус); чергування губних зі сполукою **губний** + **й** у дієсловах ІІ дієвідміни: *йа* ни л'убі^у (Стц), купі^у со^б'і (Зб), *йа* ді^уй^уси (РП), моска^л'і ло^уй^а (Гнк), труби трубе на че^верт'ь милі (Голуб.: 186).

Наші спостереження підтверджують думку Я.В. Закревської, яка вважала цю рису однією з найхарактерніших рис південно-західного діалекту. Проаналізувавши ІІ том АУМ, дослідниця зазначала: «площа поширення безепентетичних форм охоплює надсянські, наддністрянські, бойківські, частково гуцульські (східну частину), покутські і буковинські говори, простягаючись досить чітко вираженою смугою з заходу на південий схід» [5: 64, к. 1].

Властивим для говірок південно-західного ареалу¹⁹, зокрема й покутських, є опускання кінцевого **-т** у формах ІІІ ос. множ. дієслів І дієвідміни: обш^ирно робл'а (Кж), л'уди хо^д'е (Зб, Пдв, Рдн), при^ход'е (при^ход'а) в'ід шл'убу (Рдн, РП, Ус), ху^добу воз'е (Збр), *у* од^ного Бо^га в'ір'е (Рдн). У системі дієвідмінювання засвідчено використання закінчень, властивих для дієслів ІІ дієвідміни (з погляду літературної мови) для творення форм ІІІ ос. множ. І дієвідміни: ж'ін^ки фаї^ну ж'ін^ку ни л'убі^ут (Рдн), ни дуж^и ц'ін'ут (Рдн), л'уди си роз'і^ж'уй^ут (Пдв), коли гості по^поїд^ют (Голуб.: 181); іноді зафіксовано паралельне вживання двох форм у мовленні одного далектоносія, пор. *у*ни робл'ут // *у*ни робл'а (Рдн).

К. Кисілевський зазначав, що «широкий простір займають форми минулого часу утворені з закінченнями: **-йем, -йес, -смо, -сте, -сьмо, -сьте, -им, -ис, -ись**, що можуть бути рухомі» [7: 25]. Однак такі форми минулого часу в текстах трапляються уже вкрай рідко²⁰: бу^либисте на є^руп'і і бу^либисте так т'ажко ни пра^ц'ували^е (Збр), на^пилистиси ка^жу (Зб), шо ми си наш'к'іри^листе с ти^у ба^бо^у (Зб), чо^лму бим т'і не в^п'із'нала (Збр), в'ід:аламси мо^лода (Збр), за не^в'істку бим не дала (Збр), мали с ко^жеда ж'інка (Бл), це ни год^нам н'іколи за^бути (Пдв).

У затранскрибованих текстах кілька разів відзначено форму давньо-минулого часу, що є характерним, але маловживаним і в літературній мові: раз і^мили бу^ли (Пдв); у мени д'і^учинка і х'лопец си ў^родили бу^ли (Стц), ме^бел'ниї си бу^у утво^ри^у (Пдв).

¹⁹ «Ці форми є панівними в покутсько-буковинських та гуцульських говорах, зрідка зустрічаються в південнонаддністрянських (південь Тернопільської області) і ще рідше в південноподільських говорах» [5: 128].

²⁰ Пор. у записі початку ХХ ст.: бисти бу^ли такі ч^исні та величні, ек дар Божий (Голуб.: 183).

Акцентуація дієслів у покутських, як і в інших південно-західних говірках, за визначенням Я.В. Закревської, досить стабільна і не уніфікується з українським нормативним наголосом [5: 123], що підтверджують і наші спостереження, пор. наголошування дієслів у синтагмах *йа вам с|кажу* (Зб, Іл), *була А|ўстр'їя* (Зб), *була ш|кола* (Пдв), *несли м|иску* (Олш), *г|рош'ї несли* (Зб), *мама прихо|дила* (Зб), *везли ў та|бачниї за|вод* (Зб).

Описані ознаки протиставляють покутські говірки літературній мові, а деякі з них — сусіднім гуцульським і буковинським говіркам. Звичайно, у синтагмі поєднуються кілька рис (фонетичних і граматичних): *в'їд-|сир'їли по н'їт|нац'їк' р'їб* (РП), *ти|пер |р'їсно та|к'е жи|к'е шо жи|к'е* (Пп), *дар приносє по слюбї і чоловік дає чоловікови, а жінка жінці* (Голуб.: 183), *по вечери виводе си на двір* (Голуб.: 191).

Характерними синтаксичними рисами покутських говірок є переважання сурядності над підрядністю, поширення безсполучникових речень, еліптичних конструкцій.

У текстах виявлено властиві цим говіркам прийменникові конструкції з прийменниками *д*, *т*, *к*²¹ у значенні 'до': *при|в'їз газ|да то т |хат'ї* (Бл), *по|їхала к |хат'ї* (Бл), *прино|сили д |хат'ї* (Бл) (усі три варіанти за-свідчено в оповіді одного інформанта), *їде|мо д |хат'ї* (Зб, Хл), *прий|шла д |нему* (Збр).

Частотними у вжитку є вставні слова, які використовують для привертання уваги співрозмовника: *д|веси* 'дивись' (Пп), *д|в'їтси* 'дивіться' (Пп), вигуки: *то за |Ком'ї есе|сер ш'ї / їої!* (Пп), *|Матко |Бож'а!* (Зб), форми вітання: *с|лава Їсу!* *|Нав'їки с|лава |Богу!* (Зб, Іл, РП, Рс), *с|лава Їсу ў |ваш'ї |хат'ї!* (РП), етикетні формули: *про|ше |таточку н|роше* (Ус), *н|рошем |пана* (п|ан'ї) (РП).

Про характер діалектного покутського мовлення К. Кисілевський зазначав: «темпо говору енергійне, чим різниться помітно від гуцульської повільної вимови» [7: 51]. Наші спостереження загалом підтверджують міркування дослідника, але ця теза потребує перевірки за допомогою експериментально-фонетичного дослідження.

Варто наголосити, що рівень освіти й ступінь володіння літературною мовою певною мірою впливають на вибір літературних чи діалектних форм, однак не стирають діалектних відмінностей. Показовим є прояв діалектних рис не лише в усному мовленні, а й у писемному тексті. Наприклад, у листах Проскурняк Євдокії Іллівни до своєї сестри Проскурняк Катерини Іллівни²² більшість говіркових рис знівельовано, однак натрапляємо на такі діалектні форми: *бажаємо здоровля, кітка Й|їлена, мама ходили по кітках, мама мої ланковов роблять, краса гине у неволи, прося о відпис* (ОА). Припускаємо, що ці риси були настільки властивими мовленню адресантки, що вона не кваліфікувала їх як діалектні.

²¹ Пор., у давніших записах: *лагодити си д весілю* (Голуб.: 184), *коли всі наближе си д хаті хаті молодї* (Голуб.: 186).

²² На той час Євдокія Іллівна закінчувала навчання в університеті, мала вищу освіту.

Зауважимо, що з-поміж усіх інформантів не було жодного, хто б не мав освіти (авторитет української школи, освіти, української мови в освіті є дуже високим для мовців, попри те, що дехто отримував освіту польською мовою).

Звичайно, діалектоносії розуміють, що їхнє мовлення відрізняється від літературного: пишучи текст, зокрема художній, деякі риси вони точно маркують як діалектні, напр., частку **си**, — дехто уникає їх, а інші вживають автоматично. Проілюструємо цю тезу на прикладі вірша Василя Івановича Запарнюка, продекламованого самим автором²³: *у́чис'а ди'тино у́читис'а т'реба / дл'а тебе у́ жи'к'ї́ йе ве'лика пот'реба / у с'в'ік'ї ба'гато йе 'добро́го і злого / т'реба в'ідр'із'нити од'не в'ід од'ного / у́ жи'т'у ти не з'найеш шо ст'р'іне тебе бува́йе ш'ос 'добро́го бува́йе шо і зле / добро́ т'реба у́чит'с'а / на 'себе ди'вит'с'а а зло і са'мо без нау́ки да'їет'с'а (Ввч).*

Отже, незважаючи на термінологічну неусталеність щодо кваліфікації покутських говірок, цей ареал позначений давніми самобутніми рисами. Фонетичні й граматичні ознаки, властиві покутським говіркам, стійкі до нівеляції. В окремих говірках Снятинщини збережено унікальні фонетичні явища. На сучасному етапі основні говіркові риси активно виявляються в мовленні представників різних поколінь, що засвідчують записи діалектного спонтанного мовлення. Більшість ознак відмінні від літературного стандарту, однак окремі говіркові риси не лише не протиставлені літературній мові, а й активно підтримують її норми. Авторитет літературної української мови для покутян був і залишається дуже високим. Деякі фонетичні й граматичні явища покутських говірок потребують докладнішого аналізу, у чому вбачаємо перспективу й напрямок наших наступних студій.

Список обстежених н. пп. Снятинського району Івано-Франківської обл.:

Ввч — с. Вовчківці, Ви — с. Видинів, Бл — с. Балинці, Гнк — с. Ганківці, Дж — с. Джу-
рів, Длз — с. Долішне Залуччя, Зб — смт Заболотів, Збр — с. Зібранівка, Іл — с. Іллінці,
Кж — с. Княже, Нов — с. Новоселиця, Олш — с. Олешків, Пдв — с. Підвисоке, Пп — с. По-
пельники, Прт — с. Прутівка, РП — с. Рожполе, Рдн — с. Рудники, Рс — с. Русів, Стц —
с. Стецева, Т — с. Тулукив, Трі — с. Трійця, Ус — с. Устя, Хл — с. Хлібичин.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

- АУГПБ — Герман К.Ф. Атлас українських говірок Північної Буковини: у 2-х т. Т. 1. Фо-
нетика, фонологія. Чернівці, 1995.
Голуб. — Голубовичева О. Весіле в селі Ілинцях, Снятинського пов. *Матеріали до україн-
ської етнології*. Т. XVIII. Львів, 1918. С. 177–193.
ЗД — Записи народних пісень із с. Зібранівка Снятинського району Івано-Франків-
ської обл.
ОА — Листи з особистого архіву Дідух Евдокії Іллівни, мешканки с. Русів Снятин-
ського району Івано-Франківської обл.

²³ Василь Іванович Запарнюк, 1937 р. н., середньо-спеціальна освіта, мешканець с. Вовч-
ківці Снятинського району Івано-Франківської області.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бевзенко С.П. Українська діалектологія. Київ, 1980.
2. Гавадзин О. Динамічні процеси в говірках у світлі лінгвістичних студій з проекцією на ареал Покуття. *Рідне слово в етнокультурному вимірі*. 2018. С. 16–27.
3. Герман К.Ф. Атлас українських говірок Буковини. *Структура і розвиток українських говорів на сучасному етапі*. XV Республіканська діалектологічна нарада. Тези доповідей і повідомлень. Житомир, 1983. С. 31–32.
4. Глуховцева К.Д. Динаміка українських східнословобожанських говірок. Луганськ, 2005.
5. Закревська Я.В. Епентетичні звуки в українських говорах. *Дослідження і матеріали з української мови*. Т. 5. Київ, 1962. С. 62–69.
6. Закревська Я.В. Покутсько-буковинські говірки. *Українська мова. Енциклопедія*. Київ, 2007. С. 523–524.
7. Кисілевський К. Надпрутський говір. *Записки наукового товариства ім. Шевченка. Збірник філологічної секції*. Нью-Йорк, Париж. 1954. Т. CLXII. Кн. 2. С. 9–52.
8. Кобилянський Б.В. Діалект і літературна мова (східнокарпатський і покутський діалекти, їх походження і відношення до української літературної мови). Київ, 1960.
9. Колеснік Л.Я. Покутські говірки: до проблеми теоретичного окреслення. *IX Міжнародний конгрес україністів. Мовознавство. Збірник наукових статей (До 100-річчя Національної академії наук України)*. Київ, 2018. С. 325–333.
10. Лесюк М.П. Динамічні процеси в говорах Прикарпаття. *Мовознавство*. 2011. № 4. С. 22–35.
11. Лесюк М.П. Мовний світ сучасного галицького села (Ковалівка Коломийського району). Івано-Франківськ. 2008.
12. Назарова Т.В. Деякі питання типології зв'язків літературної мови й діалектів. *Українська мова в її взаємодії з територіальними діалектами*. Київ, 1977. С. 31–49.
13. Онишкевич М.М. Форми вказівного займенника *цей, ця, це і той, та, то* в західних говорах УРСР (семантична диференціація). *Дослідження і матеріали з української мови*. Т. 5. Київ, 1962. С. 126–134.

LEGEND

- АУГПБ — Herman, K.F. (1995). *Atlas of Ukrainian dialects of Northern Bukovyna* (Vol. 1: Phonetics, phonology). Chernivtsi: Chas (in Ukrainian).
- Голуб. — Holubovychева, O. (1918). Wedding in the village of Sniatyn district. *Materiyaly do Ukrayins'koyi Etnol'ogiyi*, 18, 177–193. Lviv (in Ukrainian).
- ЗД — Recordings of folk songs from the village of Zibraniivka, Sniatyn district, Ivano-Frankivsk oblast (in Ukrainian).
- ОА — The letters from the personal papers of E.I. Didukh, a resident of the village Rusiv, Sniatyn district, Ivano-Frankivsk oblast (in Ukrainian).

REFERENCES

1. Bevzenko, S.P. (1980). *Ukrainian dialectology*. Kyiv: Vyshcha Shkola (in Ukrainian).
2. Havadzyn, O. (2018). Dynamic processes in dialects in the light of linguistic studies with a projection on the area of Pokuttia. *Ridne Slovo v Etnokul'turnomu Vymiri*, 16–27 (in Ukrainian).
3. Herman, K.F. (1983). Atlas of Ukrainian dialects of Bukovyna. *Struktura i Rozvytok Ukrayins'kykh Hovoriv na Suchasnomu Etapi. 15 Respublikans'ka Dialektolohichna Narada. Tezy Dopovidei i Povidomlen'*, 31–32 (in Ukrainian).
4. Hlukhovtseva, K.D. (2005). *Dynamics of the Ukrainian East Slobozhan region dialects*. Luhansk: Alma-Mater (in Ukrainian).
5. Zakrevs'ka, Ya.V. (1962). Epenthetic sounds in the Ukrainian dialects. *Doslidzhennia i Materiyaly z Ukrayins'koyi Movy*, 5, 62–69. Kyiv (in Ukrainian).
6. Zakrevs'ka, Ya.V. (2007). The Pokuttia-Bukovyna dialects. *Ukrayins'ka mova. Entsyklopediya*, 523–524. Kyiv: Ukrayins'ka Entsyklopediya (in Ukrainian).
7. Kysilevs'kyi, K. (1954). Dialects near the Prut River. *Zapysky Naukovoho Tovarystva im. Shevchenka. Zbirnyk Filolohichnoyi Sektsiyi*, 162, 9–52. New York–Paris (in Ukrainian).

8. Kobylans'kyi, B.V. (1960). *A dialect and literary language (East Carpathian and Pokuttia dialects, their origin and relation to the Ukrainian literary language)*. Kyiv: Radians'ka Shkola (in Ukrainian).
9. Koliesnik, L.Ya. (2018). The Pokuttia dialects: On issue of theoretical evaluation. *9 Mizhnarodnyi Konhres Ukrayinistiv. Movoznavstvo. Zbirnyk Naukovykh Statei (Do 100-richchia Natsional'noyi Akademiyi Nauk Ukrayiny)*, 325–333. Kyiv (in Ukrainian).
10. Lesiuk, M.P. (2011). Dynamic processes in the dialects of Prykarpattia. *Movoznavstvo*, 4, 22–35 (in Ukrainian).
11. Lesiuk, M.P. (2008). *A language world of a modern Galician village (Kovalivka, Kolomyia district)*. Ivano-Frankivsk: Nova Zoria (in Ukrainian).
12. Nazarova, T.V. (1977). Some questions on the typology of connections between literary language and dialects. *Ukrayins'ka Mova v Yiyi Vzakymodiyi z Terytorial'nymy Dialektamy*, 31–49. Kyiv (in Ukrainian).
13. Onyshkevych, M.M. (1962). Forms of the demonstrative pronouns *tsei, tsia, tse i toi, ta, to* in the western dialects of the Ukrainian SSR (Semantic differentiation). *Doslidzhennia i Materialy z Ukrayins'koyi Movy*, 5. Kyiv (in Ukrainian).

Статтю отримано 21.03.2021

Liudmyla Koliesnik, Candidate of Sciences in Philology,
Researcher in the Department of Dialectology,
Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine
4 Hrushevs'kyi St., Kyiv 01001, Ukraine
E-mail: nezabydka.86@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-3321-2942>

THE POKUTTIA DIALECT ON THE BACKGROUND OF THE LITERARY STANDARD

Pokuttia dialect comprises a small area transit to the adjacent Bukovyna, Hutsul, and Dniester dialects, its nature is less discussed if compared to other Southwest Ukrainian dialects, and, therefore, its status is not properly defined so far. The most important studies on the topic were made by Kost' Kysilevs'kyi, who provided a detailed description of Pokuttia dialect data gathered in the early 20th century. His evidence along with our audiorecords of Pokuttia dialect in 2009–2018 allowed us for a contrast-comparative analysis of the dynamics of the dialect. It shows that not only striking phonetic features of Pokuttia dialects are actively present in speech of the older and middle generation, but also unique phonetic phenomena previously noted by Kysilevs'kyi have been preserved, e.g., in the Sniatyn region area. An interaction of the Pokuttia dialect, one of Southwest Ukrainian dialects, and Standard Ukrainian is one of the main issues of this article. It manifests itself as in the analysis of those features of the dialect that contrast it with the literary language and distinguish it from other dialects of the Ukrainian language (primarily phonetic and grammatical features), and in the description of phenomena that support the modern literary norm (however, fewer of them were observed).

The paper states the following grammatical features of the Pokuttia dialect: archaic pronouns, a number of phonetic variations in numerals and the most used adverbs, special forms of a verb paradigm and remnants of double plural, examples of “honorable” plural (in oral speech and written text), and forms of plusquamperfect previously used in Common Slavic. This set of features opposes the Pokuttia dialect to the other Ukrainian dialects and distinguishes it from Standard Ukrainian. The main feature of the Pokuttia dialect is resistance to leveling, despite the significant authority of the literary Ukrainian language for speakers.

Keywords: *dialect, literary standard, Pokuttia dialects, language dynamics.*

<https://doi.org/10.15407/ukrmova2021.02.090>
УДК 811.161.2:374.2:46

І.А. КАЗИМИРОВА, кандидат філологічних наук, доцент,
старший науковий співробітник відділу граматики і наукової термінології,
Інститут української мови НАН України
вул. Грушевського, 4, м. Київ, 01001
E-mail: kazymyrovai@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-6309-0363>

КОНЦЕПЦІЯ ІСТОРИЧНОГО СЛОВНИКА ЛІНГВІСТИЧНИХ ТЕРМІНІВ

У статті викладено теоретичні засади укладання історичного словника лінгвістичних термінів. Зосереджено увагу на важливих складниках проєктування словника: створення діахронійного корпусу лінгвістичних текстів; упорядкування лінгвістичних профілів джерел словника; обґрунтування його реєстру; моделювання діахронійних когнітивних карт лінгвістичного терміна.

Ключові слова: лінгвістичний термін, історичний словник лінгвістичних термінів, діахронійний корпус лінгвістичних текстів, лінгвістичний профіль джерела, діахронійна когнітивна карта лінгвістичного терміна.

Лінгвістичний термін — важливий чинник збереження і транслювання лінгвістичних знань, що засвідчують наукові розвідки останніх років: термін кваліфіковано як маніфестант фрагментів знань у всій їхній складності та зумовленості зв'язків [12: 24]; як реалізацію механізмів пізнання тієї чи тієї галузі знань або діяльності, як репрезентацію структур спеціального знання [5: 23]. Гносеологічну функцію терміна підкреслюють також Л.М. Алексеева та С.Л. Мішланова, розглядаючи термін і як мовний знак, семантика якого відображає певні етапи пізнання, і як засіб вербального вираження спеціального знання [1: 200]. Із наведеним потрактуванням терміна суголосні й думки іншої дослідниці, Ю.Г. Кокоріної, яка пропонує виокремити серед способів представлення наукового знання такі найважливіші складники: Знання → термін → термінологія → галузевий термінологічний словник ↓ база даних або Знання → термін → терміносистема → галузевий словник тезаурусного типу ↓ база даних [16: 21].

Цитування: Казимирова І.А. Концепція історичного словника лінгвістичних термінів. *Українська мова*. 2021. № 2 (78). С. 90—101. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2021.02.090>

У мовознавчих працях останніх десятиліть послідовно стверджується думка про те, що в наш час триває розширення і зміна меж канонічної моделі лінгвістичного опису через концептуальну міждисциплінарну інтеграцію. Синтез комунікативно-прагматичних моделей мови та ідей когнітивної науки уможливив утвердження когнітивної парадигми (див., напр.: [17: 459]), що спричинило суттєві зміни в термінознавстві: 1) змінився його статус через тісніший взаємозв'язок із галузевими дисциплінами (мовою юриспруденції, медицини, бізнесу, економіки, політики, археології тощо), оскільки термінознавство аналізує дискурс цих дисциплін; 2) термінознавство стало комплексом наук (у його складі виокремлюють теоретичне, прикладне, загальне, типологічне, порівняльне, семасіологічне, ономасіологічне, історичне, функціональне, когнітивне, або гносеологічне термінознавство); 3) термінознавство використовує досягнення і методи різних галузей мовознавства — когнітивної лінгвістики, зокрема когнітивної семантики, психолінгвістики, соціологічної лінгвістики, практичної лінгвістики, експериментальної лінгвістики, дискурсивної лінгвістики, комп'ютерної лінгвістики, теорії фахових мов і теорії комунікації [23: 6]. Саме в когнітивному, або гносеологічному термінознавстві досліджують терміни як знаки наукового мислення та наукових знань. Цей напрям уможливорює об'ємне, голографічне представлення терміна у всьому багатстві виконуваних ним функцій. Когнітивна наукова парадигма вимагає нових підходів, нової термінології, нових шляхів розв'язання проблеми співвідношення одиниці знання і знака, який цю одиницю називає. «Новий підхід формує повне й різнобічне уявлення про сутність терміна, оскільки враховує пізнавальні процеси, категоризацію, концептуалізацію [наукової / професійної] дійсності, досліджує формування індивідуального й колективного лексикону науковця / фахівця» [24: 153]. Тому традиційний опис терміна в сучасних термінознавчих дослідженнях усе частіше змінюється з'ясуванням його когнітивної природи. Під впливом когнітивної лінгвістики мета термінознавчих досліджень змістилася з вивчення специфічних властивостей терміна на його внутрішню природу, зумовлену зв'язком із професійною комунікацією, професійним пізнанням і професійною діяльністю, на проблему вираження знань у терміні [6: 90]. Сучасні дослідницькі пошуки спираються на такі основні постулати лінгвокогнітивної теорії: структури свідомості (ментальні репрезентації) і структури мови перебувають в активній взаємодії; мовний знак — найважливіший засіб проникнення в таємницю мовленнєво-мисленнєвих процесів, засіб об'єктивації тих концептуальних ознак, що актуалізуються в тому чи тому контексті спілкування; структура значення мовного знака є структурою відбиття знань; кожним мовним знаком можна експлікувати цілі шари знання; мовний знак вивчають не як статичну одиницю, а з позиції його функціонування в дискурсі [17: 460—461].

Подання лінгвістичного терміна в такому форматі, який би найповніше відбивав його роль у передаванні еволюції мовознавчого знання, можливе

в історичному словнику лінгвістичних термінів — термінографічній праці, здатній відтворити складний шлях розвитку наукової думки й показати вплив на неї мовних і позамовних чинників. Закономірно, що вчені звертаються до лінгвістичної метамови минулого, наголошуючи на актуальності історичних розвідок. П.Ю. Гриценко зазначає, що проблема повернення до словників термінів минулих епох розвитку мови багатопланова, тому перенесення їх у нові умови породжує їхню подвійну віднесеність: з одного боку, з терміноконтекстом минулого і, з другого, — із сучасною терміносистемою. Багато праць минулого не лише належать історії, а й залишаються актуальними своїм змістом сьогодні, тому наукова термінологія, використовувана в цих працях, повинна бути зрозумілою сучасному читачеві, тому нові термінологічні словники не можуть оминати термінології попередніх етапів розвитку науки [8: 95].

У вивченні історичного побутування терміна нерозривно пов'язані кілька напрямів: по-перше, хронологійна інвентаризація лексем на позначення окремого наукового поняття, по-друге, дослідження власне історичного розвитку цього поняття і, нарешті, способи його представлення в різних типах історичних термінологічних словників. Якщо перші два напрями в українському термінознавстві, хоч і фрагментарно, але все ж задекларовані, то третій напрям — розпрацювання засад історико-термінографічної роботи — актуалізовано лише в наш час.

Історико-термінологічні словники, за визначенням О.В. Борхвальдт, «посідають особливе місце між словниками енциклопедичного й філологічного типу, оскільки зазвичай містять у словниковій статті інформацію історико-культурного характеру» [3: 7]¹. Констатовано, що історичні словники спеціальної лексики мають яскраво виражений інвентаризаційний характер, і, як правило, етнокультурологічну спрямованість; вони відбивають історію певної підмови, фіксують динаміку номінативних процесів у хронологічних межах від відомої чи умовної дати виникнення досліджуваної сфери людської діяльності до її сучасного стану; в них відображені виразні особливості наукового, економічного, суспільно-політичного, культурного життя наших предків, а також етапи накопичення наукових знань про матеріальний та духовний світ [26: 33].

У дихотомії «нормативний словник — інвентаризаційний словник» історико-термінологічні словники є інвентаризаційними, оскільки до реєстру має бути залучено максимальну кількість спеціальних лексичних одиниць, а нормативний словник передбачає чітке встановлення меж певної терміносистеми, базоване на визначенні й класифікації понять, які належать до відповідної галузі знань [7: 34]. У вітчизняній термінографічній практиці історичні словники (а також списки) лінгвістичних термінів представлені працями І.І. Огієнка, Т.В. Баймута, В.В. Німчука, М.Г. Булахова, Є.С. Регушевського, О.С. Масликової та В.В. Деркача [21; 2; 20; 4; 22; 18; 10].

¹ Тут і далі переклад із російської автора — І.К.

Історичний словник лінгвістичних термінів, роботу над яким розпочато у відділі граматики та наукової термінології Інституту української мови, має на меті реалізувати ідеї сучасної лексикографії про створення словників активного типу, орієнтованих не лише на фіксування семантики, а й на відображення динаміки слова в процесі його функціонування, він повною мірою втілюватиме завдання інтегрального опису мови, коли слово постає не лише як лексична одиниця, а також як елемент, пов'язаний із духовною та матеріальною культурою етносу (див.: [26: 22]).

Джерельну базу історичного словника, що охоплюватиме період із XVI до середини XX ст., докладно схарактеризовано в попередніх розвідках автора (див., напр.: [14]). Залучено до опису понад 400 джерел — граматики, підручників, словників та наукових праць зазначеного періоду. Важливий складник підготовчої роботи над словником — створення діахронійного корпусу лінгвістичних текстів ISTLING. Корпус текстів, за визначенням О.М. Демської-Кульчицької, — це машиночитане, стандартно організоване зібрання репрезентативних для певної мови, діалекту або іншої підмножин(и) мов(и) писемних або усних текстів, призначених для лінгвістичного аналізу й опису, відібраних і впорядкованих згідно з експліцитними екстра- та інтралінгвальними критеріями [9]; відповідно, діахронійний корпус — тип корпусу, зорієнтований на вивчення та аналіз еволюційних процесів у конкретній мові; його укладають переважно на матеріалі текстів однієї мови, відібраних у різні часові проміжки з метою вивчення історичної динаміки мовних змін [11: 133].

Призначення корпусу — слугувати джерелом відомостей про історію лінгвістичних термінів української мови, проте до нього входять також джерела не лише українською, а й польською, німецькою, російською тощо мовами з огляду на їхню роль у формуванні й становленні лінгвістичної термінології української мови.

На першому етапі роботи над корпусом створено електронний архів лінгвістичних текстів (масив електронних, сканованих та вручну набраних видань), що згодом буде трансформовано в електронну бібліотеку лінгвістичних текстів. Наступний етап — розмічування текстів за типами вміщеної в них інформації, важливої для користувачів, що дасть змогу використовувати корпус як інформаційно-довідкову та дослідницьку систему [15: 77]. Передбачено такі метатекстові параметри: 1) назва твору; 2) жанр; 3) рік, місце видання; 4) відомості про автора.

Сучасний корпус текстів має низку дистинктивних ознак, що відрізняють його від звичайних колекцій текстів в електронній формі (електронних бібліотек, архівів): репрезентативність, автентичність, відібраність, збалансованість, машиночитаність [11: 55]. Репрезентативність створюваного корпусу ISTLING полягає в максимальній представленості в ньому текстів, що містять лінгвістичні терміни окресленого періоду. Автентичність передбачає добирання реально створених носієм(ями) мови писемних текстів, зі збереженням авторського написання формальних варіантів лінгвістичного терміна. Добрність забезпечено застосуванням чітких

правил екстрагування даних, що відповідають обраній стратегії побудови корпусу, мотивовані типом корпусу та метою його створення [там само]. Принцип збалансованості зреалізовано за допомогою добирання до корпусу текстів пропорційно до їхньої кількості в тому чи тому періоді: якщо давня історія терміна відображена в поодиноких зразках текстів («Буквар» Івана Федорова, граматики Мелетія Смотрицького та Лаврентія Зизанія тощо), то, відповідно, і їхня репрезентація в корпусі нечисленна; пізніші періоди становлення і розвитку лінгвістичної терміносистеми представлено значною кількістю праць. Враховано також територіальний принцип: корпус міститиме граматики, створені і в Галичині, і в Наддніпрянській Україні тощо. Машиночитаність корпусу — це ознака, яку найскладніше зреалізувати, оскільки вона потребує створення відповідного програмного забезпечення, однак поява спеціальних програм для формального розпізнавання письмового тексту дає надію на подолання цієї перешкоди.

Аналіз текстів, представлених у корпусі ISTLING, уможлиблює створення лінгвістичних профілів джерел — попередніх узагальнювальних відомостей про особливості використання в цих джерелах мовознавчих термінів. Лінгвістичний профіль джерела має такі складники: I. «Зовнішня» критика джерела. 1. Час створення джерела. 2. Місце створення джерела. 3. Історико-культурна та мовна ситуація в регіоні створення праці. 4. Автор джерела, його вік, освіта, світоглядні позиції тощо. 5. Мотиви та обставини створення праці (праць). 6. Оцінка в мовознавчих розвідках. 7. Праці, які покладено в основу аналізованого джерела. II. «Внутрішня» критика джерела. 1. Повнота охоплення мовних ярусів. 2. Терміни на позначення мовознавчих понять, їхня ієрархічна організація. 3. Орієнтація автора на питому українську / запозичену лексику на позначення мовознавчих понять. 4. Особливості вживання лексичних одиниць на позначення мовознавчих понять у тексті джерела, їхня парадигматика й синтагматика (детальніше про це див.: [14]).

Важливим складником словника є його реєстр. Особливістю реєстру історико-термінологічного словника є необхідність представлення в ньому максимально повного переліку лінгвістичних термінів обраного часового відтинку. Реєстровою одиницею постає кожен термін (навіть якщо він у корпусі трапляється лише один раз), зафіксований у джерелах. Скажімо, сучасний термін *фонетика* репрезентований у реєстрі такими формальними різночасовими варіантами: *звуки*, *звѣксловіє*, *звѣксловьє*, *звучня*, *навѣка* *о звѣкахъ*, *наука про звуки*, *наука про форми звука*, *фонетика*. Водночас терміни, що номінують сучасні напрями розвитку фонетики як науки, у реєстрі не подаватимуться; їх буде наведено лише безпосередньо в словниковій статті як термінологічні одиниці, що виникли внаслідок спеціалізації та автономізації семантичних компонентів: *загальна*, *історична*, *фізіологічна* (*акустична фонетика*, *артикуляційна фонетика*), *експериментальна*, *описова фонетика*, *сегментна фонетика*, *суперсегментна фонетика* тощо. Чинниками, що визначають характер наповнення реєстру історико-тер-

мінологійного словника, крім суто лінгвістичних, є культурні, історичні, етнографічні та інші критерії добору та опису слова.

Завдання реєстру — не лише подати зафіксовану в текстах досліджуваного періоду лексему, але й показати її єдність (термін та його варіанти), її словотвірні зв'язки, граматичні форми (вибірково), вживання в текстах у різні періоди, фіксацію в словниках.

Термінний матеріал, зібраний у лінгвістичних профілях джерел словника, узагальнюємо в діахронійних когнітивних картах, тобто в системі представлення лінгвістичних знань, що відображає процеси концептуалізації і категоризації лінгвістичного терміноконцепту в проєкції на лінгвістичний термін, який його номінує (див.: [13]). Вкажемо компоненти діахронійної когнітивної карти лінгвістичного терміна на прикладі терміна *імєнник*. 1. Термін — номінант терміноконцепту та/або його дефініція. *Імєнник* — частина мови, яка означає предмет або явище, що сприймається як предмет (УМЕ 2007: 225); частина мови, ядро якої характеризується загальнограматичним значенням предметності (субстанції) і типовою функцією підмета й додатка (Селів. 2010: 194). 2. Етимологія терміна. Сучасний термін *імєнник* утворено від буквально перекладеного з грецької мови терміна *ιμνα* (*όνομα*). 3. Перша фіксація в лінгвістичних джерелах (за можливості). У нашому матеріалі термін уперше зафіксовано в граматиці О. Партицького з незвичним наголосом — *имєнникъ*; паралельно подано також термін *сѣцникъ* (Партьцкїй 1873). 4. Діахронія концептуалізації терміноконцепта: а) формальна: *ιμνα* (ГрЛЗ 1596; ГрМС 1619); *имя существительное* (Голов. 1849; Ос. 1864); *существительное имя* (Огієнко 1908); *мєння речей* (Наськї гр. 1871); *сѣцникъ* (Пр. гр. 1862; Шашк. 1865; Дяч. 1865; Сл. Парт. 1865; Лепкїй 1870); *суцникъ* (Ог. хр. 1881; Сл. Желех. 1886; Верхр. 1902); *предметѡвникъ* (Дяч. 1865); *имєнникъ* (Парт. 1889); *имєнникъ* (Ог. 1889); *імєнник* (Охр. 1900; Коц. 1904; Р. пр. 1904; Поп. 1897; Зал. 1906); *имєнникъ* (Гарайда 1941); *імєнникъ* (Сл. Тимч. 1897, 1899); *ім'я суцє* (Крим. 1907); *ім'я самостійне* (Крим. 1907); *речівник* (Тимч. 1907); *мєння речей* (Сл. Ум. 1897); *імєння річевє* (Крим. 1907); *имєнник* (Гор., Шал. 1929); *імєнник* (СЛТ КР 1957; СЛТ ГО 1985; Єрм. 2001; Селів. 2010; ЕУМ 2007); *імєняк*, *предметник* (Вихов. 2005); б) семантична: перші граматики слов'ян механічно перенесли на слов'янський ґрунт грецьку класифікацію частин мови (ім'я, дієслово, прикметник, член, займенник, прийменник, прислівник, сполучник), просто перекававши чи скалькувавши назви частин мови (Москаленко 1959: 80—81). Термін *ιμνα* тривалий час уживали на позначення групи частин мови — іменника, прикметника й числівника, і лише Й. Левицький уперше чітко поділив *ιμνα* на три групи: *сѣществительїѡ*, *прилагательїѡ*, *числительїѡ* (Лев. 1849). У сучасній українській мові збереглася традиція виокремлювати іменні частини мови — *імєнник*, *прикмєтник*, *числівник* і *займєнник*, а власне термін *імєнник* належить до класу лексем із консервативною, стійкою семантичною структурою, яка не зазнала суттєвих змін у процесі семантичної еволюції відповідного терміноконцепту.

Структура діакронійної когнітивної карти лінгвістичного терміна відбиває основні напрями, за якими здійснюємо когнітивно-дискурсивний аналіз лінгвістичних терміноконцептів, і може слугувати основою моделювання словникової статті.

Запропонована концепція історичного словника лінгвістичних термінів уможливить представлення еволюції лінгвістичного знання в його основних терміноконцептах, номінованих мовознавчими термінами, що мають тривалу, почасти суперечливу й драматичну історію. Ця концепція уможливорює відображення в словнику не лише зміни форми відповідного терміна, зумовлені реформами правопису, вилученням тих чи тих літер та діакритичних знаків з алфавіту, а й розвитку семантичного наповнення термінної одиниці впродовж чотирьох століть, завдяки чому забезпечено об'єктивність лінгвістичного опису.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

- Верхр. 1902 — Верхратский І. Про говор галицких лемків. Львів, 1902.
- Вихов. 2005 — Вихованець І. Студії про українські відмінки: термінологічний аспект. *Українська мова*. 2005. № 4. С. 3—7.
- Гарайда 1941 — Гарайда І. Граматика руського язика. Унгарь, 1941.
- Голов. 1849 — Головацький Я. Граматика Руского Языка. Львов, 1849.
- Гор., Шал. 1929 — Горещкий П.Й., Шаля І. Українська мова: практично-теоретичний курс. Київ, 1929.
- ГрЛЗ 1596 — Зизаній Л. Граматика словенська. Підготовка факсимільного видання та дослідження пам'ятки В.В. Німчука. Київ, 1980.
- ГрМС 1619 — Смотрицький М. Граматіки Славенския правилное Сонтагма. Єв'є, 1619. 492 с. (Факс. перевид. Київ, 1979. Підгот. В.В. Німчука).
- Дяч. 1865 — Дячан П. Методична граматика язика мало-русского. Львѡвъ, 1865.
- ЕУМ 2007 — Українська мова. Енциклопедія. Київ, 2007.
- Єрм. 2001 — Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів. За ред. С.Я. Єрмоленко. Київ, 2001.
- Зал. 1906 — Залозний П.Ф. Коротка граматика української мови. Ч. І. Полтава, 1906.
- Коц. 1904 — Коцовський В. Нові погляди на діяльність св. Кирила і Методія. *Літературно-науковий вістник*. Львів, 1904. Т. XXV. Ч. 2. С. 85—106.
- Крим. 1907 — Крымській А. Украинская грамматика для учеников высших классов, гимназий и семинарий Приднѣпровья. Т. II. Вып. I (уроки I—V). Москва, 1907.
- Лев. 1849 — Левицький Й. Граматика ѡзыка русского въ Галицѣи. Перемишль, 1849.
- Лепкій 1870 — Лепкій. Указатель на употребленье гдекоторыхъ буквѣ въ русскѡй правописи. Львів, 1870.
- Наські гр. 1871 — Кониський О. Наські граматки. *Основа*. 1862. Кн. І.
- Ог. 1889 — Огоновський О. Граматика руского язика для школь середнихъ. Львів, 1889.
- Ог. хр. 1881 — Огоновській О. Хрестоматія староруска для высшихъ клясъ гимназіальныхъ. Львів, 1881.
- Огієнко 1908 — Огієнко І. Українська граматична термінологія: Історичний словник української граматичної термінології з передмовою про історію розвитку її. Київ, 1908.
- Ос. 1864 — Осадца М. Граматика руского язика. Львѡвъ, 1864.
- Охр. 1900 — Охримович В. Про наголос в українсько-російській мові. *Записки наукового товариства ім. Шевченка*. 1900. Кн. І.

- Парт. 1889 — Партыцькій Ом. Граматика руского языка для ужитку въ школахъ народныхъ. Львів, 1889.
- Поп. 1897 — Попович О. Руска граматика для шкіл народних. Ч. II. Відень, 1897.
- Пр. гр. 1862 — Практична граматика нѣмецкого языка. Для городскихъ и головныхъ шкѣл в Австрійській Державѣ. Въ Вѣднѣ. Ч. I. 1862. Ч. II. 1863.
- Р. пр. 1904 — Руська правопись зі словарцем. Львів, 1904.
- Селів. 2010 — Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава, 2010.
- Сл. Желех. 1886 — Малоруско-німецкий словарь: У 2 т. Уложили: Євгений Желеховский та Софрон Недѣльский. Львів, 1886.
- Сл. Парт. 1865 — Партицький О. Нѣмецко-Руский словарь через О. Партицкого, учит. руского языка и литературы. Т. 1. Львів, 1867.
- Сл. Тимч. 1897, 1899 — Тимченко Е. Русско-малоросійській словарь: у 2 т. Київ, 1897—1899.
- Сл. Ум. 1897 — Словарь російсько-український: у 4 т. Зібрали і впоряд.: М. Уманець, А. Спілка. Львів, 1893—1898.
- СЛТ ГО 1985 — Ганич Д.С., Олійник І.С. Словник лінгвістичних термінів. Київ, 1985.
- СЛТ КР 1957 — Кротевич Є.В., Родзевич Н.С. Словник лінгвістичних термінів. Київ, 1957.
- Тимч. 1907 — Тимченко Е. Українська граматика. Ч. I. Київ, 1907.
- Шашк. 1865 — Шашкевич Гр. Мала граматика языка руского для шкѣлъ головныхъ. Въ Вѣдни, 1865.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексеева Л.М., Мишланова С.Л. Медицинский дискурс: теоретические основы и принципы анализа. Пермь, 2002.
2. Баймут Т.В. Материалы к словарю грамматической терминологии восточнославянских языков. *Вибрані наукові праці*. Ніжин, 2014. С. 173—202.
3. Борхвальд О.В. Русская терминология в историческом аспекте. Красноярск, 1998.
4. Булахов М.Г. Опыт исторического словаря русской лингвистической терминологии: В 5 т. Минск, 2002.
5. Голованова Е.И. Лингвистическая интерпретация термина: когнитивно-коммуникативный подход. *Известия Уральского государственного университета*. 2004. № 33. С. 18—25.
6. Голованова Е.И. Базовые когнитивные понятия и развитие терминоведения. *Вестник Удмуртского университета. История и филология*. 2010. Вып. 2. С. 85—91.
7. Гринев-Гриневиц С.В. Введение в терминологию. Как просто и легко составить словарь. Москва, 2009.
8. Грищенко П. Термінологічний словник сьогодні. *Українська термінологія і сучасність. Тези доповідей Всеукраїнської наукової конференції*. Київ, 1996. С. 95—96.
9. Демська-Кульчицька О. Основи національного корпусу української мови. Київ, 2005.
10. Деркач В.В. Філологічна термінологія М.П. Драгоманова в системі української наукової термінології кінця ХІХ — початку ХХ ст.: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 1999. 16 с.
11. Жуковська В.В. Вступ до корпусної лінгвістики. Житомир, 2013.
12. Ленков А.Р. Термінологія та її роль у представленні знань. *Вісник Національного університету «Львівська Політехніка»*. Серія: *Проблеми української термінології*. 2009. № 648. С. 24—29.
13. Казимиrowa І.А. Діахронійна когнітивна карта лінгвістичного терміна як термінографічний інструмент. *Вісник Запорізького національного університету. Збірник наукових праць. Філологічні науки*. Запоріжжя, 2020. № 1. Ч. I. С. 74—81. <https://doi.org/10.26661/2414-9594-2020-1-1-11>.
14. Казимиrowa І.А. Лінгвістичний профіль джерела як термінографічний інструмент. *Українська мова*. 2020. № 2 (74). С. 59—73. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2020.02.059>.

15. Карпіловська Є.А. Вступ до прикладної лінгвістики: комп'ютерна лінгвістика. Донецьк, 2006.
16. Кокорина Ю.Г. Археологическое знание в лингвистических описаниях: дисс. ... докт. филол. наук: 10.02.21. Москва, 2014.
17. Комарова З.И. Методология, метод, методика и технология научных исследований в лингвистике: учеб. пособие. Москва, 2014.
18. Масликова О.С. Філологічна термінологія Михайла Грушевського: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Донецьк, 2004.
19. Москаленко Н.А. Нарис історії української граматичної термінології. Київ, 1959.
20. Німчук В.В. Показчик давніх слов'янських філологічних термінів. Німчук В.В. *Мовознавство на Україні в XIV—XVII ст.* Київ, 1985. С. 215—222.
21. Огієнко І.І. Історичний словник української граматичної термінології з передмовою про історію розвитку її. Київ, 1908.
22. Регушевський Є.С. Мовознавча термінологія І.Я. Франка в світлі його лінгвістичних поглядів: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 1961.
23. Стасюк Т.В. Пролегомени соціокогнітивного термінознавства та соціокогнітивна інтерпретація терміна. *Термінологічний вісник*. Київ, 2019. С. 55—64.
24. Стасюк Т.В. Метапоняття «термінологія», «терміносистема» — «терміносфера» — «термінопростір», «наукова / професійна когнітосфера», «наукова / професійна концептосфера» у соціокогнітивному термінознавстві. *Підготовка фахівців на шляху до євроінтеграції: проблеми та перспективи: матеріали ІХ міжвуз. наук.-практичної конференції*. Дніпропетровськ, 2015. С. 54—57.
25. Фельде О.В. Историческая терминология русского языка: этапы становления и перспективы развития. *Вопросы лексикографии*. Вып. 2. 2000. С. 33—38.
26. Фельде О.В. Историческая терминология в Красноярском крае. *Вестник Красноярского государственного педагогического университета им. В.П. Астафьева*. Красноярск, 2006. № 3. С. 21—29.

LEGEND

Верхр. 1902	— Verkhrats'kyi, I. (1902). <i>About the dialect of the Galician Lemkos</i> . Lviv (in Ukrainian).
Вихов. 2005	— Vykhovanets', I.R. (2005). Studies on Ukrainian cases: Terminological aspect. <i>Ukrains'ka Mova</i> , 4, 3—7 (in Ukrainian).
Гарайда 1941	— Garaida, I. (1941). <i>A grammar of the Russian language</i> . Ungvar: Vydania Podkarpats'kogo Obschestva Nauk (in Ukrainian).
Голов. 1849	— Holovats'kyi, Ya. (1849). <i>A grammar of the Russian language</i> . Lviv (in Ukrainian).
Гор., Шал. 1929	— Horets'kyi, P., Shalia, I. (1929). <i>Ukrainian language: Practical and theoretical course</i> . Kyiv: Knyhospilka (in Ukrainian).
ГрЛЗ 1596	— Zyzanii, L.I. (1980). <i>Slovenian grammar</i> (Facsimile edition) (V.V. Nimchuk, Ed.). Kyiv: Naukova Dumka (Original work published 1596) (in Ukrainian).
ГрМС 1619	— Smotryts'kyi, M. (1979). <i>Slavic Grammar</i> (Facsimile edition) (V.V. Nimchuk, Ed.). Kyiv: Naukova Dumka (Original work published 1619) (in Ukrainian).
Дяч. 1865	— Diachan, P.M. (1865). <i>Methodical grammar of the Little Russian language</i> . Lviv (in Ukrainian).
ЕУМ 2007	— <i>The Ukrainian language, Encyclopedia</i> (2007). Kyiv: Vydavnytstvo "Ukrayinska entsyklopediya" im. M.P. Bazhana (in Ukrainian).
Єрм. 2001	— Yermolenko S.Ya. (Ed.). <i>The short explanatory dictionary of Linguistic terms</i> (2001). Kyiv: Lybid' (in Ukrainian).
Зал. 1906	— Zaloznyi, P.F. (1906). <i>Short grammar of the Ukrainian language</i> (Vol. 1). Poltava (in Ukrainian).
Коц. 1904	— Kotsovs'kyi, V. (1904). New Views on St. Cyril's and Methodius's activities. <i>Literaturno-Naukovyi Vistnyk</i> . 25(2). 85—106 (in Ukrainian).

- Крим. 1907 — Крюмскіі, А. (1907). *Ukrainian grammar for students of high classes in the Dnieper region gymnasiums and seminaries*, 2(1). Moscow (in Russian).
- Лев. 1849 — Levyts'kyi, Y. (1849). *A grammar of the Russian language in Galicia*. Pe-remyshl' (in Ukrainian).
- Лепкій 1870 — Lepkiy (1870). *A manual of using certain letters in Russian orthography*. Lviv (in Ukrainian).
- Наські гр. 1871 — Konys'kyi, O. (1862). Our alphabet books. *Osnova*, 1 (in Ukrainian).
- Ог. 1889 — Ohonovs'kyi, O.M. (1889). *The Russian grammar for secondary schools*. Lviv (in Ukrainian).
- Ог. хр. 1881 — Ohonovs'kyi, O. (1881). *Old Russian chrestomathy for high classes in gymnasiums*. Lviv: Omelian Ohonovs'kyi (in Ukrainian).
- Огієнко 1908 — Ohienko, I. (1908). *Ukrainian grammar terminology: A historical dictionary of the Ukrainian grammar terminology with a preface on the history of its formation*. Kyiv: Drukarnia Pershoyi Kyuyiv'koi Drukovanoyi Spilky (in Ukrainian).
- Ос. 1864 — Osadtsa, M. (1864). *A grammar of the Russian language*. Lviv: Stavropi-hiis'kyi Instytut (in Ukrainian).
- Охр. 1900 — Okhrymovych, V. (1900). On stress in the Ukrainian-Russian language. *Zapysky Naukovoho Tovarystva imeni Shevchenka*, 33(1), 1—64 (in Ukrainian).
- Парт. 1889 — Partyts'kyi, O. (1889). *Russian Grammar in Use for Public Schools in Galicia*. Lviv (in Ukrainian).
- Поп. 1897 — Popovych, O. (1897). *Russian grammar for folk schools* (Vol. 2). Vienna (in Ukrainian).
- Пр. гр. 1862 — (1862). *Practical Grammar of the German Language. For Urban and Main Schools in Austria* (Vol. 1). Vienna (in Ukrainian).
- Р. пр. 1904 — Russian orthography with a dictionary (1904). Lviv (in Ukrainian).
- Селів. 2010 — Selivanova, O. (2010). *Linguistic Encyclopedia*. Poltava: Dovkillia-K (in Ukrainian).
- Сл. Желех. 1886 — Zhelekhivs'kyi, Ye., Nedil's'kyi, S. (1886). *Little-Russian-German dictionary*. Lviv (in Ukrainian and German).
- Сл. Парт. 1865 — Partyts'kyi, O. (1865). *German-Russian dictionary by O. Partyts'kyi* (Vol. 1). Lviv (in Ukrainian).
- Сл. Тимч. 1897, 1899 — Tymchenko, Ye. (1897, 1899). *Russian-Little Russian dictionary*. Kyiv: N.T. Korchak-Novitskii (in Ukrainian).
- Сл. Ум. 1897 — Umanets', M., Spilka, A. (Eds.). (1893—1898). *Russian-Ukrainian dictionary* (Vols. 1—3). Lviv: Naukove Tovarystvo imeni Shevchenka (in Russian and Ukrainian).
- СЛТ ГО 1985 — Hanytch, D, Oliinyk, I. (1985). *Dictionary of linguistic terms*. Kyiv: Vyshcha Shkola (in Ukrainian).
- СЛТ КР 1957 — Krotevych, Ye.V., Rodzevych, N.S. (1957). *Dictionary of linguistic terms*. Kyiv: Vydavnytstvo Akademiyi Nauk URSR (in Ukrainian).
- Тимч. 1907 — Tymchenko, Ye. (1907). *Ukrainian grammar* (Vol. 1). Kyiv: Tovarystvo "Chas" (in Ukrainian).
- Шашк. 1865 — Shashkevych, Hr. (1865). *A small grammar of the Russian language for main schools*. Vienna (in Ukrainian).

REFERENCES

1. Alekseeva, L.M., & Mishlanova, S.L. (2002). *Medical discourse: Theoretical foundations and principles of analysis*. Perm': Perm State University (in Russian).
2. Vaimut, T.V. (2014). Data for a historical dictionary of East Slavic grammatical terminology. *Vybrani Naukovi Pratsi*. 173—202. Nizhyn: Aspekt-Polihraf (in Ukrainian).
3. Borkhvald, O.V. (1998). *Russian terminography in the historical aspect*. Krasnoyarsk: Platina (in Russian).

4. Bulakhov, M.G. *Experience of the historical dictionary of Russian linguistic terminology*. Minsk: BGPU (in Russian).
5. Golovanova, Ye.I. (2004). Linguistic interpretation of the term: Cognitive and communicative approach. *Izvestia Ural'skogo Gosudarstvennogo Universiteta*, 33, 18—25 (in Russian).
6. Golovanova, Ye.I. (2010). Basic cognitive categories and terminology science development. *Vestnik Udmurtskogo Universiteta. Istoria i Filologia*, 2, 85—91 (in Russian).
7. Grinev-Grinevich, S.V. (2009). *Introduction to terminography: How one can compose a dictionary easily*. Moscow: Knizhnyi Dom “LIBROKOM” (in Russian).
8. Hrytsenko, P. (1996). The terminological dictionary today. *Ukrayins'ka Terminolohiya i Suchasnist'*. *Tezy Dopovidei Vseukrayivs'koyi Naukovoyi Konferentsiyi* (L.O. Symonenko, Ed.). 95—96. Kyiv (in Ukrainian).
9. Dems'ka-Kulchyts'ka, O. (2005). *Fundamentals of the national corpus of the Ukrainian language*. Kyiv: Instytut Ukrayins'koyi Movy Natsional'noyi Akademiyi Nauk Ukrayiny (in Ukrainian).
10. Derkach, V.V. (1999). Philological terminology of M.P. Drahomanov in the system of the Ukrainian scientific terminology of the late 19th — early 20th century: *Dissertation Summary for the Candidate of Philological Sciences Degree*. Kyiv (in Ukrainian).
11. Zhukovska, V.V. (2013). *Introduction to corpus linguistics*. Zhytomyr: Zhytomyr Ivan Franko State University (in Ukrainian).
12. Ilenkov, A.R. (2009). Terminology and its role in knowledge representation. *Visnyk Natsional'noho Universytetu “L'vivs'ka Politekhnikha.” Seriya: Problemy Ukrayins'koyi Terminolohiyi*, 648, 24—29 (in Ukrainian).
13. Kazymyrova, I.A. (2020a). Diachronic cognitive map of a linguistic term as a terminographic tool. *Visnyk Zaporiz'koho Natsional'noho Universytetu. Zbirnyk Naukovykh Prats'. Filolohichni Nauky*, 1(1), 74—81. <https://doi.org/10.26661/2414-9594-2020-1-1-11> (in Ukrainian).
14. Kazymyrova, I.A. (2020b). Linguistic profile of a source as a terminographic tool. *Ukrayins'ka Mova*, 2(74), 59—73. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2020.02.059> (in Ukrainian).
15. Karpilovska, Ye.A. (2006). *Introduction to applied linguistics: Computational linguistics*. Donetsk: TOV “Yuhovostok Ltd” (in Ukrainian).
16. Kokorina, Yu.G. (2014). Archaeological knowledge in linguistic descriptions: *Dissertation Summary for the Doctor of Philological Sciences Degree*. Moscow (in Russian).
17. Komarova, Z.I. (2014). *Methodology, method, and technology of scientific research in linguistics: Textbook*. Moscow: Flinta (in Russian).
18. Maslykova, O.S. Philological Terminology of Mykhailo Hrushevs'kyi: *Dissertation Summary for the Candidate of Philological Sciences Degree*. Donetsk (in Ukrainian).
19. Moskalenko, N.A. (1959). *An essay on the history of the Ukrainian grammatical terminology*. Kyiv: Radians'ka Shkola (in Ukrainian).
20. Nimchuk, V.V. (1985). An index of ancient Slavic philological terms. *Movoznavstvo na Ukrayini v 14—17 stolitti*, 215—222. Kyiv: Naukova Dumka (in Ukrainian).
21. Ohienko, I.I. (1908). *Historical dictionary of Ukrainian grammatical terminology with a preface about the history of its formation*. Kyiv: Drukarnia I Kyivys'koyi Drukars'koyi Spilky (in Ukrainian).
22. Rehushevskiy, Ye.S. (1961). I.Ya. Franko's linguistic terminology in the light of his linguistic views: *Dissertation Summary for the Candidate of Philological Sciences Degree*. Kyiv (in Ukrainian).
23. Stasiuk, T.V. (2019). Prolegomines of sociocognitive terminology and sociocognitive interpretation of a term. *Terminolohichniy Visnyk*, 55—64. Kyiv (in Ukrainian).
24. Stasiuk, T.V. (2015). Metaconcepts *terminology, terminological system — terminological sphere — terminological space, scientific / professional cognitological sphere, scientific / professional sphere of concepts* in sociocognitive terminology. *Pidhotovka Fakhivtsiv na Shliakhu do Yevrointehratsiyi: Problemy ta Perspektyvy: Materialy 9 Mizhvuzivs'koyi Naukovo-Praktychnoyi Konferentsiyi*, 54—57. Dnipropetrovsk: DDAU (in Ukrainian).
25. Felde, O.V. (2000). Historical terminography of Russian: Timeline and prospects for development. *Voprosy Leksikografii*, 2, 33—38 (in Russian).
26. Felde, O.V. (2006). Historical terminography in the Krasnoyarsk region. *Vestnik Krasnoyarskogo Pedagogicheskogo Universiteta im. V.P. Astafieva*, 3, 21—29 (in Russian).

Статтю отримано 21.03.2021

Iryna Kazymyrova, Candidate of Sciences in Philology,
Senior Researcher in the Department of Grammar and Scientific Terminology,
Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine
4 Hrushevs'kyi St., Kyiv 01001, Ukraine
E-mail: kazymyrovai@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-6309-0363>

CONCEPT OF THE HISTORICAL DICTIONARY OF THE LINGUISTIC TERMS

This article outlines theoretical principles of composing a historical dictionary of linguistic terms for the period from 1600s to 1950s. The author intends to implement the idea of modern lexicography in the creation of active type dictionaries aimed not only to reflect the semantic content but also reflect the dynamics of a word in its functioning. Such a dictionary can undoubtedly pursue the integrated task of a language description in which the word appears as a lexical unit and an element associated with the spiritual and material culture of an ethnic group.

The article discusses stages for compiling a diachronic corpus of linguistic texts, namely the *ISTLING* corpus. At the preparatory stage, a diachronic cognitive map of the linguistic term which represents formal and semantic conceptualization and categorization is modeled. At the first stage, the electronic linguistic text archive, i.e., array of 400 electronic, scanned, and manually dialed editions, is created. Later, it will be transformed it into an electronic library of linguistic texts including markup of texts by type of the importance for user's information. It will allow for using the corpus as an information, reference, and research system. Text analysis presented in the *ISTLING* corpus provides various linguistic source profiles generalizing information about using the linguistic term in these sources. The historical and terminological dictionary register is going to represent a complete list of linguistic terms by selected time intervals.

Keywords: *linguistic term, historical dictionary of linguistic terms, diachronic corpus of linguistic texts, linguistic profile of a source, diachronic cognitive map of a linguistic term.*

<https://doi.org/10.15407/ukrmova2021.02.102>
УДК 811.161.2'373.46:378

І.Ю. ШКІЦЬКА, доктор філологічних наук,
професор кафедри інформаційної та соціокультурної діяльності,
Західноукраїнський національний університет
вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46020
E-mail: i.shkitska@gmail.com
<http://orcid.org/0000-0002-0252-8111>

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ СФЕРИ ВИЩОЇ ОСВІТИ

У статті визначено чинники, що спричинюють зміни в термінній системі українського освітнього дискурсу в умовах інформаційного суспільства. Окреслено напрямки розвитку термінології освітньої сфери у зв'язку з посиленням глобалізаційних процесів і розвитком новітніх інформаційних технологій. Виявлено тенденцію до збільшення кількості англізмів на позначення понять освітньої діяльності. Здійснено семантичний аналіз запозичених термінів-неологізмів з урахуванням варіативності в їхньому складі. Виокремлено семантичні групи найбільш частотних термінів-аббревіатур у сучасному освітньому дискурсі.

Ключові слова: термін, терміноелемент, глобалізація, інтернаціоналізація освіти, термін-англізм, інформаційне суспільство.

Мова є динамічною системою, яка постійно змінюється під впливом внутрішньо- та екстралінгвальних факторів. Функціональний підхід до вивчення мови передбачає погляд на мову крізь призму її використання в різних сферах життя. Через стрімкі зміни, які відбуваються в сучасному інформаційному суспільстві, мова спеціального призначення теж змінюється. Сказане стосується і мови сфери вищої освіти, що сьогодні зазнає модифікації, реорганізації та осучаснення. З огляду на це наукові студії, присвячені аналізу термінної системи освітнього дискурсу, є актуальними й зумовлені запитами сучасних напрямів мовознавства та освітології.

Станом на сьогодні є велика кількість наукових розвідок, написаних як лінгвістами, так і фахівцями з різних галузей знань, у яких показано роль термінології та мови спеціального призначення в освітньому процесі, виявлено труднощі, пов'язані з опануванням термінології здобувачами

освіти [8; 2; 6; 10; 7]. Так, Херіет Маршал на матеріалі англійської мови аналізує особливості вживання термінів, функціонування яких в освітній сфері пов'язане з глобалізацією та інтернаціоналізацією освітньої діяльності. Йдеться про термін *глобальна освіта* (англ. *global education*) та його синоніми: *global citizenship education*, *global learning*, *international education development*, *world studies*, *education with a global and international dimension*, *education for an international understandings*, *education for world citizenship* [12: 108].

Низка статей українських і зарубіжних учених присвячена різним аспектам розвитку термінології певної галузевої сфери: медицини, біології, фізики, комп'ютерних наук, туризму і под. [9; 14; 8; 3; 13; 11; 2; 7 та ін.].

Метою нашої розвідки є окреслення сучасних тенденцій розвитку термінів сфери вищої освіти в Україні. Досягненню мети слугуватимуть такі завдання: виявити екстралінгвальні чинники, які впливають на зміни термінної системи освітнього дискурсу; здійснити семантичний аналіз запозичених термінів-неологізмів з урахуванням варіативності в їх складі; визначити семантичні групи термінів-аббревіатур, які мають високу частотність у сучасному освітньому дискурсі.

Багатозначність, синонімія та розбіжності в інтерпретації значення термінів свідчать про критичний стан термінології [1: 6]. Сказане стосується і сучасного стану української термінології сфери вищої освіти. Як зауважує С.В. Гринев-Гриневиц, стандарти термінології стали менш жорсткими, і процес створення термінологічних одиниць відзначається хаотичністю [1: 6], що пов'язано зі стрімким поширенням інформації іноземною мовою в інтернеті та неконтрольованим процесом запозичення іноземних слів [10: 109]. Як наслідок — виразна варіативність термінів, зокрема графічна та звукова, нефіксованість їх у засобах кодифікації.

Розглянемо зміни в українській термінній системі сфери вищої освіти, які відбулися за останні десятиліття. Особливо примітною є модифікація терміна на позначення освітньої установи. Нормативне ще на початку 2000-х рр. позначення *вищий навчальний заклад* (*вуз*) витіснив термін *вищий навчальний заклад* (*внз*), який 2017 року замінив зафіксований у Законі України «Про освіту» термін *заклад вищої освіти* (*зво*). Під ним розуміють «окремий вид установи, яка є юридичною особою приватного або публічного права, діє згідно з виданою ліцензією на провадження освітньої діяльності на певних рівнях вищої освіти, проводить наукову, науково-технічну, інноваційну та/або методичну діяльність, забезпечує організацію освітнього процесу і здобуття особами вищої освіти, післядипломної освіти з урахуванням їхніх покликань, інтересів і здібностей» (<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>). Відзначимо, що на номінування закладу вищої освіти паралельно продовжує функціонувати словосполучка *вища школа* (*виш*), більше притаманна розмовному мовленню. Зазначений термін характеризується дещо меншою частотністю функціонування в освітньому дискурсі порівняно з нормативним *заклад вищої освіти*.

Протягом останніх двадцяти років спостерігаємо також тенденцію до зміни функціональних характеристик терміна *інститут*, який вийшов з ужитку як позначення закладу вищої освіти та використовується лише для номінування структурних підрозділів університету або наукових установ.

Що стосується термінів на позначення учасників освітнього процесу, то відзначаємо, що все частіше в організаційно-розпорядчих і довідково-інформаційних документах закладів вищої освіти вживається термін *здобувач вищої освіти* замість *студент / аспірант*, наприклад: **Шановні здобувачі вищої освіти! Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського кафедра військової підготовки запрошує громадян України отримати військову підготовку за програмою офіцерів запасу!** (<https://www.knlu.edu.ua/student/vijskova-pidgotovka>). Це надає мові більш офіційного характеру й дозволяє уникнути повторів в усному та писемному мовленні. Збільшилась частотність уживання зафіксованого в Законі України «Про вищу освіту» терміна *учасники освітнього процесу* (<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>), який об'єднує професорсько-викладацький склад і студентську молодь.

Слід відзначити, що сьогодні окреслилась тенденція до витіснення терміном *доктор філософії* (та його неадаптованим графічним варіантом PhD) терміна на позначення наукового ступеня кандидата наук. В офіційних документах спостерігаємо тяжіння до використання фемінітивів на позначення посад, звань, соціальних ролей: *скаржник / скаржниця, потенційний порушник / порушниця* (<https://www.wunu.edu.ua/news/academic-integrity/>), *докторка філософії, медіатор / медіаторка, володарка титулу «Юрист року»* (<https://www.wunu.edu.ua/announcement/>).

Чималу популярність в освітньому середовищі має терміноелемент *координатор* — особа або організація, що здійснює координацію [5], наприклад: *координатор із забезпечення якості освіти, координатор із міжнародної діяльності, координатор проєкту* (<https://www.wunu.edu.ua/news/academic-integrity/>).

Доволі стрімко «обростає» новими поняттями стрижневий термін освітнього дискурсу — *освіта*. Ідеться про термінами, що відносно недавно набули поширення в українському освітньому середовищі та корелюють із терміносполукою *формальна освіта*, — *дуальна освіта, інклюзивна освіта, неформальна освіта* та *інформальна освіта*.

Як складник офіційної системи освіти країни, *формальна освіта* є інституціональною, свідомо визначеною і спланованою. Під *дуальною освітою* розуміють поєднання освітньої та виробничої сфери з підготовки кваліфікованих кадрів певного профілю. При чому тенденції до заміни в згаданому термінологічному словосполученні слова *дуальний* українськими відповідниками, зафіксованими в засобах кодифікації української мови, — *подвійний, двоїстий* не спостерігається.

Інклюзивна освіта має на меті «дати всім учням можливість забезпечення найбільш повноцінного соціального життя, активної участі в

колективі» [2: 15]. *Неформальна освіта* — інституціоналізована і спланована суб'єктом освітньої діяльності. Вона є альтернативою та/або доповненням формальної освіти в контексті навчання протягом усього життя; передбачає різноманітність форм освіти та самоосвіти в позанавчальний час. *Інформальна освіта* є свідомою формою здобуття освіти, але не інституціоналізованою — поза межами освітньої установи.

Звертаємо увагу на офіційне затвердження терміна *передвища освіта* (http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T192745.html), під яким розуміють освіту, здобуту в коледжах і технікумах.

Під впливом загальної цифровізації освітнього середовища виразився процес інтегративної взаємодії термінної лексики освітньої сфери та сфери інформаційних технологій. Спостерігаємо еволюцію понять, пов'язаних із цифровізацією сфери вищої освіти: термін *автоматизація* подекуди замінили терміни *комп'ютеризація* та *інформатизація*, які зараз витісняються терміном *діджиталізація* та його українським відповідником — *цифровізація*. Також можна говорити й про архаїзацію термінів *електронно-обчислювальна машина* (ЕОМ) і *персональний комп'ютер* (ПК), які сьогодні витісняються термінами із ширшим значенням: *електронні пристрої*, *мобільні пристрої*, *мультимедійна техніка* тощо.

Окреслилась тенденція до заміни в термінах елемента *комп'ютерний* на *мультимедійний*: *мультимедійна презентація* замість *комп'ютерна презентація*, *мультимедійна техніка* замість *комп'ютерна техніка*. Набувають популярності термінами *мультимедійний підручник*, *мультимедіалеція*. У деяких випадках терміноелемент *мультимедійний* слугує заміномником *електронний*, пор.: *електронний документообіг* — *мультимедійний документообіг* (<https://www.wunu.edu.ua/kafedra-didu-uf/>). Терміносполуки з елементами *новий*, *новітній*, *комп'ютерний* усе частіше заміняють синонімічні термінами з елементом *цифровий*, наприклад: *цифрові технології* замість *нові / новітні технології*, *комп'ютерні технології* чи *мережеві технології*. Розвиток новітніх технологій і осучаснення методів викладання та наукової діяльності спричинили появу в освітньому середовищі таких термінів, як *гіперпосилання*, *гугл-пошук*, *гугл-форма*, *пост-реліз*, *хештег*, *QR-код*. Також можна констатувати факт збільшення в освітньому дискурсі кількості термінів з елементом *кібер- / кібернетичний*, наприклад: *кібербезпека*, *кіберспорт* (<https://www.wunu.edu.ua/news/19868-kubok-rektora-z-kbersportu.html>).

Прагнення закладів вищої освіти бути сучасними і привернути увагу більшої кількості абітурієнтів знаходить вияв у перейменуваннях структурних підрозділів, а також спеціальностей і напрямів, за якими здійснюється підготовка здобувачів освіти. Ці зміни передбачають появу в згаданих назвах складників *інноватика*, *інфраструктура*, *корпоративний*, *новітній*, *тренінговий*, *технології*, *студії*, наприклад: *автоматизація та комп'ютерно-інтегровані технології*, *суспільні комунікації та регіональні студії*. Так, у Західноукраїнському національному університеті *навчально-науковий інститут біоресурсів і природокористування* перейменовано на *навчально-науковий інститут інноватики, природокористування та інфраструктури*,

навчально-науковий центр — на тренінговий центр (наказ № 155 від 13 квітня 2021 року). В Одеському національному політехнічному університеті функціонує Центр трансферу технологій (<https://opu.ua/science/centr-transferu-tehnologiy>).

Загалом в освітньому дискурсі за останні двадцять років істотно збільшилась кількість термінів з атрибутивними поширювачами *інформаційний* (-а, -е, -і) та *цифровий* (-а, -е, -і), наприклад: *інформаційна база, інформаційна безпека, інформаційна відкритість, інформаційна грамотність, інформаційна культура, інформаційна підтримка, інформаційна система, інформаційний банер, інформаційний матеріал, інформаційний сервіс, інформаційний супровід, інформаційне суспільство, інформаційне забезпечення, інформаційні ресурси, інформаційні технології; цифрова грамотність, цифрова нерівність, цифрові технології* [4: 46, 98]. Це стосується і терміноелементів *інноваційний* (-а, -е, -і) та *інновації*: *інноваційна діяльність, інноваційне забезпечення діяльності, інноваційне освітнє середовище, інноваційний розвиток, інноваційний формат освітніх заходів, інноваційні методи, інноваційні методики, інноваційні процеси, інноваційні технології, технологічні інновації* і под. [4: 42].

Серед термінної лексики сфери вищої освіти активно функціонує словоформа *медіація* та спільнокореневі — *медіа, медійний: медіаграмотність, медіаосвіта, медіашколи, медійний проєкт* (<https://www.wunu.edu.ua/kafedra-didu-uf/>), *навчальні мультимедіа* [4: 59].

Послідовність і взаємозалежність у термінній системі вищої освіти засвідчує функціонування термінів зі складником *модуль: кредитно-модульна система оцінювання, модульний контроль, навчальний модуль, модуль освітньої програми закладу освіти, модульне навчання* [4: 57].

Акредитаційні процеси, що відбуваються в сучасних зво, спричинили активне вживання низки таких термінів, як *акредитація / акредитаційна експертиза освітньої програми, група забезпечення спеціальності, спеціалізація освітньої програми, проєктна група* (<https://www.wunu.edu.ua/news/academic-integrity/>) тощо. Підвищена увага до процедури та результатів акредитаційної експертизи в закладах вищої освіти позначилася на функціонуванні в освітньому просторі таких термінів, як *гарант освітньої програми, експертна група, фокус-група* (викладачі, які забезпечують освітні компоненти, запрошені особи на зустріч з експертами), *школа гарантів*. Термін *керівник науково-методичної комісії спеціальності* замінив термін *голова групи забезпечення спеціальності*. На позначення соціальних навичок, які здобувачі освіти набувають під час вивчення навчальних дисциплін (здебільшого нефахових), освітяни активно використовують запозичений з англійської мови термін *soft-skills*, який зараз здебільшого вживається в писемній та усній мові в незміненому варіанті — за нормами мови-донора.

Активізація функціонування запозиченого терміна *стейкхолдер / стейк(г)олдер* (stakeholder (англ.) — зацікавлена сторона) частково зумовлена підвищенням вимог до акредитації освітніх програм зво. Освітяни під стейкхолдерами розуміють передусім організації та установи,

зацікавлені в підготовці закладом освіти фахівців. Серед стейкхолдерів розрізняють зовнішніх (особи, які не перебувають у структурі закладу освіти, — передусім роботодавці) і внутрішніх (здобувачі освіти, які навчаються в освітній установі).

Частотністю функціонування у сфері вищої освіти характеризуються терміни *компетенція* і *компетентність*, що перебувають у синонімічних зв'язках, але мають відмінності в значенні. Термін *компетенція* маркує певну сферу, коло діяльності, наперед визначену низку питань, із якими особистість повинна бути добре обізнана, а також сукупність її знань, умінь, навичок. *Компетентність* визначається як динамічна комбінація знань, умінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних та громадянських якостей, морально-етичних цінностей, яка визначає здатність особи успішно здійснювати професійну та подальшу навчальну діяльність і є результатом навчання на певному рівні вищої освіти (<https://uk.wikipedia.org/wiki>): *інформаційна компетентність* [4: 45], *компетенція володіння іспанською мовою* (<https://opu.ua/servicescatalog/service/die>).

У звітній акредитаційній документації, а також в усному мовленні освітян, зокрема на зустрічах експертів із викладачами та іншими представниками зво, термін *навчальна дисципліна* сьогодні витісняє термін *освітня компонента*. Урахування думки студента / аспіранта, надання йому свободи у виборі дисциплін знайшло вияв у синонімічних терміносполуках *вибіркова дисципліна*, *вибіркова компонента*, *дисципліна вибіркового циклу*, *вибіркова складова навчальних планів / освітніх програм*, *дисципліна за вільним вибором*.

Частково зі зміною процедури акредитування освітніх установ, а також із появою нових тенденцій розвитку освітнього середовища пов'язуємо й активізацію вживання терміносполук *автономія закладу вищої освіти*, *академічна доброчесність / нечесність*, *академічна свобода*, *академічне шахрайство*, *(академічний) плагіат*, *інтелектуальна власність*, *псевдонаука*, *самоплагіат* і под.

Відповідно можна говорити і про збільшення частотності вживання термінів на позначення видів академічної недоброчесності: *копіляція*, *фабрикація*, *фальсифікація* тощо. Подання в офіційних документах біля українських термінів англомовних відповідників свідчить про підвищену увагу світової академічної спільноти до питань академічної доброчесності та інтернаціоналізацію освітньої діяльності, наприклад: *доброчесність в освіті* — *Academic Integrity*, *доброчесність у наукових дослідженнях* — *Research Integrity* (<https://www.wunu.edu.ua/news/academic-integrity/>). Відзначимо, що деякі терміни на позначення академічної недоброчесності не мають українських відповідників і тому вживаються як неадаптовані, наприклад *cheating economy* — термін, що позначає явище торгування випускними кваліфікаційними роботами в закладах вищої освіти.

Демократизація освіти та підвищення уваги до покращення якості освітніх послуг сприяли запровадженню процедури оцінювання професійної діяльності учасників освітнього процесу, що знайшло вияв у

рейтингуванні та, відповідно, активізації термінів *рейтинг*, *рейтинговий список*, *рейтингове оцінювання* (уживається на позначення професійної діяльності науково-педагогічних працівників), *наукометричний рейтинг*. У контексті покращення якості освітніх послуг помічаємо також частотність функціонування у сфері вищої освіти терміна *моніторинг* та його похідних: *моніторинг залишкових знань*, *моніторинг звітів*, *моніторингове опитування* (<https://www.wunu.edu.ua/news/academic-integrity/>), *освітній моніторинг* [4: 57].

Посилення уваги освітян до практичного складника навчального процесу зумовило активізацію вживання термінів *викладач-практик*, *лектор-практик*, *база практики*, *освітні практики* (<https://www.wunu.edu.ua/news/19724-mzhna-rodna-shkola-svtovih-osvtnh-praktik-new-way.html>). Практична орієнтованість сучасних закладів освіти виявляється також у створенні різноманітних бізнес-структур на базі освітньої установи, що, відповідно, спричиняє поряд із термінами *бізнес-центр*, *тренінговий центр* функціонування таких запозичених з англійської мови термінів, як *бізнес-акселератор*, *бізнес-інкубатор*, наприклад: *Створити бізнес-інкубатор та бізнес-акселератор для реалізації підприємницьких проєктів студентів і викладачів* (https://www.wunu.edu.ua/pdf/strategia_zunu_2020.pdf).

У зв'язку з прагненням удосконалити освітній сервіс, частково шляхом запозичення досвіду закордонних освітніх установ, в українському освітньому дискурсі з'явилися і такі терміни, як *диференційоване навчання*, *індивідуальна освітня траєкторія*, *міжнародні гранти*, *студентська / викладацька*, *академічна / соціальна мобільність*, *проєктна діяльність*, *стипендійні програми навчання / підвищення кваліфікації*, *студентоцентризм*, *студентоцентроване навчання* (<https://www.wunu.edu.ua/news/19500-konkurs-na-stipendijn-programi-v-zakladah-vischoyi-osvti-latvyi.html>) тощо.

Пожвавлення міжнародної співпраці зовнішньої з закордонними освітніми установами спричинює активне функціонування в освітньому дискурсі терміна *меморандум*, який уживається на позначення договірної документації, наприклад: *У квітні 2019 року підписано Меморандум про співпрацю між університетом та Національним агентством України з питань державної служби з метою продовження співробітництва у сфері професійного навчання державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування* (<https://www.wunu.edu.ua/educational-and-scientific-institute-of-public/>).

Зі світовими глобалізаційними процесами пов'язуємо появу низки терміносполук зі словами *простір*, *середовище*, *дискурс*, *інфраструктура* на позначення явищ, сукупних, невимірюваних і нелокалізованих понять: *віртуальний / вітакультурний*, *європейський*, *інтернет-*, *інформаційний*, *кроскультурний*, *медіа-*, *освітній простір*; *освітнє / навчальне*, *університетське середовище* (<https://www.wunu.edu.ua/code-of-ethics.html>); *освітній дискурс* (<https://npu.edu.ua/nauka/naukovi-zbirnyky/osvitnij-diskurs>), *освітологічний дискурс* (<https://od.kubg.edu.ua/index.php/journal>); *інфраструктура стратегічного партнерства*, *інфраструктура університету* (https://www.wunu.edu.ua/pdf/strategia_zunu_2020.pdf).

Усе менше назва всесвітньої мережі та номінації соціальних мереж уживаються з родовими назвами, пор.: *соціальна мережа «Інстаграм» — інстаграм, у всесвітній мережі «Інтернет» — в інтернеті*. Навіть у науковому дискурсі здебільшого функціонує менш формальний скорочений варіант *соцмережа* — замість *соціальна мережа*.

Чимало термінів з'явилося через необхідність запровадження дистанційного навчання у зв'язку з пандемією. Серед них — терміни на позначення форми проведення навчальної / просвітницької чи іншої діяльності з препозитивним складником *онлайн-* / *офлайн-*: *онлайн-навчання* (синонім терміна *дистанційне навчання, дистанційне e-навчання* [4: 27]), *офлайн-навчання*. Відзначимо, що терміносполуки з елементом *інтернет* на позначення форми (формату) проведення заходу витісняються сьогодні термінами зі складником *онлайн-*, наприклад: замість *інтернет-конференція* та *телеконференція* — *онлайн-конференція* або *відео-конференція*, замість *інтернет-платформа* — *онлайн-платформа* тощо.

Навіть у нормативних документах простежується неуніфіковане написання згаданих слів (ідеться про графічні варіанти). Це свідчить про те, що слова з препозитивною частиною *онлайн-* / *офлайн-* ще перебувають на стадії адаптації до законів української мови, наприклад: *онлайн-навчання, онлайн навчання, онлайнове навчання, online-навчання, on-line-навчання*.

Нещодавно збільшилась частотність уживання терміна *змішане навчання* на позначення форми навчальної діяльності, що поєднує очну та дистанційну форми (https://www.wunu.edu.ua/pdf/strategia_zunu_2020.pdf). Водночас цей термін має ширше значення — «цілеспрямована педагогічна взаємодія, що передбачає об'єднання формальних засобів навчання з неформальними» [4: 40; 8: 98]. Синонімом згаданого терміна постає термін «комбіноване навчання».

У зв'язку з вимушеним запровадженням дистанційної форми навчання активного вжитку набули терміносполуки, що маркують різні види освітньої діяльності: *онлайн-вебінар, онлайн-заняття, онлайн-зустріч, онлайн-інфо, онлайн-конкурс, онлайн-консультація, онлайн-тренінг*.

Протягом останніх десяти років у сучасному освітньому просторі України з'явилися і нові поняття, запозичені у зв'язку з інтернаціоналізацією сфери вищої освіти. Наприклад, термін *силабус*, що позначає стислий опис змісту навчальної програми дисципліни, який містить інформацію про мету та завдання вивчення курсу, основні теми, рекомендовану літературу, контактні дані викладача. Від робочої програми навчальної дисципліни *силабус* відрізняє менший обсяг та оприлюднення документа до вивчення дисципліни, яку *силабус* репрезентує. Примітно, що термін *силабус* має фонетичний варіант *сілабус*, що зберігає наголос англійської мови.

Відзначаємо популярність терміноелемента *стартап* (startup (англ.) — запускати, починати) у сучасному освітньому дискурсі: *стартап-проект, стартап-фонд*. Так, одним із стратегічних завдань Західноукраїнського

національного університету визначено: *Сформувати інкубатор стартапів для подальшої реалізації інноваційних бізнес-ідей у національному та міжнародному бізнес-середовищі* (https://www.wunu.edu.ua/pdf/strategia_zunu_2020.pdf).

Розширюється і діапазон термінів на позначення форми різних видів освітньої / навчальної діяльності. Так, поряд із традиційними *нарада, круглий стіл, семінар, тренінг* функціонують *вебінар, воркшоп / workshop, майстер-клас*, тощо. Водночас спостерігається тенденція до зменшення частотності вживання в цьому значенні лексеми *майстерня*. Активізація академічної мобільності призвела до частотності функціонування в освітньому дискурсі терміна *гостьова лекція* (guest lecture (англ.), під яким розуміють лекцію, проведenu запрошеним з іншої установи лектором.

Можна також констатувати факт збільшення кількості запозичених термінів на позначення різних видів студентської позанавчальної діяльності: *квест* (аматорське спортивно-інтелектуальне змагання), *флешмоб* (спланована масова акція), *scrabble* (настільна гра) (<https://www.knlu.edu.ua/student/news-and-events?start=6>). Одним із напрямів позанавчальної діяльності студентської молоді на сайті Київського лінгвістичного національного університету згадується *фандрайзинг* — збір пожертвувань: *Для забезпечення умов всебічного і вільного розвитку особистості студента студрада спрямовує свою діяльність за різними напрямками: науково-дослідницький, навчально-виховний, культурний, спортивний, фандрайзинг, зовнішнє співробітництво тощо* (<https://www.knlu.edu.ua/student/student-council>).

Традиційно вживані в контексті підготовки до конференцій та їх проведення терміни *секція* та *керівник секції* витісняються відповідно термінами *дискусійна панель / платформа* і *модератор*. Словоформа *дповідач* конкурує із запозиченим з англійської мови *спікер*.

Елемент *платформа* входить до складу таких терміносполук, як: *електронна платформа, інтегрована платформа, інтернет-платформа, інформаційно-комунікаційна платформа, наукова платформа, онлайн-платформа*, наприклад: *Розробити освітню електронну платформу «Університет в смартфоні»* (https://www.wunu.edu.ua/pdf/strategia_zunu_2020.pdf).

З'являються також серед відносно нових термінів чимало слів із препозитивним елементом *веб-*: *вебдизайн, вебсайт, вебсторінка, вебтикет*. Водночас спостерігаємо тенденцію до спрощення і опускання префікса *веб-*: замість *вебсайт* — *сайт*, замість *вебсторінка* (в інстаграм) — *сторінка* (в інстаграм). З'являються також нові педагогічні техніки, методи, форми роботи зі студентами та, відповідно, терміни для їх позначення, наприклад: *інтерактивні конструктори, інтерактивні методи, навчально-розвивальні бізнес-ігри, науково-пізнавальні квести, метод проєктів, e-learning технології, SMART-технології* тощо. Так, як маркери порівняно нового в освітньому просторі України педагогічного методу кейсів функціонують термінами *кейс-метод, кейсовий метод, кейс-технології, кейс-стаді* (від англ. cases-tudy), *метод ситуацій, ситуаційні завдання*. Останній більш частотний в українській навчально-методичній і навчально-організаційній літературі.

Порівняно новим в українському освітньому просторі є термін *коучинг* (англ. *coaching* — тренування), під яким розуміють метод, що поєднує принципи консультування та тренінгу. У сучасній педагогічній науці на позначення згаданого методу функціонують такі варіанти, як *коучинговий метод*, *коуч-метод*, *метод коучингу*. На нашу думку, найбільш удалим серед них є перший варіант, який домінує в українській навчальній і науковій літературі.

Розбіжності як у написанні слів, що зазнають термінологізації, так і стосовно їхньої вимови зумовлені, з одного боку, бажанням носіїв мови зберегти правопис і наголос запозиченого слова, а з другого — прагненням адаптувати слово до рідної мови. Про повну адаптованість слова свідчить його відмінювання за законами мови та написання з малої літери — як загальної назви.

Термін *інструментарій* в освітньому дискурсі вживається як для номінування сукупності засобів для виконання певних освітніх завдань, так і в значенні «спосіб діяльності», пор.: *інструментарій викладача — інструментарій сучасного врядування та публічного менеджменту* (<https://www.wunu.edu.ua/educational-and-scientific-institute-of-public/>).

Серед іншомовних слів-термінів можна виокремити ті, які функціонують здебільшого в усному мовленні освітян, наприклад: *бренд* (торгова марка), *гаджет* (електронний пристрій), *пост* (допис у соцмережах), *челендж* (виклик), *флаєр* (вид іміджевої продукції), *фідбек* (зворотній зв'язок) та ті, що здебільшого вживаються в текстах документів і навчально-методичної літератури. Серед них виокремлюємо терміни на позначення а) процесів: *діджиталізація*, *диверсифікація*, *імплементація*, *трансфер*, *комерціалізація науково-технічних розробок*; б) видів і результатів діяльності: *пілотний проєкт*, *вебпортфоліо*; в) структурних одиниць: *ендаумент-фонд* (цільовий фонд для доброчесності) (https://www.wunu.edu.ua/pdf/strategia_zunu_2020.pdf).

Відзначаємо також поширеність терміноелемента *кластер*, запозиченого з англійської мови, що в освітньому дискурсі вживається на позначення сукупності декількох однорідних елементів, котру можна розглядати як самостійну одиницю з певними властивостями: *інноваційний освітній кластер*, *науково-освітній кластер* і под. Наприклад, одним із стратегічних завдань Західноукраїнського національного університету постає: *Організувати бізнес-кластер, науковий кластер, ІТ-кластер, культурний кластер для формування інноваційної моделі розвитку Університету* (https://www.wunu.edu.ua/pdf/strategia_zunu_2020.pdf). Термін *кластер*, ставши доволі популярним в освіті, характеризується широтою та розмитістю значення. В основі його виникнення лежить прагнення модернізувати сферу освітніх послуг [6].

Слово *дедлайн* зазнає термінологізації та все частіше функціонує в довідково-інформаційних документах, зокрема в інформаційних листках — запрошеннях до публікації у фахових виданнях, до участі в конференціях, круглих столах, колективних монографіях тощо. Як приклади передтермінологічної

лексики можна навести терміноелементи *паритетний, топовий, профільний*, наприклад: *паритетна наукова / освітня діяльність* (<https://www.wunu.edu.ua/code-of-ethics.html>), *профільні дисципліни, профільний доктор, профільна кафедра* (<https://www.knlu.edu.ua/research/research-department>). Незважаючи на дещо неформальний характер, запозичена з англійської мови лексема *лайфхак* у значенні «практична порада» доволі активно функціонує в сучасному освітньому просторі, виходячи за межі усного мовлення освітян.

Простежуємо тенденцію зов зробити освітні програми привабливішими для абітурієнтів та сучасними, що позначається і на назві навчальних дисциплін, які містять складники-англізми: *Івент-технології, Імедже-логія, Тайм-менеджмент* (<https://www.wunu.edu.ua/kafedra-didu-uf/>), *Інноваційний менеджмент у професійній інформаційній діяльності, Консалтинг в інформаційній діяльності, Сучасні рекламні та PR-технології* (<https://oru.ua/education/programs/mag-029-1>).

У назвах навчальних дисциплін знаходимо словосполучення з терміноелементами *комунікація, індустрія* у формі множини, яким більш притаманна форма однини: *Ділові комунікації* (пор. з англ. Business Communication), *Медіакомунікації, Соціальні комунікації, Культурні та креативні індустрії* (<https://www.wunu.edu.ua/kafedra-didu-uf/>).

Загалом усі запозичені іншомовні слова мають різний рівень засвоєності носіями української мови, про що свідчить варіантність їхніх форм, неусталеність у написанні, наголошенні та відмінюванні.

У документації закладів вищої освіти і в усному мовленні освітян зберігається тенденція до використання термінів-аббревіатур, серед яких виокремлюємо аббревіатури на позначення: а) освітньої установи: *зво, внз*; б) назв груп і професійних утворювань: *ГЕР* (галузева експертна рада), *ГЗС* (група забезпечення спеціальності); в) освітніх програм: *ОПП* (освітньо-професійна програма), *ОНП* (освітньо-наукова програма); г) ступенів освіти: *СВО* (ступінь вищої освіти), *ОПС* (освітньо-професійний ступінь); ґ) випробовувань: *ЗНО* (зовнішнє незалежне оцінювання), *ЄВІ* (єдиний вступний іспит); д) навчальних дисциплін: *ОК* (освітня компонента).

Багато термінів, що функціонують в освітній сфері, мають дублети: *працедавець — роботодавець, вступний іспит / екзамен — вступне випробування, куратор студентської групи — груповий керівник* (<https://www.knlu.edu.ua/student/news-and-events?start=3>).

Отже, термінологія освітньої сфери сьогодні зазнає змін у зв'язку з глобалізаційними процесами, зокрема інтернаціоналізацією вищої освіти, стрімким розвитком новітніх технологій та їх проникненням в освітній дискурс, а також змінами, фіксованими у вітчизняній нормативній документації та стандартах різних галузей. Зокрема, відбулися зміни терміна на позначення освітньої установи й учасників освітнього процесу, зазнали модифікації функціональні характеристики терміна *інститут*, істотно зросла кількість понять, утворених від основного терміна освітнього дискурсу — *освіта*, збільшилась кількість термінів з атрибутивними

поширювачами *інформаційний* (-а, -е, -і), *цифровий* (-а, -е, -і), *інноваційний* (-а, -е, -і), зі складниками *простір*, *середовище*, *дискурс*, *інфраструктура*. Відбувається осучаснення назв структурних підрозділів освітніх установ, спеціальностей і напрямів підготовки фахівців, навчальних дисциплін, форм і методів навчальної та позанавчальної діяльності здобувачів освіти, технічних засобів навчання тощо.

Загалом у сучасному українському освітньому просторі посилилась тенденція до активного функціонування термінів іншомовного походження, здебільшого англізмів. Серед запозичених неологізмів домінують терміни, пов'язані з розвитком новітніх інформаційних технологій, терміни на позначення нових підходів і методів в освіті, форм навчальної та позанавчальної діяльності, а також їх результатів.

Терміни-англізми, які функціонують в середовищі вищої школи, характеризуються варіантністю, передусім графічною, що свідчить про різний ступінь їх адаптованості до законів української мови. Поява нових термінів у сфері вищої освіти пов'язана не тільки з інтернаціоналізацією освітнього простору та цифровізацією різних сфер людської діяльності, а також зі збільшенням вимог до процедури акредитування освітніх програм, посиленням значущості практичного складника в освіті, уваги до проблем академічної доброчесності та підвищення якості освітніх послуг.

Перспективу подальших студій убачаємо у вивченні термінології документації, оприлюдненої на сайтах з во з позицій її нормативності, прагматичної значущості та семантичної ємності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гринев-Гриневиц С.В. Терминологоведение. Учебное пособие. Москва: Академия, 2008.
2. Калініченко І.О. Понятійна термінологія інклюзивної освіти в Україні. *Постметодика*. 2011. № 1. С. 12–17. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Postmetodyka_2011_1_4 (дата звернення: 26.02.2021).
3. Козлова Н.А. Проблемы применения терминологии в индустрии международного образовательного туризма. *Научно-технические ведомости Санкт-Петербургского государственного университета. Экономические науки*. 2008. № 4 (61). С. 289–294. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/problemy-primeneniya-terminologii-v-industrii-mezhdunarodnogo-obrazovatel'nogo-turizma> (дата звернення: 25.02.2021).
4. Лук'янова Л.Б., Аніщенко О.В. Освіта дорослих: короткий термінологічний словник. Київ; Ніжин, 2014.
5. Словник української мови у 20 т. URL: <https://services.ulif.org.ua/expl/Entry/index?wordid=43931&page=1390> (дата звернення: 12.03.2021).
6. Соколова Е.И. Термин «Инновационный образовательный кластер» в понятийном поле современной педагогики. *Непрерывное образование: XXI век: научный электронный журнал*. 2014. № 2 (6). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/termin-obrazovatelnyy-klaster-v-ponyatnyom-pole-sovremennoy-pedagogiki> (дата звернення: 26.02.2021).
7. Черничкина В.А., Глушкова А.С. Специфика современной терминологии образовательного туризма (постановка проблемы). *Современные проблемы и перспективы развития туризма и сферы услуг в условиях глобализации: Сборник статей I Всероссийской научно-практической конференции* (Владимир, 13–14 декабря 2018 года). Под ред. И.Ф. Жуковской. Владимир, 2018. С. 351–355.
8. Шуневич Б. Обґрунтування наукової термінології з дистанційного навчання. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Проблеми української термінології*.

2003. № 490. С. 95–104. URL: http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/54717/2/2003n490_Shunevich_B-Obgruntuvannia_naukovoii_95-104.pdf (дата звернення: 25.02.2021).
9. Abimbola I.O. The Problem of Terminology in the Study of Student Conceptions in Science. *Science Education*. V. 72. № 2. P. 175–84. Apr 1988.
 10. Deniko R.V., Shchitova O.G. , Shchitova D.A., Lan N.T. Learning Terminology in the Age of Higher Education Internationalization: Problems and Solutions. *Procedia: Social and Behavioral sciences*. Vol. 215. December 2015. P. 107–111. URL: <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.11.582> (Accessed 23.02.2021).
 11. Korucu Agah Tugrul, Aikah Ayse. Differences between m-learning (mobile learning) and e-learning, basic terminology and usage of m-learning in education *Procedia: Social and Behavioral sciences*. Vol. 15. 2011. P. 1925–1930. URL: <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2011.04.029> (Accessed 21.03.2021).
 12. Marshall H. The global education terminology debate: Exploring some of the issues. *The SAGE Handbook of Research in International Education*. Second edition. Edited by Mary Hayden, Jack Levy and Jeff Thompson. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC, 2015. P. 108–122.
 13. Taub Alyson, Allegrante John P., Barry Margaret M., Sakagami Keiko. Perspectives on Terminology and Conceptual and Professional Issues in Health Education and Health Promotion Credentialing. *Health education & Behavior*. Vol. 36. Issue 3. May 15. 2009. P. 439–450.
 14. Wandersee J.H. The Terminology Problem in Biology Education: A Reconnaissance. *The American Biology Teacher*. Vol. 50. № 2. Feb. 1988. P. 97–100 (4 pages). URL: <https://doi.org/10.2307/4448654> (Accessed 25.02.2021).

REFERENCES

1. Grinev-Grinevich, S.V. (2008) *The Terminology Science. Training Book*. Moscow: Akademia (in Russian).
2. Kalinichenko, I.O. (2011). Conceptual terminology of inclusive education in Ukraine. *Postmetodyka*, 1, 12–17. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Postmetodyka_2011_1_4 (in Ukrainian).
3. Kozlova, N.A. (2008). Problems of using terminology in international educational tourism industry. *Nauchno-Tekhnicheskie Vedomosti Sankt-Peterburgskogo Gosudarstvennogo Universiteta. Ekonomicheskie Nauki*, 4(61), 289–294. <https://cyberleninka.ru/article/n/problemy-primeneniya-terminologii-v-industrii-mezhdunarodnogo-obrazovatelno-gurizm> (in Russian).
4. Luk’yanova, L.B., & Anishchenko, O.V. (2014). *Adult Education: A Short Terminological Dictionary*. Kyiv: Nizhyn (in Ukrainian).
5. Rusanivs’kyi V.M. (Ed.). (2010–2019). *Dictionary of the Ukrainian Language* (Vols. 1-10). <https://services.ulif.org.ua/expl/Entry/index?wordid=43931&page=1390> (in Ukrainian).
6. Sokolova, E.I. (2014). The term innovative educational cluster in a conceptual field of modern pedagogy. *Nepreryvnoe Obrazovanie: 21 Vek: Nauchnyi Elektronnyi Zhurnal* 2(6). <https://cyberleninka.ru/article/n/termin-obrazovatelnyy-klaster-v-ponyatiynom-pole-sovremennoy-pedagogiki> (in Russian).
7. Chernichkina, V.A., Glushkova, A.S. (2018). Specificity of modern terminology of educational tourism (problem statement). In I. Zhukovskaya (Ed.), *Sovremennye Problemy i Perspektivy Razvitiya Turizma i Sfery Uslug v Usloviakh Globalizatsii: Sbornik Statei I Vserossiiskoi Nauchno-Prakticheskoi Konferentsii* (Vladimir, December 13–14, 2018), 351–355. Vladimir (in Russian).
8. Shunevych, B. (2003). Substantiating of scientific terminology of distance learning. *Visnyk Natsional’noho Universytetu “L’vivs’ka Politekhnikha”*. *Problemy Ukrayins’koyi Terminolohiyi*, 490, 95–104. http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/54717/2/2003n490_Shunevich_B-Obgruntuvannia_naukovoii_95-104.pdf (in Ukrainian).
9. Abimbola, I.O. (1988). The Problem of Terminology in the Study of Student Conceptions in Science. *Science Education*, 72(2), 175–184 (in English).
10. Deniko, R.V., Shchitova, O.G. , Shchitova, D.A., Lan N.T. (2015). Learning Terminology in the Age of Higher Education Internationalization: Problems and Solutions. *Procedia: Social and Behavioral Sciences*. 215, 107–111. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.11.582> (in English).

11. Korucu, Agah Tugrul, Aikah, Ayse (2011). Differences between m-learning (mobile learning) and e-learning, basic terminology and usage of m-learning in education. *Procedia: Social and Behavioral sciences*. 15, 1925–1930. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2011.04.029> (in English).
12. Marshall, H. (2015). The global education terminology debate: Exploring some of the issues. *The SAGE Handbook of Research in International Education*. Second edition. Edited by M. Hayden, J. Levy, and J. Thompson. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC, 108–122 (in English).
13. Taub, A., Allegrante, J.P., Barry, M.M., Sakagami, K. (2009). Perspectives on Terminology and Conceptual and Professional Issues in Health Education and Health Promotion Credentialing. *Health Education & Behavior*. 36(3), 439–450 (in English).
14. Wandersee, J.H. (1988). The Terminology Problem in Biology Education: A Reconnaissance. *The American Biology Teacher*. 50(2), 97–100. <https://doi.org/10.2307/4448654> (in English).

Статтю отримано 23.03.2021

Iryna Shkitska, Doctor of Science in Philology, Professor
in the Department of Information and Socio-Cultural Activities,
West Ukrainian National University
11 Lvivska St., Ternopil 46020, Ukraine
E-mail: i.shkitska@gmail.com
<http://orcid.org/0000-0002-0252-8111>

MODERN TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF HIGHER EDUCATION TERMINOLOGY

This article examines factors of the terminological system change in the Ukrainian educational discourse. The innovations in higher education terminology are caused by strengthening of globalization processes and development of the newest information technologies, e.g., 1) emergence of new forms of education and educational activities; 2) changes in the accreditation procedure of educational programs; 3) increased attention toward issues of academic integrity and the quality of educational services; 4) importance of the practical component in educational activities; 5) fixation of neologisms in legislative documentation; 6) regulating of activities of higher educational institutions; 7) the desire of educational institutions to attract more applicants by updating names of educational programs, specialties, academic disciplines, and structural units; 8) positive coverage of educational institutions' activities on social media and the Internet.

Increasing number of Anglicisms for concepts of educational activity is explained due to the dominance of English in world's educational and scientific spheres. The author states a different degree of adoption of terms-anglicisms that function in educational discourse, which is reflected in their graphic and phonetic variance. Semantic analysis of borrowed terms (neologisms) considers variability in their structure and determines semantic groups of abbreviations based on terms of a relatively high frequency in modern educational discourse.

Keywords: *term, terminoelement, globalization, internationalization of education, term-anglicism, information society.*

<https://doi.org/10.15407/ukrmova2021.02.116>
УДК 82-6(477):81'28

Т.П. ЛЬОННГРЕН, доктор філософії, професор,
Інститут мов і культур, Норвезький арктичний університет (ШТ)
вул. Гансіне Гансен, 18, м. Тромсьо, Норвегія N-9037
E-mail: tamara.lonngren@uit.no
<https://orcid.org/0000-0001-7400-8126>

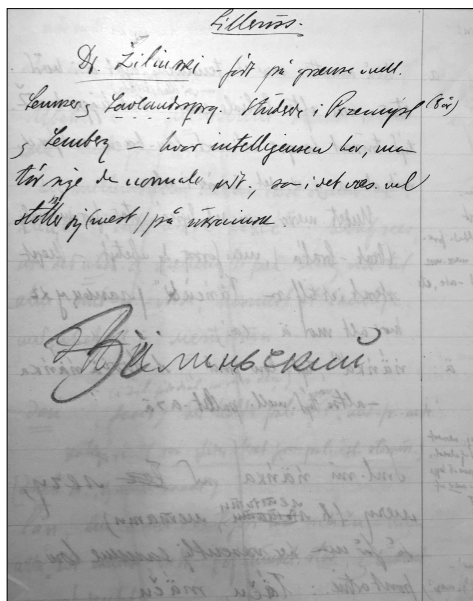
ЛИСТИ ІВАНА ЗІЛИНСЬКОГО ДО ОЛАФА БРОКА: НЕВІДОМА СТОРІНКА УКРАЇНСЬКО-НОРВЕЗЬКИХ НАУКОВИХ СТОСУНКІВ

У першому листі, який було надруковано в журналі «Українська мова»¹, Іван Зілинський розповідає Олафу Брокові², що сталося в його житті за минулі роки, бідкається з приводу труднощів проведення наукової роботи у провінції, далеко від наукових бібліотек і столичних книгарень, і звертається з проханням надіслати кілька книжок, написаних професором, і конче потрібних відправникові для завершення дослідження.

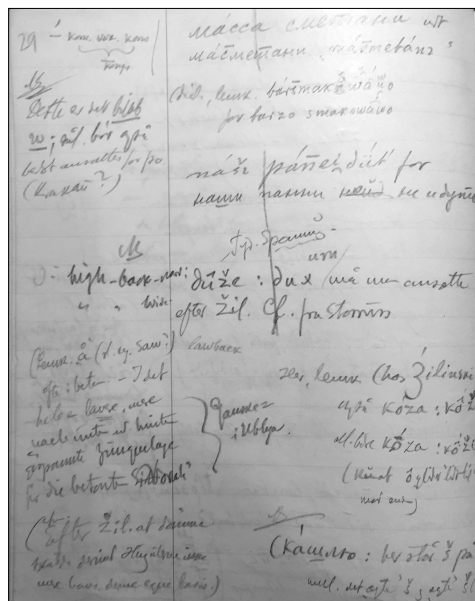
Другого листа український діалектолог написав через три тижні потому. Він повідомляє, що всі книжки, які просив у свого норвезького вчителя, уже отримав і почав з ними працювати. З листа стає відомо, що взимку 1911 р. професор Ватрослав Ягіч мав намір розподілити обов'язки у справі дослідження українських говірок на російських імперських теренах між Є. Тимченком та І. Зілинським, доручаючи останньому опис фонетичних рис.

¹ Льоннгрєн Т.П. Лист Івана Зілинського до Олафа Брока: невідома сторінка українсько-норвезьких наукових стосунків. *Українська мова*. 2020. № 4 (76). С. 115—124. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2020.04.115>

² Олаф Брок (норв. Olaf Broch [1867—1961]), норвезький славіст, діалектолог, перекладач, перший професор слов'янських мов в Університеті Осло.

Автограф Олафа Брока. NB, Brevs. 337, зошит «Hovedpunkter fra lillerussiske sprog», арк. 1.

Автограф Олафа Брока. NB, Brevs. 337, зошит «Hovedpunkter fra lillerussiske sprog», арк. 29.

Вивчення епістолярної спадщини, про що йшлося у попередній статті, свідчить про те, що листів було набагато більше, ніж їх збереглося в норвезькому архіві. Незважаючи на те, що між листами минає досить багато часу, вони сприймаються як елементи безперервного листування.

Відстань у п'ять років пролягла між другим листом і поштовою картою, яку І. Зілинський надіслав О. Броківі в листопаді 1915 р. з фронту Першої світової війни, куди був мобілізований австрійською армією як резервний старшина.

Наступний лист (із Відня) датується червнем 1921 р., коли Зілинський уже мав намір повернутися до Львова. Ці три листи, як і перший, написані німецькою мовою, а останній лист, надісланий із Праги 25 березня 1948 р., — українською.

Нижче подаємо тексти трьох листів німецькою³ і одного українською мовою в оригіналі й без жодних виправлень чи купюр; скорочення розкрито у квадратних дужках. Для публікації використано оригінали листів І. Зілинського (NB: Brevs. 337), що зберігаються в архіві О. Брока, у спеціальній читальній залі Норвезької національної бібліотеки в Осло⁴. Німецькомовні листи супроводжено українським перекладом.

³ За прочитання і комп'ютерне складання німецького тексту дякую Аксані Губер (MA Aksana Huber, Albert-Ludwigs-Universität Freiburg).

⁴ Nasjonalbiblioteket, Oslo, Brevs. nr. 337 (архів Олафа Брока в Норвезькій національній бібліотеці).

Stanislaw 22.I.1911.
Lipowa ul. 44.

Lieber Herr Professor!

Vor Allem bitte meinen verbindlichsten Dank für die mir gütigst übersendeten Bücher entgegenzunehmen. Wie Sie wissen, bin ich jetzt mit der Bearbeitung der kl[einrussischen] Dialekte auf dem österr[eichischen] Gebiete für die Encyklopädie beschäftigt und da ich drin ausser meinen eigenen Beobachtungen auch das bisher publicierte Material, in erster Linie Ihre vorzüglichen Studien, berücksichtigen will, werden mir die mir zugeschickten Bücher ausgezeichnete Dienste leisten.

Ich habe zwar noch vor Jahren Ihre Studien aus der slovakisch-kl[einrussischen] Sprachgrenze in Wien gründlich gelesen, sie waren ja Grundlage für meine weiteren Forschungen, aber ich habe schon manches vergessen.

Nachdem ich das kl[ein]r[ussische] Sprachgebiet in Russland nur oberflächlich kenne, so wird die Beschreibung der dortigen kl[einrussischen] Dialekte Herr Tymčenko aus Kiew, ein junger Philolog, liefern, und Jagić will unsere Arbeiten in ein Ganzes zusammenbringen. Eben jetzt führe ich eine ausführliche Korrespondenz mit Tymčenko, denn es sind manche Missverständnisse aufgetaucht, die sich vielleicht beseitigen lassen werden.

Einige allgemeine Kapitel wird Tymčenko schreiben und mir hat Jagić den Auftrag gegeben, die allgemeine lautphysiologische Übersicht der behandelten Dialekte zu liefern. Tymčenko zweifelt, obwohl Er diese Sache nicht versteht, ob mir das ohne Studienreise nach Russland gelingt. Bei dieser Gelegenheit macht Er einige Bemerkungen zu Ihrem “Очеркъ”. Er ist unzufrieden, daß Sie auf Grund der galizischen kl[ein]r[ussischen] Aussprache von dem allgemeinen “малорусскій языкъ” sprechen. Er führt mir drei unwesentlichen Beispiele an als Beweis, daß in der Ukraina die kl[ein]r[ussische] Intelligenz anders als in Galizien spricht.

Es existiert wirklich ein Unterschied zw[ischen] der Kiewer u[nd] Lemberger-Aussprache und ich kenne ihn, obwohl er nicht so wesentlich ist und in dieser Beziehung werde ich die von Ihnen im “Очеркъ” gegebene Charakteristik ergänzen, aber dem Tymčenko, einem Lokalpatrioten, handelt sich ganz um was anderes, nämlich um die Entscheidung der bekannten Hausstreitfrage, daß nicht die galizische schon ziemlich ausgebildete Literatursprache, sondern die ukrainische Redeart als Grundlage für die allgemeinkl[ein]r[ussische] Literatursprache gebraucht werden soll (denn in Russland gibt es, wie Er sagt, mehr Kleinrussen als in Galizien)... Er hat einesteils Recht und es wird dazu mit der Zeit kommen, aber dieser Hausstreit gehört nicht hierher. Ich habe dem Tymčenko geschrieben, daß Sie doch genau die Quelle Ihrer Studie im “Очеркъ” angeben und daß Er und überhaupt die Kleinrussen Ihnen zum grössten Dank verpflichtet sind für die ausgezeichnete Charakteristik der durchschnittlichen kl[ein]r[ussischen] galizischen Aussprache. Erst dann, wenn Tymčenko oder jemand anderer dasselbe für die Kiewer Aussprache macht, wird man beide Aussprachen vergleichen und sagen können, inwieweit sie sich von einander unterscheiden. Überhaupt sind die Anschauungen und die Methode des Tymčenko

veraltet und ich weiß nicht, ob unsere Arbeiten in gewissen Zusammenhang gebracht werden können und in lautphysiologischen Fragen ist Er ein Laiker.

Ich meinerseits bin mit Ihrem "Очеркъ" entzückt und es freut mich sehr, daß Ihre Charakteristik abgesehen von kleinen Unterschieden fast vollkommen mit den Ergebnissen meiner Studien auf dem kl[ein]r[ussischen] Sprachgebiete in Österreich-Ungarn zusammenfällt. Ich werde nur auf Ihren Fundamenten weiter bauen u[nd] manches sehr Interessantes hinzufügen. Daß ich nur bald damit fertig wäre.

Jagić schreibt mir auch von den "glänzenden" Seiten Ihres Werkes. Bogorodickij hat I. Jagić mitgeteilt, daß Er ganz damit zufrieden ist, Rešetar (!) soll weniger zufrieden sein. Schade nur, daß die Lausitzerserben ganz leer ausgegangen sind.

Mit vorzüglicher Hochachtung
Ihr dankbarst ergebener Schüler
Handkuß für Ihre gnädige Frau.
Iwan Zilynskyj

Станіслав, 22.I.1911.
Липова вул., 44

Шановний пане професоре!

Перш за все, прийміть мою якнайсердечнішу подяку за люб'язно надіслані мені книги. Як Ви знаєте, я тепер доопрацьовую статтю для Енциклопедії про малоруські говірки на австрійських теренах. Оскільки я прагну використовувати не тільки власні спостереження, а й опубліковані дотепер матеріали, перш за все Ваші прекрасні дослідження, то книги, що Ви мені надіслали, будуть мені за велику поміч.

Щоправда, я перед роками вивчав ґрунтовно у Відні Ваші студії⁵ про словацько-малоруські говірки мовного помежів'я⁶ і вони були основою для мого подальшого дослідження⁷, але я з того вже багато забув.

Оскільки я тільки поверхово знаю малоруські області в Росії, тамтешні малоруські говірки опише киянин Тимченко, молодий філолог, і Ягіч⁸ хоче об'єднати нашу роботу в одне ціле. Саме тепер я маю з Тимченком

⁵ І. Зілинський познайомився з О. Броком у Відні наприкінці літа або на початку осені 1905 р. і прослухав у норвезького професора індивідуальний курс експериментальної фонетики.

⁶ Olaf Broch. Zum Kleinrussischen in Ungarn (Dialect von Ublya). *Archiv für Slavische Philologie*. № 17. 1895. 321—416; Olaf Broch. Weitere Studien von der slowakisch-kleinrussischen Sprachgrenze. *Archiv für slavische Philologie*. 1899. V. XXI. S. 226—229.

⁷ Ідеться про працю І. Зілинського «Entwurf der Phonetik der Kleinrussischen Dialekte in Österreich-Ungarn», за яку Віденський університет 1907 р. надав йому звання доктора філології. Наступного року вийшла друком невелика, але дуже цінна його розвідка «Дещо з фонетики українських говорів», де вказано на окремі особливості вимовляння українських голосних, відмінні від усіх інших слов'янських мов.

⁸ Ватрослав Ягіч (хорв. Vatroslav Jagić [1838—1923]) — видатний філолог-славіст, лінгвіст, палеограф і археограф, один із найбільших фахівців у галузі слов'янського мовознавства в другій половині XIX ст.; в архіві NB, Brevs. 337 зберігається 213 його листів (1893—1923) до О. Брока.

жваве листування, тому що виникло чимало непорозумінь, які, можливо, пощастить усунути.

Деякі оглядові розділи напише Тимченко, а мені Ягіч доручив загальний фонетичний опис досліджуваних діалектів. Тимченко, дарма що він на цьому не розуміється, має сумніви, чи вдасться мені з цим упоратися без наукового відрядження до Росії. При цьому він зробив певні зауваження до Вашого «Очерку». Він незадоволений тим, що Ви на підставі галицької малоруської вимови говорите про «обшемалорусский язык». Мені він наводить три неістотні приклади на доказ того, що в Україні малоруська інтелігенція говорить не так, як у Галичині.

Різниця між київською та львівською вимовою насправді існує і мені вона відома, дарма що вона не така вже й істотна. У цьому питанні я хочу доповнити характеристику, яку Ви дали в «Очерку». Але Тимченкові, місцевому патріотові, йдеться про щось інше, а саме про розв'язання відомої внутрішньої суперечки про те, що в основу загальномапоросійської літературної мови має бути покладена не галицька літературна мова, вже досить розвинена, а говірка українська, тому що в Росії, за його словами, малоросів більше, ніж у Галичині. Рації він, звичайно, не має, і з часом це зрозуміє. Але до нашої теми цей місцевий спір не має жодного стосунку. Я написав Тимченкові про те, що Ви у своєму «Очерку» вказуєте точне джерело Вашого дослідження, і що він узагалі має Вам дякувати за неперевершену характеристику малоруської галицької вимови. Аж тоді, коли Тимченко чи хтось інший зробить те саме для вимови київської, з'явиться можливість їх порівняти та сказати, наскільки вони різняться одна від одної. Загалом же погляди та методологія Тимченкові застаріли, і я не знаю, чи можна наші студії звести до спільного знаменника. Що ж до питань фізіології звуків, то він у цьому взагалі профан.

Зі свого боку, я в захваті від Вашого «Очерку», і мені дуже приємно, що, поза невеликими відмінностями, Ваша характеристика майже цілком збігається з результатами моїх досліджень малоруської мовної зони в Австро-Угорщині. Я й подальші студії розгортатиму тільки на Вами закладених підвалинах і додам іще чимало речей дуже цікавих, щоб закінчити роботу найближчим часом.

Ягіч мені пише і про Вашу роботу, називаючи сторінки її «блискучими». Богородицький повідомив Ягіча, що він нею цілком задоволений, а от Решетар (!) задоволений не надто. Прикро, що лужицьким сербам нічого не перепало.

Із глибокою повагою Ваш відданий і вдячний учень

Іван Зілінський

Цілую руку Вашої милостивої дружини.

І. Зілинський на військових маневрах. 1910 рік

Stempelabdruck: Fotografie Bernardi
Absender: Dr. Johann Zilynski, Feldpost 41.

Hochgeehrter Herr Professor!

Ich bin neugierig, ob Herr Professor mich in Uniform erkennen werden? Schon volle 15 Monate bin ich Soldat und in dieser Zeit kann leider nicht an die dialektologischen Studien nicht denken. Gut wenigstens, dass die Russen meine Materialien und unvollendete Arbeiten in Lemberg nicht vernichtet haben. Nach dem Kriege wird das dialekt[ische] Bild ganz anders aussehen, denn der Krieg hat eine förmliche Völkerwanderung verursacht.

Wie geht es Herrn Professor und Ihrer hochgeehrter Familie? Bitte die Ausdrucke meiner vorzüglicher Hochachtung entgegenzunehmen ganz ergebener

Iwan Zilynskij
Standort, 1.XI.1915

Штамп: Фотографія Бернаді
Відправник: Іван Зілинський, Польова пошта 41

Шановний пане професоре!

Мені цікаво, чи впізнає мене пан професор в однострої? Уже цілих 15 місяців я солдат і, на жаль, не можу в цей час не думати і про діалектологічні дослідження. Принаймні добре, що росіяни не знищили моїх матеріалів і незавершених робіт у Львові. По війні діалектний розподіл виглядатиме зовсім інакше, оскільки вона спричинила справжнісіньке переселення народів.

Як ведеться Вам, пане професоре, та Вашій високоповажній родині? Прийміть вирази моєї шанобливої поваги, цілковито Ваш

Іван Зілинський
Із гарнізону, 1.9.1915.

Зілинський із першою дружиною Лідією Бучинською (діти не їхні).

Wien 18.VI.1921.

Hochgeehrter Herr Professor!

Besten Dank für Ihren lieben Brief vom 26.V. und für die wertvollen kritischen Bemerkungen zu meiner "Проба". Es freut mich sehr, daß Herr Professor mit dem Plane meiner Arbeit im Grossen und Ganzen zufrieden sind und meine Bedenken und Befürchtungen zerstreut haben.

Obwohl in Ostgalizien, welches die Polen gewaltsam okkupiert haben, auch jetzt noch unsichere und wenig geordnete Zustände herrschen, trotzdem habe ich mich entschlossen, am 17. d. M. nach Lemberg zurückzukehren, um meine lieben Vorkriegsbeschäftigungen wieder aufzunehmen.

Ich wäre Herrn Professor sehr dankbar, wenn Herr Professor so liebenswürdig wären, bei freier Zeit einige mehr detaillirte Bemerkungen und Ratschläge zu meiner Arbeit zusammenzustellen und mir nach Lemberg zuzuschicken, denn ich habe leider weder in Wien noch in Lemberg absolut Niemanden, der sich in lautphysiologischen Sachen auskennt und mit dem ich die Ausführung meiner großangelegten Arbeit besprechen könnte...

Meine "Проба" war nur eine Skizze, in welcher ich die Quellen nicht citiert habe und so ist es gekommen, daß manche fremde Ansichten für meine eigenen gehalten werden können. Z. B. die Definition der Artikulationsbasis S. 3, 38 habe ich, inwieweit ich mich erinnere, den "Phonetischen Studien" von Jespersen entnommen, und den Einfluß von Herrn Professor sieht man auf jedem Schritt und Tritt, ohne daß das ausdrücklich hervorgehoben wurde.

In meinem geplanten Grundriß der ukr[ainischen] Dialektologie werde ich Alles ausführlich behandeln und entsprechend betonen.

Könnten mir Herr Professor nicht angeben irgendeine moderne Musterarbeit, in der die Dialekte irgendeiner Sprache synthetisch behandelt wurden?

Auch umsonst habe ich nach einer guten dialektologischen Karte bisher gesucht, welche ich mir bei der Bearbeitung meiner Karte als Vorbild nehmen könnte. Mir hat noch am meisten die di dialekt[ologische] Karte von Nitsch mit sogenannten Isophonen, welche in "Materiały i ..." veröffentlicht wurde, gefallen. Ist Herrn Professor bekannt, ob die dialekt[ologische] Karte der Moskauer dialekt[ologischen] Kommission, an welcher sie über 10 Jahre gearbeitet hatte, während des Krieges erschienen ist? Es hat vor dem Kriege geheissen, daß diese Karte im Jahre 1914 erscheinen wird unter der Redaktion des Uschakov und Durnowo.

Ach wie viele Fragen möchte ich noch an Herrn Professor richten, aber ich fürchte, Ihnen die teure Zeit mit meinen Schreiben und mit Verlangen der Antwort auf verschiedene Fragen zu rauben.

Wie Schade, daß man das Alles nicht mündlich besprechen kann...

Herrn Hofrat habe ich Ihren Gruß ausgerichtet, den Er aufs Herzlichste Ihnen erwidern läßt. Er bedauert sehr, daß Herr Professor das herrliche Exemplar des "Codex Marianus" bisher noch nicht erhalten haben und Er wird sich auch beim Generalkonsulat erkündigen, was damit geschehen ist. Hoffentlich ist es nicht verloren gegangen!

Indem ich Herrn Professor nochmals für Ihr liebenswürdiges Schreiben und Ihrer Frau Gemahlin für den Gruß, den ich aufs Herzlichste erwidere, mich bedanke, bitte ich sehr mir bei freier Zeit an die unten angegebene Lemberg-Adresse gütigst schreiben zu wollen

Ihr ganz ergebener Zilinskyj.
Lemberg, ul. Wyspia skiego 31. Parterre.
Polen

Відень, 18.VI.1921

Вельмишановний пане професоре!

Велике спасибі за Вашого сердечного листа від 26 травня та за Ваші критичні завваги до моєї «Проби»⁹. Мене дуже тішить, що Ви, пане професоре, загалом задоволені планом моєї роботи та що Ви змогли розвіяти всі мої сумніви та страхи.

І хоча в Східній Галичині, яку силоміць загарбали поляки, ще й тепер панує невизначений і маловпорядкований стан, я все ж зважився 17 числа цього місяця повернутися до Львова, щоб відновити свою милу серцеві передвоєнну діяльність.

Я був би Вам дуже вдячний, пане професоре, якби Ви знайшли час написати докладніші зауваження та поради щодо моєї роботи й вислати їх мені до Львова, адже я, на жаль, не знаю нікого ні у Відні, ні у Львові, хто б розумівся на питаннях фізіології звуків, і з ким би я міг обговорити виконання своєї великомасштабної роботи...

Моя «Проба» — то був просто начерк, у якому я не зазначав джерел, чезрез що не один чужий погляд там можна сплутати з поглядами власне моїми.

⁹ Зілинський І. Проба упорядкування українських говорів. *Записки Наукового Товариства імени Шевченка*. Т. 117—118. 1913. С. 333—375.

Наприклад, визначення артикуляційної бази (с. 338), скільки пригадую, було запозичене з фонетичних студій Єсперсена¹⁰, та й Ваш вплив, пане професоре, прозирає на кожному кроці, дарма що це не було явно підкреслено.

У своєму запланованому нарисі¹¹ української діалектології я все це дуже докладно витлумачу та належним чином підкреслю.

Чи не могли б Ви, пане професоре, подати мені за зразок якусь сучасну роботу, в якій узагальнено розглядаються діалекти котроїсь мови? Я також марно намагався знайти хорошу діалектологічну карту, яку міг би взяти за зразок для власної. Найбільше мені до вподоби припала діалектологічна карта Ніча¹² з так званими ізофонами, оприлюднена в «Матеріалах...»¹³. Чи маєте Ви, пане професоре, відомості про публікацію під час війни діалектної карти Московської діалектологічної комісії, робота над якою тривала понад 10 років? До війни йшлося про те, що вона вийде 1914 р. за редакцією Ушакова та Дурново¹⁴.

Скільки ж іще питань я хотів би Вам, пане професоре, поставити, та боюся, що тільки забираю Ваш дорогоцінний час своїм листом і проханням відповісти на різні запитання.

Як же шкода, що всього цього немає змоги обговорити при особистій зустрічі...

Панові раднику [Ягічеві — Т.Л.] я переказав Ваш привіт, і він від щирого серця Вам його відузаємнює. Він дуже шкодує, що Ви, пане професоре, ще й досі не отримали прекрасного примірника *Codex Marianus*¹⁵ і обіцяє дізнатися в генеральному консуляті, що з ним сталося. Аби лишень він не загубився!

Ще раз дякуючи Вам за сердечного листа та передаючи зворотний привіт Вашій дружині, хочу Вас попросити, за наявності вільного часу, зробити ласку й написати мені на львівську адресу, вказану нижче.

Відданий Вам І. Зілинський.
Львів, вул. Виспянського, 31. Перший поверх.
Польща.

¹⁰ Єнс Отто Гаррі Єсперсен (дан. Jens Otto Harry Jespersen [1860—1943]), данський мовознавець; тут мається на увазі його робота *Lehrbuch der Phonetik* (1904).

¹¹ Зілинський І. До питання про діалектологічну класифікацію українських говорів. *Записки Наукового Товариства імені Шевченка*. Т. 141—143. 1925. С. 1—19.

¹² Ніч Казимир [за теперішніми заведеннями Казимеж] (Kazimierz Ignacy Nitsch [1874—1958]), польський мовознавець, славіст, діалектолог; в архіві NB, Brevs. 337 зберігається його лист до О. Брока від 13.05.1926.

¹³ Мається на увазі одна з цих праць: Kazimierz I. Nitsch. Próba ugrupowania gwar polskich (z mapą). *Rozprawy Akademii Umiejętności Wydział Filologiczny*. Т. XLVI. 1910. S. 336—365; Kazimierz I. Nitsch. *Mowa ludu polskiego: z mapą*. Kraków, 1911.

¹⁴ Дурново Н.Н., Соколов Н.Н. и Ушаков Д.Н. (сост.). Опыт диалектологической карты русского языка в Европе с приложением Очерка русской диалектологии. *Труды Московской диалектологической комиссии*. Москва, 1915

¹⁵ Очевидно, це помилка й на увазі радше малося інше видання: V. Jagić. *Zum altkirchenslawischen Apostolus*. 1—3. Wien 1919—20. На таке припущення підштовхує, зокрема, та обставина, що *Codex Marianus* вийшов друком набагато раніше: Jagić V. *Quattuor Evangeliorum versionis palaeoslovenicae Codex Marianus Glagoliticus*. Berlin, 1883.

Прага, 25.III.1948

Дорогий Пане Професоре,

З нагоди Вашого 80-ліття та йменування Вас почесним доктором Карлового університету у Празі вислав я Вам перед півроком гратуляції та кілька моїх послідних праць про карпатські діалекти.

Принадібно згадав я, що тепер викладаю українську і білоруську мову на Карловому університеті та опрацьовую цілий ряд діалектологічних тем, які через другу світову війну не міг докінчити.

Тому що я дотепер не одержав від Вас жодної вістки (як професор Панькевич¹⁶), припускаю, що моя посилка (нерекомендована) десь у дорозі пропала і тому уважаю за свій обов'язок перед кінцем Вашого ювілейного року повторити мої побажання, щоб Ви в повному здоров'ї та вдоволенні прожили ще многі щасливі літа.

Сподіваюся, що Ви не забули на мене, наші незабитні фонетичні вправи (при Кохгассе у Відені)¹⁷ перед 40 роками.

З надходячим Новим Роком бажаю Вам і Вашій Пані всього кращого та жду нетерпеливо вістки від Вас,

Ваш вдячний учень Іван Зілинський

P.S. Недавно вислав до друку рецензію на працю І. Панькевича про українські закарпатські діалекти¹⁸ до Jazykovědn-ого Sborník-a¹⁹, що виходить у Турчанському св. Мартині²⁰.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

NB (норв. Nasjonalbiblioteket) — Норвезька національна бібліотека в Осло, архів Олафа Брока. Brevs. 337.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дурново Н.Н., Соколов Н.Н. и Ушаков Д.Н. (сост.). Опыт диалектологической карты русского языка в Европе с приложением Очерка русской диалектологии. *Труды Московской диалектологической комиссии*. Москва, 1915.
2. Зілинський І. Проба упорядкування українських говорів. *Записки Наукового Товариства імени Шевченка*. Т. 117—118. 1913. С. 333—375.
3. Зілинський І. До питання про діалектологічну класифікацію українських говорів. *Записки Наукового Товариства імени Шевченка*. Т. 141—143. 1925. С. 1—19.

¹⁶ В архіві О. Брока зберігається два листи І. Панкевича, від 27.4.1922 і 20.2.1948: NB, Brevs. 337. У першому листі, написаному німецькою мовою та надісланому з Відня, молодий український діалектолог звертається по допомогу до норвезького професора, вчителя свого вчителя, з низькою питань стосовно свого дослідження українських діалектів. У другому листі, який має на увазі І. Зілинський, написаному російською мовою у Празі, український мовознавець висловлює глибоку подяку Брокові за допомогу, називає його своїм учителем і разом з листом надсилає свою працю про українські говори Підкарпатської Русі.

¹⁷ За адресою Кохгассе, 15 у Відні мешкав В. Ягіч.

¹⁸ І. Панкевич. *Українські говори Підкарпатської Русі і сумежних областей*. Прага, 1938.

¹⁹ Jazykovědný sborník: časopis Jazykovědného odboru Matice Slovenskej.

²⁰ Турчанський святий Мартін — місто, культурний і національний центр Словаччини; сьогодні має назву Мартін.

4. Льоннгрєн Т.П. Лист Івана Зілінського до Олафа Броча: невідома сторінка українсько-норвєзьких наукових стосунків. *Українська мова*. 2020. № 4 (76). С. 115—124.
5. Панкевич І. *Українські говори Підкарпатської Русі і сумєжних областей. З приложенням 5 діалектологічних мап*. Прага 1938. Ч. 1: Звучня і морфологія.
6. Broch O. Zum Kleinrussischen in Ungarn (Dialect von Ubyla). *Archiv für slavische Philologie*. 1895. Bd. XVII. S. 321—416.
7. Broch O. Weitere Studien von der slovakisch-kleinrussischen Sprachgrenze. *Archiv für slavische Philologie*. 1899. Bd. XXI. S. 226—229.
8. Jagić V. *Quattuor Evangeliorum versionis palaeoslovenicae Codex Marianus Glagoliticus*. Berlin, 1883.
9. Jagić V. *Zum altkirchenslawischen Apostolus*. 1—3. Wien, 1919—1920.
10. Nitsch, K. Próba ugrupowania gwar polskich (z mapą). *Rozprawy Akademii Umiejętności, Wydział Filologiczny*. T. XLVI. 1910. S. 336—365.
11. Nitsch K. *Mowa ludu polskiego: z mapą*. Kraków, 1911.

LEGEND

NB — Norwegian National Library in Oslo, Olaf Broch's Archive. Collection of letters 337.

REFERENCES

1. Durnovo, N.N., Sokolov, N.N., & Ushakov, D.N. (comp.) (1915). Experience of the dialectological map of the Russian language in Europe with the attachment of an Outline of Russian Dialectology. *Trudy Moskovskoi Dialektologicheskoi Komissii*. Moscow (in Russian).
2. Zilyns'kyi, I. (1913). An Attempt to organize Ukrainian dialects. *Zapysky Naukovoho Товариства імені Шевченка*, 117—118, 335—375 (in Ukrainian).
3. Zilyns'kyi, I. (1925). On the question of dialectological classification of the Ukrainian dialects. *Zapysky Naukovoho Товариства імені Шевченка*, 141—143, 1—19 (in Ukrainian).
4. Lönngrєn, T. (2020). A letter from Ivan Zilynskyi to Olaf Broch: An unknown page of Ukrainian-Norwegian scholarly relations. *Українська мова*, 4, 115—124 (in Ukrainian).
5. Pan'kevych, I. (1938). *Ukrainian dialects of Subcarpathian Rus' and adjacent regions*. Prague (in Ukrainian).
6. Broch, O. (1895). Weiter Studien von der slovakisch-kleinrussischen Sprachgrenze. *Archiv für slavische Philologie*, 17, 321—415 (in German).
7. Broch, O. (1899). Weiter Studien von der slovakisch-kleinrussischen Sprachgrenze. *Archiv für slavische Philologie*, 21, 226—229 (in German).
8. Jagić, V. (1883). *Quattuor Evangeliorum versionis palaeoslovenicae Codex Marianus Glagoliticus*. Berlin (in Latin).
9. Jagić, V. (1919—1920). *Zum altkirchenslawischen Apostolus* (Vols. 1—3). Vienna: A. Hölder (in German).
10. Nitsch, K. (1910). Pro ba ugrupowania gwar polskich (z mapą). *Rozprawy Akademii Umiejętności, Wydział Filologiczny*, 46, 336—365 (in Polish).
11. Nitsch, K. (1911). *Mowa Ludu Polskiego: Z Mapą*. Cracow (in Polish).

Статтю отримано 04.05.2021

Tamara Lönngrєn, Ph.D., Professor,
Department of Language and Culture,
UiT The Arctic University of Norway
18 Hansine Hansens veg, N-9037 Tromsø, Norway
E-mail: tamara.lonngrєn@uit.no
<https://orcid.org/0000-0001-7400-8126>

LETTERS FROM IVAN ZILYNSKYI TO OLAF BROCH: AN UNKNOWN PAGE OF UKRAINIAN-NORWEGIAN SCHOLARLY RELATIONS

This article proceeds investigating the archive of the first Norwegian Professor of Slavic languages Olaf Broch and is particularly focused on several letters sent by the Ukrainian linguist Ivan Zilyns'kyi. It is known that the Norwegian professor Broch and Ukrainian student Zilyns'kyi met in Vienna in 1905, but it remained suprisingly unknown they corresponded for 43 years until now. These letters represent a 'blank spot' in Ukrainian-Norwegian scientific relations to be filled in. The first letter was published in the previous issue. This article contains four letters from Zilyns'kyi to Broch.

Keywords: *Ivan Zilyns'kyi, Olaf Broch, correspondence, Ukrainian dialectology, Ukrainian-Norwegian scholarly relations.*

УДК 811.161.2'374-055.2

М.П. БРУС, доктор філологічних наук,
доцент кафедри української мови,
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
вул. Т. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, 76018
E-mail: mariya_brus@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0001-5874-1045>

СУЧАСНА ФЕМІНІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В СОЦІОЛІНГВІСТИЧНОМУ ВИМІРІ

Рецензія на: **Архангельська А.М. *Femina cognita*.
Українська жінка у слові і словнику.** Київ, 2019

Виведення лінгвальної проблематики на рівень міждисциплінарного вивчення стало одним із актуальних і пріоритетних у сучасному мовознавстві. Переосмислення сутності й значимості лінгвальних явищ дало змогу поєднувати власне мовний аспект із міжмовними та надавати дослідженню багатопланового і навіть резонансного характеру, а його результатам — всезагального значення. До таких опрацьовуваних сьогодні ділянок належить і фемінітивотворення сучасної української мови, а конкретніше процеси новітньої фемінізації, до яких немає байдужих як у теперішньому науковому середовищі, так і в українському соціумі взагалі.

На сучасному етапі провідним і потужним фахівцем у вивченні стимулів і чинників новітньої фемінізації є професорка А.М. Архангельська. Мовознавиця активно й всебічно досліджує процеси формування і функціонування найменувань осіб жіночої статі в сучасній українській мові, провела відповідні соціолінгвістичні опитування, засвідчила динамічні й прогресивні зміни в межах фемінітивів української мови, опублікувала низку спеціальних розвідок, надавши своїм працям значного соціолінгвістичного спрямування. Багаторічні й багатоаспектні наукові студії А.М. Архангельської увінчалися виходом її монографії «*Femina cognita*. Українська жінка у слові і словнику» (2019).

Цитування: Брус М.П. Сучасна фемінізація української мови в соціолінгвістичному вимірі (рецензія). *Українська мова*. 2021. № 2 (78). С. 127—133.

Рецензована монографія — це ґрунтовне багатоскладове комплексне дослідження явища фемінізації новітньої української доби; симбіоз лінгвістичного, антропоцентричного, соціолінгвістичного і прагматичного підходів до розкриття проблем сучасного фемінітивотворення і фемінітивовживання. Сама ж назва книги такі підходи не відбиває, а підводить до образного сприймання лінгвального поняття лише на лексичному та лексикографічному рівнях. Через це потрібно самостійно домислювати, про що йдеться в праці та з'ясовувати концептуальні засади й положення монографічного дослідження. А після прочитання всієї книги стає зрозуміло, наскільки вона багата за глибиною і повнотою розв'язаних завдань та використаними в ній підходами, що не вповні відбито тематикою видання.

Аналіз явища фемінізації в лінгвістичному аспекті допоміг науковиці проаналізувати багато новітніх процесів, які суттєво вплинули на фемінітивну підсистему сучасної української мови, спричинили динамічні зміни не тільки в ній, а й у цілій лексичній системі (демократизація, націоналізація, неологізація, українізація тощо). Першорядним завданням стало визначення термінологічної бази та обґрунтування концептуальних положень, що засвідчив перший розділ у монографії, для впорядкування якого потрібно було опрацювати і схарактеризувати чималу кількість наукових джерел загалом та з фемінітивної проблематики зокрема. Особливий акцент зроблено на визначенні статусу новітніх фемінів, їх системності, регулярності, послідовності творення.

Проблема фемінітивотворення має вже тривалу історію вивчення в українському мовознавстві, а відповідно й чимало розв'язаних завдань, напрацьованих аспектів і підходів. Вона відображена частково в загальних лінгвістичних працях ХХ ст., уґрунтована на дослідженнях О.О. Потєбні, Л.А. Булаховського, І.І. Ковалика, С.П. Бевзенка, В.В. Німчука, П.І. Білоусенка та ін.; представлена і в окремих спеціальних наукових студіях, що стосуються діахронного та синхронного вивчення фемінів (М.П. Брус, А.М. Нелюби, Я.В. Пузиренко, С.П. Семенюк, І.І. Фекети та ін.). А нині зусилля мовознавців спрямовані на розв'язання питань, що стосуються вивчення фемінів переважно новітнього синхронного зрізу, унормування і кодифікування їх, уведення до лексикографічних видань, усталення спеціальної наукової термінології та застосування нових методів і напрямів.

Для проведення багатоаспектного дослідження фемінів сучасної української мови А.М. Архангельська виробила власну метамову, базовану практично на загальновідомій термінології, обґрунтувавши використання у своїй праці низки основних термінологічних одиниць (*фемінізація, фемінативи, фемінізувальний* тощо) і додаткових (*маскулінізми, маскулінізація, антропоцентризм* тощо). Дослідниця спробувала розкрити передісторію, значення, походження термінів (із основою *фемін-* та інших), однак деяким із них можна надати кращої або точнішої лінгвістичної оцінки. Так, *фемінітивну підсистему* утворюють не різнорідні одиниці (с. 25), а взаємозв'язки і взаємовпливи між одиницями, що перебувають у регулярних і закономірних відношеннях та в постійній взаємодії між собою. До мета-

мови дослідження ввійшли і часто використовувані в роботі терміни, що стосуються більше самої особи жіночої статі, або жіночності, ніж лінгвального поняття жіночості, напр.: *жіночий лексикон* (лексикон жінок), *жіночий словотвір* (словотворення жінок), *новітня словотвірна фемінізація українського жіночого лексикону* (оновлення лексикону українських жінок унаслідок фемінітивних явищ і процесів) і *жіночий лексикон* — це не номінативна підсистема. До того ж, у книзі можна простежити застосування багатьох складених термінів (*новітня фемінізація назв осіб жіночої статі, фемінізація жіночого лексикону, фемінізація жіночого назовництва, сучасний жіночий фемінікон* тощо). Усе ж уведення та апробування названих визначень є похвальним і поступальним кроком, бо надзвичайно швидкі й динамічні зміни у фемінітивній лексиці сучасного періоду, порівняно з минулими століттями, потребують і вдосконалення відомої чи випрацювання нової спеціальної термінології для вивчення цієї категорії слів. Водночас актуальним та важливим є вироблення термінології, що стосується міждисциплінарного дослідження фемінітивів української мови (лінгвокультурологічного, прагматичного, соціолінгвістичного та ін.).

Одним із сучасних напрямів, обраних для вивчення фемінітивів новітньої доби, у роботі став антропоцентричний підхід, як засвідчила назва першого розділу. Важливість цього підходу для розкриття фемінітивної проблематики дослідниця спробувала якнайповніше показати саме в рецензованій монографії, надавши їй особливої новизни, порівняно з іншими своїми напрацюваннями в галузі фемінітивотворення і фемінітивовживання. З позиції антропоцентрично спрямованої лінгвістики науковиця намагалася представити і схарактеризувати фемінітиви як результат активної творчості та діяльності українського народу, окремих особистостей чи конкретних інститутів, як засвідчив аналіз фемінітивів на матеріалі словників ХХ ст. («Словника української мови» Д. Яворницького (1920), «Російсько-українського словника» в 4 т. за ред. А. Кримського та С. Єфремова (1924—1933), «Російсько-українського словника ділової мови. Термінологія та фразеологія» (1930) та ін.), а також визначити просторову і часову глибину фемінізувальних процесів на початку ХХ ст. і порівняти її з теперішніми процесами фемінізації українського лексикону. До того ж, у роботі йдеться про мовну ідентифікацію особи жіночої статі на сучасному етапі, у якій не було особливої потреби в минулому сторіччі через дискримінацію жінок і завищення статусу чоловіків у суспільстві. А зрівняння жінок і чоловіків у всіх правах та уможливлення доступу жінок до різних сфер професійної діяльності дало змогу говорити про репрезентацію жінок як самостійних повноцінних представників соціуму, які мають право на власні найменування. Водночас у руслі антропоцентрично спрямованої лінгвістики варто було би більше і краще розкрити специфіку фемінітивів сучасної української мови (відображення високої професійності, соціальної активності, світової мобільності українських жінок, утілення їхніх найхарактерніших позитивних рис — відданості, побожності, працьовитості, терплячості та ін.).

У плані соціолінгвістичного аналізу фемінітивів новітньої доби праця А.М. Архангельської є вагомою в українській лінгвістиці. Вона відображає систему власних авторських поглядів, міркувань, напрацювань щодо розвитку фемінітивної підсистеми української мови. Це засвідчує кожний розділ книги, а третій є яскравим підтвердженням утілення соціолінгвістичних експериментів. У цьому напрямі надзвичайно багатим і презентабельним виявився теоретичний і практичний матеріал, використаний для обґрунтування різних питань сучасного фемінівотворення. Так, у першому розділі (п. 1.3) дослідниця звертає особливу увагу на стимули й чинники оновлення фемінітивної підсистеми, виділяє релятивні, кваліфікаційні й оцінні найменування, зазначаючи, що «Фемінізація українського жіночого лексику розвивалася у системі патріархатних координат суспільного мислення, відтак цілком природно виявляє складні інтеракції маскулінного і фемінінного» (с. 42), й акцентує увагу на значній активності словотвірних процесів у межах професійно-статусних і титульних найменувань жінок, бо в цій частині фемінітивної підсистеми «найбільш виразно виявляє себе складна інтеракція позамовних і мовних чинників їх появи й функціонування...» (с. 43—44).

Науковиця заявляє і про розвиток тенденції до українізації теперішнього фемінікону, спрямованої на переосмислення нормативних засад української мови з метою пошуку національної самобутності та активізації власних мовностилістичних домінант, сформованих у минулому та задекларованих у період українізації (с. 54—55). Вона ставить слушні запитання («У якому співвідношенні щодо стримування процесу словотвірної фемінізації перебувають чинники лінгвальні та нелінгвальні?» (с. 58), «І чи можна непитомість вживання маскулінізмів у генералізувальній функції для української мови якось обґрунтувати і довести?» (с. 73) та ін.), даючи виважені й аргументовані відповіді на зразок: «Таке бачення гальмівних чинників словотвірної фемінізації українських маскулінних найменувань добре вписується у помітне посилення тенденцій (як «наукового», так і «наївного» характеру) до затятого «відштовхування» від російської мови, що характеризує не так полюс української мови, як української мовної свідомості в прагненні до збереження національної самобутності» (с. 60), «Бо ж якщо звільняти мову від усього чужорідного, то це чужорідне потрібно спочатку аргументовано ідентифікувати й провести чітку делімітацію чужомовного і питомого» (с. 73). У розкритті процесів оновлення сучасних фемінітивів під впливом здобутків українізації на початку ХХ ст. і діаспори, мова якої сформована переважно на базі західноукраїнського варіанта, учена пише, що через відсутність фундаментальних досліджень сформувалася думка про «золотий вік» української фемінізації початку ХХ ст. і про особливі заслуги діаспори в збереженні багатства фемінітивів, яке прагнуть відродити й передати нащадкам (с. 80—81). Вона заявляє, що прагнення до націоналізації, самоідентифікації часто переростає в міфологізацію та необмежену мовотворчість, наводячи приклад культивування слова *берегиня* та ін. (с. 83—87).

З метою оцінити характер фемінізувальних процесів у першій третині ХХ ст. і викласти результати своїх спостережень та напрацювань дослідниця проаналізувала низку лінгвістичних джерел вказаного часу, поштовхом до чого стали, ймовірно, прагнення розвінчати «міф про «золотий вік» української фемінізації доби «розстріляного Відродження»...» (с. 120), заперечити «особливий статус словотвірної фемінізації у 20—30-ті роки ХХ століття» (с. 121) і водночас довести, що «генералізувальна функція маскулінізмів — питома, характерна особливість слов'янських мовних систем...» (с. 124) та ін. У зв'язку з цим вона залучила до аналізу відомі граматики початку ХХ ст. Є. Тимченка, С. Смаль-Стоцького та Ф. Гартнера, І. Нечуя-Левицького, В. Сімовича, зупинилася на працях М. Сулими, О. Синявського, О. Курило, І. Огієнка й акцентувала особливу увагу на лексикографічних джерелах початку ХХ ст., зафіксувала й систематизувала назви осіб чоловічого та жіночого роду, здійснила їхню порівняльну характеристику, на основі чого представила власне бачення і розуміння відображуваних у словниках фемінітивних процесів.

Унаслідок опрацювання «Словника української мови» Д. Яворницького мовознавиця зазначила, що «очевидної активності словотвірна фемінізація, за даними словника Д. Яворницького, не виявляє» (с. 136). На базі чотирьох двомовних словників — «Словника московсько-українського» В. Дубровського, «Російсько-українського словника» у 2 т. С. Іваницького та Ф. Шумлянського, «Московсько-українського словника» М. Каменецького, «Російсько-українського словника» О. Ізюмова — спостерегла перевагу в них маскулінативів як визначальних маркерів особи над фемінітивами, а на підтвердження непослідовності й нерегулярності процесів фемінізації навела невелику кількість прикладів співвідношення найменувань чоловічої і жіночої статі, чим засвідчила незначну тодішню словотвірну фемінізацію, порівняно із сьогоденням (с. 144—157). На матеріалі наступних лексикографічних джерел — «Російсько-українського словника ділової мови», «Російсько-українського словника» в 4 т. за ред. А. Кримського та С. Єфремова й ін. — дослідниця дійшла тих самих висновків, що «фемінізація маскуліних найменувань в той час не виявляла ознак регулярного процесу...» (с. 162), «попри вищий відсоток фемінізованих позначень жінки, у РУС (1924—1933) не спостерігаємо регулярності у творенні фемінізованих назв осіб жіночої статі» (с. 167) та ін.

Актуалізація і демократизація сучасного фемінітивотворення і фемінітивовживання спонукали науковицю до проведення спеціальних соціолінгвістичних анкетувань і спостережень із проблем новітньої словотвірної фемінізації. Надавши своїй роботі широкого трудомісткого соціокультурного характеру, вона розробила низку питань, поділивши їх на дві рубрики: «Ставлення пересічних українських мовців до фемінативів та фемінізації» («Ставлення респондентів до ідей фемінізму», «Ставлення пересічних мовців до активного вживання фемінативів у сучасному українському мовленні», «Ставлення жінок і чоловіків до вживання фемінативів у сучасному українському мовленні» тощо) і «Ставлення академічних працівників

як законодавців мовної норми до ідей фемінізму, фемінативів та фемінізації жіночого лексику» («Чинники появи новітніх професійно-статусних найменувань жінки в сучасному українському мовленні», «Вплив фемінізованих позначень жінки на її суспільний статус» тощо), а також провела опитування за цими питаннями, узагальнила їх результати й виклала в роботі. Анкетування було проведено з віддаленим проміжком часу між роками (2013 і 2018/2019 рр.), показники яких дали змогу дослідниці висновувати, що пересічні громадяни «визнали провідним стимулом новітньої фемінізації жіночого лексику моду на їх уживання в українському мовленні» (с. 279), і відзначити явище «форсованої фемінізації жіночого лексику українською академічною спільнотою» (с. 297).

Масштабність і посиленість опрацювання вибраної проблематики не завадили мовознавиці звернути увагу й на сучасні виклики академічної спільноти та українського громадянства взагалі. Через це в окремому розділі монографії представлена й соціолінгвістична оцінка фемінативів сучасної української мови (тенденції, перспективи, перешкоди їхнього розвитку), з використанням зарубіжного досвіду, зокрема чеського. Щодо назви розділу і в самому розділі виникає багато запитань, які спонукають до дискусій, суперечок, неоднозначності в різних аспектах (про відкритий характер публіцистичного стилю, регіональні відмінності між періодичними виданнями, про правописне унормування і кодифікування фемінативів, їх законодавче врегулювання, про питомість, закономірність, доцільність творення назв жінок чи, навпаки, нерегулярність, розмовність, «чудернацькість і неправосильність» та інше). Водночас аналіз фемінативів-неологізмів української мови на базі новітніх словників і в зіставленні з чеською мовою, а також передбачення шляхів розв'язання питання новітньої фемінізації налаштовує на позитивне вирішення означеної проблеми — визначення статусу та місця фемінативів у системі української мови як окремих самостійних номінативних одиниць і в співвідношенні з відповідними маскулінативами (відповідно до стилістичної диференціації іменників обох родів), життєздатність яких має забезпечити вироблена мовна практика і врегульована державна політика.

У післямові книги авторка слушно зауважила, що «процеси сучасної неофемінізації постають як надто складні й суперечливі...», а це «зумовлює потребу охопити проблему максимально широко в синхронно-діахронному вимірі, врахувати всі взаємодії й інтеракції фемінативів у нормативно-мовній і мовленнєвій площині...» (с. 372—373). Її монографія охопила тривалий проміжок часу, який означений складними й мінливими державотворчими процесами від поч. ХХ ст. до поч. ХХІ ст. і дослідження якого дало змогу висновувати про динамічність і прогресивність фемінативної лексики цього часу, вплив доби українізації на теперішню фемінізацію і вироблену традицію вживання маскулінативів для позначення особи взагалі, як у плані лінгвістичного аналізу, так і в соціолінгвістичному чи іншому вимірі. Все ж для випрацювання спільної думки про новітні фемінативи та їх нормалізаційний потенціал, як радить дослід-

ниця, потрібно добре знати всю історію фемінітивів української мови, специфіку їх формування і функціонування на кожному синхронному зрізі, відмінну від інших мов (особливо сусідніх та близьких у мовному плані), яку визначили насамперед народнорозмовні елементи, що стали проникати в літературну мову за киеворуської доби, а далі поступово в актову мову XIV—XV ст., просту мову XVI—XVII ст., і які лягли в основу формування національної мови. У цьому напрямі можна впотужнити і прагматичний підхід, особливо в п. 1.4. «Лінгвістичний статус новітніх фемінітивів» (для обґрунтування концептуальних понять закономірності, регулярності, послідовності, доцільності тощо), який частково введений чи згаданий у роботі, напр.: «У сфері ж новітньої фемінізації українського жіночого лексику шляхом моції у багатьох випадках неофемінатив... супроводжується потужними семантико-прагматичними та стилістичними наростками» (с. 40—41) або «Сучасні дериватологи пояснюють активізацію творення фемінітивів (моцій) в українській мові прагматичними чинниками (зростанням суспільної, професійної та творчої активності жінок, змінами їхньої ролі та ваги в суспільстві)...» (с. 87—88).

Праця А.М. Архангельської підготовлена на багатій науковій і джерельній базі XX та XXI ст., весь матеріал якої спрямований на вивчення процесів сучасної фемінізації. У ній і зазначено, що «в центрі уваги цього дослідження перебуватиме новітня словотвірна фемінізація українського жіночого лексику» (с. 28). З огляду на розв'язувані проблеми та з урахуванням усього змісту монографію можна кваліфікувати як лінгвістичне, прагматичне, соціолінгвістичне й порівняльне дослідження фемінітивів новітньої української мови. Воно спрямоване на обговорення і розв'язання проблем сучасної фемінізації і не залишить байдужим жодного читача й поціновувача фемінітивів української мови.

Рецензію отримано 22.03.2021

Mariia Brus, Doctor of Sciences in Philology,
Associate Professor in the Department of Ukrainian Language,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
57 Shevchenko St., Ivano-Frankivsk 76018, Ukraine
E-mail: mariya_brus@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0001-5874-1045>

MODERN FEMINIZATION OF THE UKRAINIAN
LANGUAGE IN THE SOCIOLINGUISTIC DIMENSION

Review of: *Arkhanhelska, Alla* (2019). *Femina cognita. Ukrainian woman in a word and dictionary*. Kyiv (in Ukrainian)

УДК 811.161.2'271.1'35

Л.І. ПЕНА, кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови,
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, 76018
E-mail: oscar.pena@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-7154-4617>

ДБАЮЧИ ПРО МОВУ

Рецензія на: **Катерина Городенська. Українське слово у вимірах сьогодення. Видання друге, доповнене.** Київ, 2019

Правильно й чисто говорити своєю мовою може кожний, аби тільки було бажання. Це не є перевагою вчених-лінгвістів, письменників або вчителів мовників, це не тільки ознака, а й обов'язок кожної культурної людини. Культурними в нас мусять бути всі, незалежно від того, працює людина розумово чи фізично.

Б. Антоненко-Давидович

Рецензоване видання адресоване широкому загалу: науковцям, редакторам, журналістам, учителям, студентам, учням — усім, «хто прагне пізнати тонкощі правильного вживання українського слова» (з анотації). Його значення для української спільноти важко переоцінити, незважаючи на опубліковані праці, які стосуються культури мови (напр., Пономарів О. «Культура слова: Мовностилістичні поради», 2011; Вихованець І. «Розмовляймо українською», 2012; Лесюк М. «Мова чи язик?», 2017; Зубков М. «Норми та культура української мови за оновленим правописом. Ділове мовлення», 2020 та ін.). Такі роботи завжди будуть актуальними й затребуваними. Після виходу у світ 2014 року книжки «Українське слово у вимірах сьогодення» маємо її друге перевидання, істотно доповнене: крім 128 рекомендацій із попереднього накладу, вміщено ще 113 нових «мозаїк-рекомендацій». Вони стосуються всіх мовних норм: орфографічних, орфоепічних (вимовних та акцентуаційних), лексичних, стилістичних, морфологічних, словотвірних, синтаксичних та пунктуаційних. К. Городенська фахово, стисло, доступно й переконливо пояснює доцільність використання тієї чи тієї форми слова, синтаксичної конструкції тощо.

Цитування: Пена Л.І. Дбаючи про мову (рецензія). *Українська мова*. 2021. № 2 (78). С. 134—138.

Необхідність таких публікацій безсумнівна, адже піклування про культуру мови в усіх її проявах — це піклування про збереження її самобутності, національного обличчя в сучасному глобалізованому світі, про саме її існування.

У Передмові авторка зазначає, що пропонується книжка — це «особливе навчально-довідкове видання, у якому зібрані важливі для мовної практики сьогодення рекомендації з найскладніших уживань та правопису слів і словосполучень у сучасній українській літературній мові» (с. 6). К. Городенська справедливо наголошує на важливості й невідворотності повернення призабутих норм української літературної мови та очищення її від чужомовних впливів. Цілком погоджуємося з думкою про те, що в рецензованій книжці, «на відміну від інших довідкових видань, однозначно розв'язано багато дискусійних питань, подано короткі, чіткі, обґрунтовані відповіді на запити, які висунула мовна практика незалежної України, а також на ті запитання, що постали вперше, на які немає готових відповідей у наявних довідкових працях із лексики, словотвору, морфології та правопису, у граматичних описах і словниках української мови» (с. 6).

Книжка складається з таких розділів-рубрик: Правопис слів (с. 7—22), Правопис власних назв слов'янського та іншомовного походження (с. 23—29), Відмінювання прізвищ та особових імен (с. 30—39), Відмінювання власних географічних назв (с. 40—46), Відмінювання власних і загальних назв (с. 47—49), Відмінювання та вимова абrevіатур (с. 50—54), Відмінювання присвійних прикметників (с. 55), Відмінювання числівників (с. 56—59), Слововживання (с. 60—133), Уживання та правопис новітніх запозичень (с. 134—145), Словотворення (с. 146—155), Граматичні форми слів (с. 156—174), Наголошення слів (с. 176—182), Чергування голосних (с. 183—185), Пунктуація (с. 186—196), Літерні нарощення на цифри (с. 198—199).

У рубриці «Правопис слів» зібрані поради щодо написання великої і малої літери в назвах вулиць, майданів, станцій метрополітену, територіальних (регіональних) відділень і структурних підрозділів органів державної влади, в офіційних назвах установ місцевого значення тощо, щодо написання відабrevіатурних назв осіб та поєднання ініціальних (буквених та звукових) абrevіатур із наступним словом, уживання апострофа після *напів-*, правопис *не* з дієприкметниками та ін. Тут зацікавлений читач знайде обґрунтовану відповідь на питання про правопис термінів, першим складником яких є *власне* або *невласне*, а другим — іменник чи прикметник.

Про передавання українською мовою деяких антропонімів, низки слов'янських і неслов'янських власних назв, про літери *и* та *і* у власних іншомовних назвах ідеться в наступній рубриці «Правопис власних назв слов'янського та іншомовного походження».

Репрезентовано у книжці інформацію про найбільш поширені труднощі під час відмінювання прізвищ та особових імен, зокрема і складних найменувань, утворення форм множини від власних назв, особливості кличного відмінка деяких іменників (з урахуванням змін до правопису 2019 р.).

Корисним є введення до книжки відомостей про відмінювання власних географічних назв, зокрема тих, що мають структуру присвійного прикметника на *-ів, -їв, -ев, -ов* та под., повних офіційних найменувань країн, утворених із родової назви *республіка* та індивідуальної, переважно іменникової назви.

Один із наслідків дії закону заощадження лінгвальних ресурсів — функціонування в сучасній мовній практиці численних різноманітних аббревіатур, які часом спричиняють труднощі щодо вимови та відмінювання. І цей аспект не оминула увагою К. Городенська.

В окремих розділах згруповані рекомендації щодо використання і відмінювання числівників та сполучення їх з іменниками.

Найбільшим є розділ, присвячений найпоширенішим труднощам слововживання. Із нього дізнаємося про тонкощі в розрізненні близьких за значенням слів, про уникання звичних, однак ненормативних словосполук і заміну їх іншими, про особливості використання деяких прийменників тощо. Авторка пропонує природні для української мови, виразні за значенням відповідники замість російських кальок та затертих штампів. Наведемо кілька: легкий для читання текст чи шрифт — *читкий*, а не *читабельний*; книжки, що здобули визнання, схвалення в читачів, книжки, якими захоплюються, — *читкі, популярні, улюблені, ходові* (розм.) (с. 128); замість *відправний* уживайте *вихідний, базовий, засадничий, початковий, первинний, первісний, твірний* та ін., зважаючи на властиві їм значеннєві відтінки та значення поєднаних із ними іменників; замість калькованих вставних словосполучень *швидше за все, скоріше за все* потрібно вживати *найвірогідніше, найімовірніше, дуже вірогідно, дуже ймовірно, дуже можливо, цілком вірогідно, цілком імовірно* та ін. (с. 119); замість *по праву* українською мовою правильно вживати прислівники *заслужено, справедливо, законно* та прислівникові словосполучення *цілком заслужено, цілком справедливо, цілком законно* (с. 121) та багато ін.

Органічним є введення до книги рекомендацій щодо вживання та правопису новітніх запозичень, які буквально заповнили мовлення українців і є радше даниною моді, швидко проминальними віяннями. Вони, не пристосовуючись до законів нашої мови, руйнують її природність, спотворюють милозвучність. Підтримуємо думку К. Городенської про крайню потребу віддавати перевагу питомим засобам української мови перед чужомовними. Імпонує непохитна позиція мовознавиці стосовно новомодних найменувань за зразком інших мов типу *Мазена-Фест, ГогольФест* та под. (різне написання яких нічим не вмотивоване, а вживання не органічне для нашої мови): **«нове найменування ... неприйнятне, бо його утворення і правопис суперечать нормам сучасної української літературної мови»** (с. 144, виділення К. Городенської).

У розділі «Словотворення» запропоновано рекомендації стосовно деривації слів відповідно до морфологічних норм української літературної мови, її звукового ладу, з метою збереження тяглості правопису та милозвучності.

В окрему рубрику зібрані слушні поради стосовно використання деяких граматичних форм різночастининомовних слів. Зокрема, звернено увагу на закінчення родового відмінка однини іменників чоловічого роду, флексії іменників при сполученні з числівниками, форми числівників у складних іменниках з кінцевою частиною *-річчя*, особливості використання прийменників з іменниками, граматичний рід аббревіатур тощо.

Культурі усного мовлення присвячений розділ, у якому репрезентовано виважені рекомендації щодо наголошування загальних та деяких власних назв, прислівників, іменників у сполученні з числівниками тощо.

Уміщено в книзі розділ, що стосується культури писемного мовлення, — «Пунктуація». Він охоплює рекомендації щодо використання розділових знаків у найпоширеніших випадках ділового й приватного листування (Про розділовий знак після *З повагою*); при найбільш уживаних вставних словах; щодо розділових знаків між літерами й цифрами, які використовують для розмежування чого-небудь у межах однорідного, спільного чи подібного; щодо використання крапки у скороченнях та ін.

Культурі писемного мовлення присвячений і розділ-рубрика «Літерні нарощення на цифри». Оскільки в «Українському правописі» не визначені правила про нарощення чи ненарощення літер на цифри, які передають значення кількісних і порядкових числівників, то вміщені тут рекомендації є, без сумніву, цінними й уможливають уніфікування таких написань.

Кожна розповідь-рекомендація має струнку тричленну композицію: вступ, у якому акцентовано на проблемі; пояснення та обґрунтування правильної форми чи варіанта; висновок, що містить чітку відповідь щодо певного мовного явища. Лаконічність викладу, ілюстративність, аргументованість і переконливість — ось ознаки стилю мовознавиці, які свідчать про авторитетність її міркувань. Звернімо увагу на майстерність К. Горденської у сфері заголовкотворення. Наведемо тільки деякі влучні назви: «Інститут не може *носити імені*» (с. 69), «Про що річ, якщо вжито *сиріч?*» (с. 70), «Чим жінки годують немовлят?» (с. 82), «Виборці *являються* чи *приходять* на дільниці?» (с. 88), «Як уникнути *підйо́му* рівня води?» (с. 107), «Чи бувають *головні болі?*» (с. 108), «*Позиціонуватися* як... — не потрібне ніяк!» (с. 112), «У чергу ставайте, але *у свою чергу* не вживайте» (с. 113), «Не пишіть текст *під диктовку*» (с. 126), «Числівники “не знаються” з *топ-*» (с. 134), «*Бліц-* і його “українські родичі”» (с. 135), «Не цурайтеся прикметників. Вони — *наші!*» (с. 138), «*П’ятеро жінок* із телесеріалу» (с. 162) та багато ін.

У рецензованому виданні відчутне уважне ставлення авторки до тих ознак внутрішньої організації української мови, які є для неї питомими, які, власне, відрізняють її від інших слов’янських мов. Збереження їх, недопущення асиміляції з подібними явищами російської мови (а це відбувається іноді навмисне, а іноді через байдужість до мови) є важливим завданням тих, хто свідомо дбає про культуру мови — своєї і свого оточення. Адже десятиліттями насаджувана політика зближення двох «братніх»

народів та їхніх мов призвела до невітшних наслідків, коли чуже в мові, невластиве їй іноді сприймається як належне (бо ж «какаяразніца»), а своє, насправді рідне, викликає насмішки чи несприйняття. Тут свідомо розлого процитуємо Ю. Шевельова, який у праці «Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900—1941). Стан і статус» зазначав: «Урядове втручання взагалі, а в даному випадку з боку уряду, опанованого росіянами, — у внутрішні закони мови було радянським винаходом і новиною. Ні поляки, ні румуни, ні чехи до цього не вдавалися, як не вдавалася царська адміністрація дореволюційної Росії. Вони всі обмежувалися на заходах зовнішнього тиску: забороняли вживати українську мову прилюдно, цілковито або частково; накидали державну мову через освітню систему; зваблювали українців своєю культурою й можливістю кар'єри; переселяли їх на неукраїнські території, а українські землі заселяли членами панівної нації тощо. Поруч цих «клясичних» метод радянська система встановлює контроль над структурою української мови: забороняє певні слова, синтаксичні конструкції, граматичні форми, правописні й орфоепічні правила, а натомість пропагує інші, ближчі до російських або й живцем перенесені з російської мови. Таким чином на радянській Україні конфлікт між українською і російською мовами перенесено з зовнішньої, позамовної сфери в середину самої мови. Боротьба відбувалася не тільки в людській психіці, а й у самій мові» (Шевельов Ю. Вибрані праці: У 2 кн. Кн. І. Мовознавство. Упоряд. Л. Масенко. 2-ге вид. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. С. 266—267).

Погоджуємося з тим, що дотримання запропонованих у книжці рекомендацій «сприятиме послідовному внормуванню української мови, збереженню її історичних традицій та національних пріоритетів, правильного використанню українського слова в різних сферах суспільно-політичного життя, освіти, науці та культурі» (с. 6).

Плекаймо українське слово. І в цьому нам допоможе рецензоване видання.

Рецензію отримано 22.03.2020

Liubov Pena, Candidate of Sciences in Philology,
Assistant Professor in the Department of Ukrainian Language,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
57 Shevchenko St., Ivano-Frankivsk 76018, Ukraine
E-mail: oscar.pena@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-7154-4617>

CARING FOR LANGUAGE

Review of: *Kateryna, Horodenska* (2019). Ukrainian word in the dimensions of today (2d ed., suppl.). Kyiv (in Ukrainian)

УДК 092+81'16 Вихованець

К.Г. ГОРОДЕНЬСКА, доктор філологічних наук, професор,
завідувач відділу граматики та наукової термінології,
Інститут української мови НАН України
вул. М. Грушевського, 4, м. Київ, 01001
E-mail: ukr.grammar@meta.ua
<https://orcid.org/0000-0003-2638-9037>

ПАМ'ЯТІ ВИДАТНОГО УКРАЇНСЬКОГО МОВОЗНАВЦЯ ІВАНА РОМАНОВИЧА ВИХОВАНЦЯ (09.10.1935–09.01.2021)

9 січня 2021 року зажурена земля села Колосови прийняла у своє лоно на вічний спочинок найдорожчого сина — Івана Романовича Вихованця, який над усе любив рідну маленьку батьківщину, дорожив нею, романтизував її, уважав «лікарем для своєї втомленої душі». Уславлена культурно-освітніми традиціями земля Кременеччини пишалася яскравою науковою постаттю свого уродженця, адже він був першим у цьому селі, хто здобув у непростий та скрутний час вищу освіту, захистив кандидатську та докторську дисертації, став видатним і відомим в Україні та

за її межами українським мовознавцем, лавреатом двох академічних іменних премій, членом-кореспондентом НАН України.

Згасла зірка фізичного життя Івана Романовича, але ще яскравіше засяяла на високому науковому виднокрузі його професійна зоря. Він був за життя і буде в пам'яті нащадків невтомним і одержимим будівничим граматики, дослідником-новатором, який глибоко осягнув граматичний лад української мови, суперечливі проблеми його трактування і, на відміну від попередників, доклав величезних творчих зусиль для створення на нових засадах цілісної граматичної теорії. Саме тому його ім'я завжди буде у променистому ореолі граматичної слави.

Цитування: Городенська К.Г. Пам'яті видатного українського мовознавця Івана Романовича Вихованця (09.10.1935–09.01.2021). *Українська мова*. 2021. № 2 (78). С. 139–146.

Сходження на граматичний Еверест тривало понад 50 років. Дебютував Іван Романович як дослідник синтаксису багатофункційного знахідного відмінка, досить складного з теоретичного погляду й непростого щодо його практичного використання. Він виконав унікальне фактологічне дослідження цього відмінка, тому що широко залучив матеріали художнього (проза, драматургія, поезія) та наукового стилів української літературної мови. Саме ці тексти дали йому підстави запропонувати докладні критерії вживання форм знахідного відмінка, співвідносних із називним та родовим відмінками в назвах істот і неістот, у множинних іменниках, у стверджувальних і заперечних конструкціях залежно від значення перехідного дієслова. Монографію «Синтаксис знахідного відмінка в сучасній українській літературній мові» (1971), у якій узагальнено спостереження молодого дослідника, помітили не тільки в українському, а й у слов'янському мовознавстві, її високо оцінили, на неї покликалися в типологічних наукових студіях.

Із середини 70-х років минулого сторіччя пішов відлік його наполегливих творчих пошуків послідовної, несуперечливої класифікації одиниць мови, ґрунтованої на комплексі різнорідних критеріїв. Свої попередні міркування про кількість критеріїв та якісне наповнення їх Іван Романович уперше виклав у монографії «Прийменникова система української мови» (1980), яка, без перебільшення, стала резонансною не лише в лінгвоукраїністиці, а й у славістиці. У ній переглянуто традиційний поділ слів на частини мови, запропоновано семантико-граматичний підхід до класифікації слів на частини мови, що дав змогу виділити чотири незаперечних частини мови — іменник, дієслово, прикметник і прислівник, обґрунтувати нечастиномовний характер традиційних службових (неповнозначних) частин мови (прийменників, сполучників, часток), а також числівників, займенників і вигуків. У цьому нечастиномовному залишку прийменники, сполучники, частки та зв'язки віднесено до релятивних одиниць, на основі яких відповідно до їх різного функційного навантаження в семантико-граматичній сфері мови виділено чотири типи аналітичних синтаксичних морфем — слівно-морфемних одиниць. У прийменники як окремий тип службових слів-морфем І.Р. Вихованець уперше об'єднав одиниці, що відбивають їх типове використання, яке витлумачив як перекладення субстантива із субстантивної позиції в адвербіальну (прислівникову), а також ті одиниці, у яких нейтралізовані більшою чи меншою мірою прийменникові ознаки. Відповідно до цього розмежував власне-прийменники, що реалізують типові, або власне-прийменникові, функції, і невласне-прийменники, які виконують вторинні, або невласне-прийменникові, функції. У складі мінімальної синтаксичної одиниці (словоформи) для прийменника визначив три причастиномовні позиції — присубстантивну, післядієслівну та причислівникову, проте типовою визнав присубстантивну позицію, оскільки в ній він реалізує себе як засіб адвербіалізації субстантива, а післядієслівну та причислівникову семантико-граматичні позиції — вторинними. На цих засадах постало новаторське

дослідження прийменникової системи української мови, яке спонукало до роздумів і дискусій не тільки українців, а й славистів.

У трьох наступних теоретичних працях І.Р. Вихованець поглиблював і вдосконалював свій семантико-граматичний підхід до класифікації одиниць мови. Його покладено в основу монографії «Частини мови в семантико-граматичному аспекті» (1988), що її неупереджені мовознавці вважають етапною працею з теорії частин мови. У ній, зокрема, відзначено переваги гетерогенної класифікації частин мови, яку використовували й інші мовознавці, але у вужчому витлумаченні, що впливало на кількісний та якісний склад повнозначних і неповнозначних (службових) частиномовних класів. Класифікація частин мови І.Р. Вихованця ґрунтована на **семантичному** критерієві, який запропоновано кваліфікувати у трьох вимірах: 1) у площині найменування, позначення певних об'єктів навколишнього світу; 2) у плані лексичного значення слова; 3) в аспекті категорійного значення частини мови; **синтаксичному** у двоярусній інтерпретації, що передбачає виділення компонентів на основі синтаксичних зв'язків і компонентів із семантико-синтаксичними ознаками, окресленими спираючись на синтаксичні зв'язки; **морфологічному**, що охоплює всю сукупність граматичних категорій і парадигм, а також на **логічному** і **словотвірному** як допоміжних. За наявності у слів цих різнорідних ознак сформовано чотирикомпонентну систему частин мови, у якій іменник і дієслово визнані центральними частинами мови щодо прикметника і прислівника, а прикметник і прислівник — периферійними, причому 3-поміж них прислівник посідає найбільш периферійне місце через свою морфологічну безкатегорійність та відсутність специфічного лексичного значення, оскільки він є синтагматичним класом слів, що виконує функцію означення щодо інших ознакових слів. Заперечивши частиномовний статус числівника, І.Р. Вихованець обґрунтував подібність кількісних числівників до флексійних показників категорії числа іменників, указавши водночас на те, що вони є найбільш конкретизованими виразниками цієї категорії, що дало йому підстави кваліфікувати кількісні числівники як лексичні морфеми. За семантичними, синтаксичними та морфологічними показниками не надано частиномовного статусу і займенникам. Оскільки за цими ознаками вони дублюють цілком або частково іменники, прикметники та прислівники, їх виокремлено в такі підкласи: займенникові іменники (у складі іменника), займенникові прикметники (у складі прикметника) та займенникові прислівники (у складі прислівника) з додатковими семантичними (семантика вказівності) і синтаксичними (є засобами зв'язку висловлень у тексті) характеристиками. Сама ідея розподілу займенникових слів між чотирма частинами мови відома у граматиці, але в концепції І.Р. Вихованця її зреалізовано по-новому, а саме за виявами в них усього комплексу засадничих різнорідних ознак.

За цим набором ознак традиційно кваліфіковані як службові частини мови (службові слова) прийменники, сполучники, частки, а також зв'язки витлумачено як окремі типи аналітичних синтаксичних морфем, або

слів-морфем. На противагу узвичаєному трактуванню вигуків І.Р. Вихованець запропонував концепцію їхньої реченнєвої природи, у якій вони співвіднесені з логічною основою речення — судженням, але не безпосередньо, а опосередковано, лише як його емоційні відповідники, оскільки передають емоції та почуття мовця, що стосуються ситуацій позамовного світу, але не відображають їх. Створена ним класифікація частиномовних і нечастиномовних (слів-морфем та слів-речень) класів одиниць не мала аналогів ні в українському традиційному мовознавстві, ні у славистиці.

Семантико-граматичний підхід до класифікації слів на частини мови дослідник сміливо поширив і на аналіз граматичних категорій. Його зреалізовано в монографії «Система відмінків української мови» (1987), у якій він відмовився від поширеного вузького морфологізму і проаналізував відмінки на тлі семантичної, синтаксичної та морфологічної систем української мови. Відмінкову форму витлумачено як неоднорідну сукупність семантико-синтаксичних і формально-синтаксичних функцій, що дало змогу згрупувати граматичні явища на функційній основі, а поліфункційну відмінкову форму кваліфікувати як поєднання категорійного відмінкового значення, що розташоване на семантико-граматичній осі предметності, і категорійних невідмінкових значень, які перебувають поза власне-відмінками та належать до несубстантивних частин мови. На цих теоретичних засадах переглянуто проблему кількості відмінків і запропоновано шестиформну відмінкову систему української мови, що охоплює називний, родовий, давальний, знахідний, орудний та кличний відмінки. Її новаторською рисою є обґрунтування відмінкового статусу кличного відмінка на основі його семантико-синтаксичних та формально-синтаксичних ознак і спростування цього статусу в місцевого відмінка через подвійну природу його приєднаниково-відмінкових форм, які в одних семантико-граматичних функціях — у зв'язку з нейтралізацією функційного навантаження відмінкової флексії — є підкласом синтаксичних прислівників, а в інших — субморфемою (складником) приєднаниково-флексійної складної морфемі. Крім цього, тут зреалізовано ідею ієрархічної структури відмінкової системи, у якій відмінки поділено на центральні (називний, знахідний), напівпериферійні (давальний) та периферійні (орудний, кличний та родовий), диференційовано їхні семантико-синтаксичні та формально-синтаксичні функції на первинні і вторинні. На підставі цих характеристик граматичній категорії відмінка відведено визначальне місце серед граматичних категорій іменника.

За цикл праць «Грамматична структура української мови» І.Р. Вихованець 1989 року вистоєний премії НАН України імені І.Я. Франка.

Третьою працею, що засвідчила подальше поглиблення морфологічної теорії, стала монографія «Теоретична морфологія української мови» (2004), яку І.Р. Вихованець написав разом із К.Г. Городенською на конкурс ім. Михайла Грушевського, оголошений Науковим товариством ім. Т. Шевченка в Америці. У цій праці зреалізовано функційну морфолого-синтаксичну концепцію вирізнення й аналізу частиномовних оди-

ниць, слів-морфем, слів-речень і морфологічних категорій усіх виділених відповідно до цієї концепції частин мови, а також з'ясовано центральні питання морфології: типи морфологічних одиниць (морфем як мінімальної морфологічної одиниці та слова як основної морфологічної одиниці-конструкції), співвідношення граматичної категорії і грамеми, визначено елементи аналітизму в морфології української мови, зв'язок морфології із синтаксисом. За висновками експертів, тут були апробовані теоретичні засади для створення нової академічної граматики української літературної мови. 2005 року авторів «Теоретичної морфології української мови» удостоєно премії НАН України імені О.О. Потебні.

Підсумком наукових пошуків у царині функційно-категорійної граматики, теоретичні засади якої випрацьовував І.Р. Вихованець та розвивали його учні й послідовники, є «ГраMATика сучасної української літературної мови» (2017, автори: І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська, А.П. Загнітко, С.О. Соколова) — перший новітній, цілісний і найповніший опис морфологічної системи і структури сучасної української літературної мови. У ній І.Р. Вихованець до двох неосновних частин мови (прикметника і прислівника) додав ще числівник та обґрунтував специфіку його частиномовної периферії. Він увів до іменникового, прикметникового, прислівникового та числівникового класів як окремі підкласи займенникові іменники, займенникові прикметники, займенникові прислівники та займенникові числівники, витлумачив поняття морфологічної категорії залежно від її зв'язків із різними мовними рівнями, на підставі чого розмежував власне-морфологічні категорії і категорії міжрівневого характеру, ужив поняття грамеми, по-новому схарактеризував питання ступенів переходу (синтаксичного, морфологічного та семантичного) частиномовних класів слів, обсягу дієслівної лексеми, подвійної природи інфінітива і дієприкметника, двобічної концепції граматичних категорій, що вможливило принципово переглянути традиційний статус багатьох морфологічних категорій іменника і дієслова, а також категорії ступенів порівняння прикметника та прислівника, змінити співвідношення категорій способу і часу, унаслідок чого категорію способу дієслова визнано двочленною, а не тричленною категорією, по-новому представити проблему слів категорії стану, складні процеси міжчастиномовної і внутрішньочастиномовної, міжкатегорійної і внутрішньокатегорійної взаємодії.

Вражає масштабністю, науковою глибиною та логічністю випрацьована І.Р. Вихованцем на засадах функційності синтаксична теорія, ґрунтована на ідеї речення як багатомірної одиниці, що об'єднує власне-семантичний, семантико-синтаксичний, формально-синтаксичний та комунікативний рівні. Це вможливило створити нові концепції формально-синтаксичної, семантичної, семантико-синтаксичної та комунікативної структури речення. Для формального синтаксису запропоновано новий склад синтаксичних одиниць — речення і словосполучення як синтаксичні одиниці-конструкції і синтаксему як мінімальну синтаксичну одиницю, нову типологію синтаксичних зв'язків, зокрема виділено предикативний,

підрядний та сурядний синтаксичний зв'язок, розмежовано підрядний зв'язок на підрядний прислівний, підрядний детермінантний, підрядний опосередкований та підрядний прислівно-кореляційний, виділено недиференційований синтаксичний зв'язок і подвійний синтаксичний зв'язок; переглянуто витлумачення суті форм підрядного зв'язку, а саме: узгодження як форми поєднання підмета і присудка, керування і прилягання як форм підрядного зв'язку керованих і детермінантних другорядних членів речення. На основі цих типів синтаксичних зв'язків запропоновано нову класифікацію головних і другорядних членів речення, що посприяло усуненню непослідовності традиційного вчення про члени речення. Відповідно до нових критеріїв класифікації членів речення уточнено поділ простих речень на двоскладні і односкладні. Залежно від формального вияву предикативного зв'язку між присудком і підметом, типів присудка та його морфологічної форми виокремлено п'ять класів двоскладних речень: 1) з дієслівним присудком, 2) з іменним присудком, 3) з інфінітивним присудком, 4) із прислівниковим присудком, 5) з ускладненим присудком, а односкладні речення відповідно до типу головного члена та його морфологічної форми поділено на чотири класи — дієслівні, інфінітивні, іменникові та прислівникові.

За сукупністю диференційних формально-синтаксичних і семантико-синтаксичних ознак, а саме: 1) характером підрядного зв'язку, 2) специфікою засобів його вираження, 3) семантико-синтаксичним відношенням між предикативними частинами — І.Р. Вихованець створив відмінну від узвичаєної класифікацію складнопідрядних речень, що охопила складнопідрядні речення з прислівними підрядними частинами, складнопідрядні речення з детермінантними підрядними частинами і складнопідрядні речення займенниково-співвідносного типу, розмежував складнопідрядні речення із семантичними і асемантичними сполучниками. Її переваги — у послідовності застосування диференційних формально-синтаксичних та семантико-синтаксичних критеріїв. Його класифікацію складнопідрядних речень широко використовують у навчальній синтаксичній практиці передусім тому, що вона стрункіша, порівняно з іншими класифікаціями.

В українському мовознавстві І.Р. Вихованець — перший і єдиний автор теоретичних засад семантичного синтаксису, які викладено в колективній монографії «Семантико-синтаксична структура речення» (1983). На противагу закордонним мовознавцям, які працювали в цій царині, він обґрунтував поняття семантично елементарного і семантично неелементарного речення, визначив склад їхніх предикатних і непредикатних (субстанційних) компонентів, досить докладно схарактеризував систему мінімальних семантико-синтаксичних одиниць — синтаксем, у якій виокремив шість типів предикатних синтаксем (предикати дії, предикати процесу, предикати стану, якості, кількості та локативні предикати) і п'ять типів субстанційних синтаксем елементарного речення (суб'єктна, об'єктна, адресатна, інструментальна та локативна), окреслив систему вторинних предикатних синтаксем як виразників семантико-синтаксичних відно-

шень між елементарними простими реченнями — темпоральних, причинових, цільових, допустових, умовних, відповідності / невідповідності. І.Р. Вихованець — автор теорії семантико-синтаксичних відношень, яку використано в поділі складнопідрядних речень на семантичні класи. На цих теоретичних засадах семантичного і семантико-синтаксичного синтаксису в Україні захищено, за підрахунками експертів, понад тридцять кандидатських і докторських дисертацій.

І.Р. Вихованець по-новому розв'язав проблему ієрархії функційного синтаксису і функційної морфології у фундаментальній праці «Нариси з функціонального синтаксису української мови» (1992), обґрунтував визначальну роль функційного синтаксису у функційній спеціалізації граматичних явищ. Саме на цій засадничій ідеї він випрацював поняттєво-термінний апарат нової галузі синтаксичної науки, що засвідчив його новаторство на тлі інших спроб дослідників, передусім російських. Згодом функційну граматику української мови він трансформував у категорійну, теоретичні засади якої вперше обґрунтував на III Міжнародному конгресі україністів, що відбувся в Харкові 1996 року. На противагу традиційному двокомпонентному витлумаченню граматики він виокремив ще й третю підсистему — словотвір, указав на тісну взаємодію синтаксису, морфології та словотвору і на те, що цим трьома підсистемами властиві свої одиниці й категорії. Спираючись на правила їх використання, І.Р. Вихованець розмежував три типи граматичних категорій — синтаксичні, морфологічні та словотвірні, надавши категоріям синтаксису провідну роль, а в межах категорійної граматики виділив категорійний синтаксис, категорійну морфологію та категорійний словотвір. Він уперше обґрунтував ідею виокремлення дериваційного синтаксису як нової галузі синтаксичної науки.

Науковець-теоретик, який мав досить вагомий напруцювання, узяв найактивнішу участь у створенні енциклопедії «Українська мова»: як член редколегії та як автор понад 100 статей із проблем теорії мови та морфології і синтаксису.

І.Р. Вихованець — неперевершений майстер у популяризації теоретичних напрацювань українського мовознавства, що засвідчили його науково-популярні видання «У світі граматики» (1987) і «Таїна слова» (1990).

Нестримна жага пізнання невичерпних скарбів українського слова наштовхнула науковця на створення нового жанру — мовної мозаїки — та започаткування в часописі «Українська мова» відповідної рубрики. Йому належить також серія етюдів з актуальних питань культури та вноормування української мови в часописі «Українська мова і література в середніх школах, гімназіях, ліцєях і колегіумах». Підсумком його тривалих пошуків стала досить важлива для навчальної практики книжка «Розмовляймо українською» (2012).

І.Р. Вихованець — науковець-патріот, сповнений бажання і рішучости розширювати горизонти граматичних досліджень, виводити їх на світовий рівень. Його творчий доробок сягнув небачених обширів насамперед за

своєю кількістю, глибиною та новизною. У ньому понад 700 наукових і науково-популярних праць, а ще — 3 збірки поезій, переклади. Опубліковані у 2014 році збірки «Ластівка над словом», «Весняні коні» та «Славень зажурений мамі» вияскравили ще одну грань таланту видатного українського мовознавця — поетичну. Перекладені українською мовою білоруські народні казки та поезії Якуба Коласа гідно поповнили золоту скарбницю українського перекладознавства.

І.Р. Вихованець підготував потужну когорту українських мовознавців, які плідно працюють у провідних закладах вищої освіти України. Він пишався своїми талановитими учнями й бажав, щоб могутніла їхня творча потуга.

Найбільшим визнанням Вихованця-вченого є сприйняття створених ним теорій у професійному середовищі: понад 50 років його праці вдумливо читають, із ним дискутують, новаторські ідеї підхоплюють, використовують і творчо розвивають. Учні та послідовники написали десятки праць. Це слугує незаперечним свідченням того, що в Україні на його ідеях працює школа функційно-категорійної граматики.

Великою гордістю для І.Р. Вихованця було те, що він народився українцем, якому Бог дав дар рідного слова, ба більше — уважав себе обранцем української мови. Так, Іван Романович обрав українську мову, а мова обрала його. Це об'єднання — сродне, воно — навіки. У пантеоні українських мовознавців він — один із найвидатніших українських граматистів другої половини ХХ — початку ХХІ ст., дослідник-новатор, теоретик, автор наукових засад новітньої функційно-категорійної граматики. Хоч проблематика його наукових праць і заглиблена в український граматичний матеріал, але її новаторське розв'язання вияскравило велич Вихованця-вченого на тлі не лише традиційного українського, а й слов'янського мовознавства. Висока наукова зоря І.Р. Вихованця осяватиме шлях для суцільних і прийдешніх поколінь мовознавців.

Некролог отримано 23.03.2021

Kateryna Horodenska, Doctor of Sciences in Philology,
Professor, Head of the Department of Grammar and Scientific Terminology,
Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine
4 Hrushevs'kyi St., Kyiv 01001, Ukraine
E-mail: ukr.grammar@meta.ua
<https://orcid.org/0000-0003-2638-9037>

IN MEMORY OF THE OUTSTANDING UKRAINIAN LINGUIST
IVAN ROMANOVYCH VYKHOVANETS (09.10.1935—09.01.2021)

ЗМІСТ

Дослідження	<i>С.П. Бибик</i> Лінгвософія війни та людини в художніх творах Б. Гуменюка	3	
	<i>М.В. Мамич</i> Вербальний контент і лінгвокультурологічне наповнення тексту	18	
	<i>О.О. Тележкіна</i> Полісиндетон у мові української поезії II половини XX — початку XXI століття: типологічні характеристики та функційне навантаження	33	
	<i>О.Я. Лаврінець</i> Парадигма пасивних конструкцій в українському перекладі Біблії Філаретом (М. Денисенком)	48	
	<i>О.П. Карпенко</i> Ономастична спадщина в діяchronії: на матеріалі ойконімів Київської області	65	
	<i>Л.Я. Колеснік</i> Покутські говірки на тлі літературного стандарту	76	
	<i>І.А. Казимирова</i> Концепція історичного словника лінгвістичних термінів	90	
	<i>І.Ю. Шкіцька</i> Тенденції розвитку сучасної термінології сфери вищої освіти	102	
	До джерел	<i>Т.П. Льоннгрєн</i> Листи Івана Зілинського до Олафа Брока: невідома сторінка українсько-норвезьких наукових стосунків	116
		Огляди та рецензії	<i>М.П. Брус</i> Сучасна фемінізація української мови в соціолінгвістичному вимірі Рецензія на: <i>Архангельська А.М. Femina cognita. Українська жінка у слові і словнику. Київ, 2019</i>
<i>Л.І. Пєна</i> Дбаючи про мову Рецензія на: <i>Катєрина Городєньська. Українське слово у вимірах сьогодення. Видання другє, доповненє. Київ, 2019</i>	134		
Незабутні імена	<i>К.Г. Городєньська</i> Пам'яті видатного українського мовознавця Івана Романовича Вихованця (09.10.1935—09.01.2021)		139

CONTENTS

Articles

Svitlana Bybyk

Linguosophy of war and man in works of fiction by Borys Humeniuk **3**

Myroslava Mamych

Verbal and linguocultural content of a text **18**

Olesia Tieliezhkina

Polysyndeton in Ukrainian poetry language of the second half of the 20th — beginning of the 21st century: Typological characteristics and functional load **33**

Olena Lavrinets

Paradigm of passive constructions in the Ukrainian translation of the Bible by Filaret (Mykhailo Denysenko) **48**

Olha Karpenko

Onomastic heritage in diachrony: On the material of oikonyms in the Kyiv region **65**

Liudmyla Koliesnik

The Pokuttia dialect on the background of the literary standard **76**

Iryna Kazymyrova

Concept of the historical dictionary of the linguistic terms **90**

Iryna Shkitska

Modern trends in the development of higher education terminology **102**

Ad fontes

Tamara Lönngren

Letters from Ivan Zilynskyi to Olaf Broch:

An unknown page of Ukrainian-Norwegian scholarly relations **116**

Surveys and Reviews

Mariia Brus

Modern feminization of the Ukrainian language in the sociolinguistic dimension

Review of: *Arkhanhelska, Alla* (2019). *Femina cognita*.

Ukrainian woman in a word and dictionary. Kyiv (in Ukrainian) **127**

Liubov Pena

Caring for language

Review of: *Kateryna, Horodenska* (2019). *Ukrainian word*

in the dimensions of today (2d ed., suppl.). Kyiv (in Ukrainian) **134**

In memoriam

Kateryna Horodenska

In memory of the outstanding Ukrainian linguist

Ivan Romanovych Vykhoivanets

(09.10.1935—09.01.2021) **139**

Вимоги до рукописів

Редакція журналу «Українська мова» приймає до друку оригінальні, раніше не публіковані науково-теоретичні та дослідницькі статті з проблем української мови, рецензії, огляди, а також матеріали, присвячені видатним мовознавцям, ювілеям та лінгвістичним форумам.

Рукописи надсилати українською мовою на електронну пошту редакції:
movajournal@ukr.net

Текст набирається в редакторі Word for Windows, шрифт Times New Roman, розмір кегля 14. Міжрядковий інтервал 1,5; ширина усіх берегів — 2,0 см. Нумерація сторінок наскрізна по всьому рукопису.

Стаття повинна мати: УДК, ПІБ автора(ів), назву установи та поштову адресу, де працює автор, посаду, науковий ступінь, учене звання, електронну адресу, ORCID.

Назву статті подати українською та англійською мовами.

До рубрики «Дослідження» подати: анотацію укр. мовою (500 знак.) з ключовими словами (80 знак.) і науковий реферат статті англ. мовою (1800 знак.) з ключовими словами. Обсяг статті — до 25 стор.

До рубрик «Наукова хроніка», «Огляди та рецензії», «Ювілеї» — анотацію не подають. Обсяг — до 5–6 стор.

Покликання на наукові джерела брати в квадратні дужки, зазначаючи порядковий номер джерела (за списком літератури) і через двокрапку — сторінку(и), напр.: [5; 7: 12; 9: 7–14]; покликання на джерело багатотомного видання позначати римською цифрою після номера джерела, напр.: [2 IV: 15].

Список умовних скорочень (за алфавітом) та **Legend** подати наприкінці статті.

Список літератури та **References** подавати після списку умовних скорочень за алфавітом, послідовно нумеруючи джерела. Бібліографічний опис оформити відповідно до загальноприйнятих вимог (ДСТУ 8302:2015). Назва журналу у Legend / References — *Ukrains'ka mova* (згідно з ISSN 1682-3540 (print); ISSN 2707-5249 (online)).

Ілюстративні матеріали (схеми, малюнки, таблиці) повинні мати назви, а карти та фотографії — чіткість не менше ніж 600 dpi. Назви ілюстративних матеріалів наводити під ними окремим текстовим рядком.

Спеціальні символи: лапки в українських текстах — « »; а в іноземних — “ ”; знак тире ставити комбінацією клавіш — Ctrl мінус. Між ініціалами не ставити пропуск, лише між ініціалами та прізвищем, напр.: (В.А. Петренко).

На окремому аркуші подати: 1) прізвище, ім'я та по батькові автора, домашню адресу, контактний телефон, адресу електронної пошти; 2) ліцензійну угоду (бланк угоди див. на сайті журналу ukrmova.iul-nasu.org.ua).

Рецензування статей — анонімне. Відхилені статті редколегія не повертає.

Докладніше з вимогами до рукописів та правилами оформлення списків літератури можна ознайомитися на сайті журналу «Українська мова» — ukrmova.iul-nasu.org.ua

Телефон редакції журналу (044) 278-12-09